

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI: TÜRKİYE
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Gonca AKGÜN

DANIŞMAN

Doç. Dr. M. Faysal GÖKALP

ARALIK, 2008

MUĞLA

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI: TÜRKİYE
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Gonca AKGÜN

DANIŞMAN

Doç. Dr. M. Faysal GÖKALP

ARALIK, 2008

MUĞLA

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI: TÜRKİYE
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Gonca AKGÜN

**Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 25 Aralık 2008
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 19 Ocak 2009**

**Tez Danışmanı : Doç. Dr. M. Faysal GÖKALP
Jüri Üyesi : Prof. Dr. M. Vedat PAZARLIOĞLU
Jüri Üyesi : Doç. Dr. C. Yenal KESBİÇ**

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Nurgün OKTİK

**Aralık, 2008
MUĞLA**

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün/...../..... tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Gonca AKGÜN'ün "**Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme**" adlı tezini incelemiş ve aday 19/01/2009 tarihinde saat 11:00'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. M. Faysal GÖKALP

Üye

Prof. Dr. M. Vedat PAZARLIOĞLU

Üye

Doç. Dr. C. Yenal KESBİÇ

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25/12/2008

Gonca AKGÜN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : AKGÜN

Adı : Gonca

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme

Y. Dil : Dynamic Gains of International Trade: An Examination on Turkey

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

√

0

0

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :

Fakülte :

Enstitü :

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : GÖKALP, M. Faysal

Ünvanı : Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: X + 189

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

- 1. Ticaretin Serbestleştirilmesi**
- 2. Ticaretten Sağlanan Dinamik Kazançlar**
- 3. Almon Dağıtılmış Gecikme Modeli**

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

- 1. Serbestleşme**
- 2. Ticaretin Dinamik Kazançları**
- 3. Ticaret ve Büyüme**

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.

- 1. Liberalization**
- 2. Dynamic Gains from Trade**
- 3. Growth and Trade**

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☒
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 25/12/2008

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı gerçekleştirmemde büyük emeği bulunan, analiz kısmında desteklerini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Ercan BALDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tavsiye ve yönlendirmeleri ile tezime katkıda bulunan hocalarım Doç. Dr. Ozan BAHAR'a ve Yrd. Doç. Dr. Ummuhan GÖKOVALI'ya, çalışmalarımnda her konuda bana yardım eden ve destekleyen Eaylettin ÖZTÜRK'e ve birlikte çalışmaktan zevk aldığım çalışma arkadaşım Arş. Gör. Mustafa İNCİ'ye yürekten teşekkür ederim.

Hayatımın her anında maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan, ilgi ve sevgilerini her zaman hissettiğim aileme ve özellikle kardeşim Gülistan AKGÜN'e hep yanımda oldukları ve bana güvendikleri için sonsuz teşekkürler.

Gonca AKGÜN

MUĞLA 2008

ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME

(Yüksek Lisans Tezi)

Gonca AKGÜN

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

2008

ÖZET

Dışa açık ekonomilerin başarı performansının artması, 1980'li yıllarda birçok ekonominin dışa açık büyüme stratejisini benimsemesine neden olmuştur. Uluslararası entegrasyon sürecinde ülkeler arasındaki bölgesel ekonomik bütünleşme hareketleri gittikçe önem kazanmaktadır. Türkiye de bu serbestleşme sürecine GATT/WTO kapsamında dahil olmuş, özellikle 1980'li yılların ortasından itibaren dışa açık bir ekonominin ilke ve esaslarını benimsemiştir. Bu doğrultuda uluslararası ticaretten kazanç elde etmeye yönelik politikalar izlemeye başlamıştır.

Çalışmada uluslararası ticaretin dinamik kazançlarının rekabet, makro ekonomik istikrar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uzmanlaşma, ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, teknik ve teknolojik bilginin yayılımından oluştuğu saptanmış ve bu kazanç kanallarının Türkiye üzerindeki etkileri incelenmiştir. Türkiye'de 1980-2006 döneminde bu etkilerin zaman içerisindeki eğilimi Almon dağıtılmış gecikme modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki ortaya koymuştur. Yapılan ampirik çalışmaya dayanarak, serbestleşme sonrası Türkiye'nin ticaretten dinamik kazançlar elde ettiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Serbestleşme, ticaretin dinamik kazançları, ticaret ve büyüme, rekabet, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, teknik ve teknolojik bilginin yayılımı.

DYNAMIC GAINS OF INTERNATIONAL TRADE: AN EXAMINATION ON TURKEY

(M. Sc. Thesis)

Gonca AKGÜN

**MUGLA UNIVERSITY
INSTITUTE of SOCIAL SCIENCE
2008**

ABSTRACT

The increasing success of open economies led many countries to adopt open-led growth strategies in 1980s. In the process of international integration regional economic integration has been getting importance. Turkey has been included in this process via GATT/WTO arrangements. Specifically, Turkey has adopted export-led strategies beginning from mid-1980s. In this respect, Turkey followed policies which benefit international trade.

This study revealed that dynamic gains of international trade international trade has been determined as competition, macro economic stabilization, foreign direct investment, specialization, economies of scale, external economies, technical and technological knowledge spillovers. This study investigated the effects of these gains channels on Turkey. The effects of these channels are analyzed for 1980-2006 period by utilizing Almon distributed lag models. The empirical investigation reveals significant relationship between variables. In terms of the empirical study, it is possible to conclude that, Turkey gained dynamic benefits after liberalisation.

Key Words: Liberalization, dynamic gains from trade, trade and growth, competition, foreign direct investment, technical and technological knowledge spillovers.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI

1. ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞME SÜRECİ.....	4
2. ULUSLARARASI TİCARETTEN SAĞLANAN KAZANÇLAR.....	9
3. ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI.....	13
3.1. ULUSLARARASI TİCARET VE REKABET.....	15
3.2. MAKRO EKONOMİK İSTİKRAR.....	21
3.3. ULUSLARARASI TİCARET- YATIRIM İLİŞKİSİ.....	26
3.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ticaret.....	27
3.3.2. Ar-Ge Yatırımları.....	33
3.4. ULUSLARARASI TİCARET VE UZMANLAŞMA.....	34
3.4.1. Yatay Uzmanlaşma.....	36
3.4.2. Dikey Uzmanlaşma.....	39
3.5. ÖLÇEK EKONOMİLERİ.....	46
3.5.1. Firmaların Büyüklüğünden Kaynaklanan Unsurlar.....	49
3.5.2. Uzmanlaşma Ekonomileri (İşbölümü ve Uzmanlaşma).....	50
3.5.3. Kazanılan Yeni Pazarlar ve Etkileri.....	51
3.6. DIŞSAL EKONOMİLER.....	55
3.7. TEKNOLOJİ VE TEKNİK BİLGİNİN YAYILIMI.....	60

3.7.1. Bilginin Yayılımı.....	65
3.7.2. Yeniliğin Ortaya Çıkma Süreci ve Olası Etkileri.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETE AÇILMA SÜRECİNDE TÜRKİYE

1. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ	74
2. ULUSLARARASI TİCARETE ENTEGRASYON SÜRECİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DEĞİŞME	76
2.1. TÜRKİYE’DE REKABET GÖSTERGELERİ VE REKABETİN GELİŞİMİ.....	76
2.2. TÜRKİYE’DE MAKRO EKONOMİK İSTİKRAR.....	91
2.3. TİCARETE AÇILMA SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE YATIRIMLARIN GELİŞİMİ.....	100
2.4. TÜRKİYE’DE UZMANLAŞMANIN BOYUTU	111
2.5. ÖLÇEK EKONOMİLERİ VE DIŞSAL EKONOMİLERİN TÜRKİYE’DE GELİŞİMİ	116
2.6. TÜRKİYE’DE TEKNOLOJİK GELİŞME.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ	135
2. VERİLER VE DEĞİŞKENLERİN ANALİZİ	142
2.1. ARAŞTIRMANIN VERİ KAYNAKLARI	142
2.2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN DEĞİŞKENLER	142
3. YÖNTEM.....	143
3.1. GECİKMESİ DAĞITILMIŞ MODELLER	143
3.1.1. Almon (Polinomial) Dağıtılmış Gecikme Modeli	145
4. ANALİZ SONUÇLARI VE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ .	147
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	155
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	162
KİŞİSEL BİLGİLER.....	189

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. 1980-2001 Yılları İtibariyle En Düşük ve En Yüksek Yoğunlaşmanın Görüldüğü Sektörler	83
Tablo 2. Yıllar İtibariyle Türk İmalat Sanayisinde Rekabet Oranları	85
Tablo 3. 1980-2001 Yılları Arasında Türk İmalat Sanayinde Yoğunlaşma	87
Tablo 4. Türkiye’de Faaliyette Bulunan Uluslararası Sermayeli Firmaların Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı.....	88
Tablo 5. Türkiye’de Uluslararası Sermayeli Firmaların Kuruluş Türlerine Göre Dağılımı.....	89
Tablo 6. 1980-2006 Döneminde Döviz Kuru ve Faiz Oranları	93
Tablo 7. Toptan Eşya Fiyatları Değişim Oranları	95
Tablo 8. 1980-2007 Döneminde GSMH Büyüme Oranları.....	96
Tablo 9. Türkiye’de İşsizlik Oranı.....	98
Tablo 10. Türkiye’de Bütçe Dengesi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)	99
Tablo 11. 1980–2008/Haziran döneminde Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (Milyon \$).....	102
Tablo 12. İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı (Milyon \$)	105
Tablo 13. Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon \$).....	106
Tablo 14. Kar Transferleri (Milyon \$).....	108
Tablo 15. 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçinde En Çok İhracat Yapan	109
Tablo 16. Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Arasındaki Yabancı Sermaye Paylı Kuruluşların Gruplara Göre Dağılımı (%).....	109
Tablo 17. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (Bin YTL) ve Yurtiçi Tasarruflar ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payları (%).....	110

Tablo 18. Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasına Göre Balassa Endeksi Değerleri: Türkiye-Dünya (1996-2006)	112
Tablo 19. 1980 ve 1986 Yılları için Türkiye'nin Balassa İndeksi.....	114
Tablo 20. Türkiye'nin AB Karşısında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksleri (global düzeyde, ürün grubu ve indeks bazında): Gümrük Birliğinden Önce: 1990 -1995 ve Gümrük Birliğinden Sonra: 1996 - 2002	115
Tablo 21. Türkiye'de İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Ölçek Ekonomileri (1981-2001).....	118
Tablo 22. Faaliyet Kollarına Göre Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Yenilikler (%)	124
Tablo 23. Faaliyet Kollarına Göre Türkiye'de Yenilik Faaliyeti Yürüten Girişimlerin Oranı, 2004 -2006 (%).....	125
Tablo 24. Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon \$).....	126
Tablo 25. Türkiye'de 1981-2007 Döneminde Patent Başvuruları.....	128
Tablo 26. Ar-Ge Harcamalarında GSYİH (‰).....	130
Tablo 27. Toplam Ar-Ge Personelinin Sektörler arası Dağılımı	132
Tablo 28. Harcama Grubuna Göre Toplam Ar-Ge Harcaması (Milyon TL)	134
Tablo 29. Serbest ticaretin dinamik kazançları: Literatür taraması	137
Tablo 30. Ekonometrik Tahmin Sonuçları, 1980-2006	148

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil No</u>	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1. Uluslararası ticaret ve rekabet ilişkisi.....	20
Şekil 2. Uluslararası ticaret ve makro ekonomik istikrar ilişkisi	25
Şekil 3. Dikey uzmanlaşma kaynaklı ticaret örneği.....	41
Şekil 4. Uluslararası ticaret ve uzmanlaşma.....	45
Şekil 5. Uluslararası ticaret ve ölçek ekonomileri ilişkisi.....	54
Şekil 6. Uluslararası ticaret ve dışsal ekonomiler ilişkisi.....	59
Şekil 7. Uluslararası ticaret ve teknik ve teknolojik bilginin yayılım ilişkisi	73
Şekil 8. 1980-2001 Yılları Arasında Türk İmalat Sanayisinde Rekabet Oranlarının Seyri (%).....	86
Şekil 9. 1980-2001 Yılları Arasında Türk İmalat Sanayinde Ağırlıklı Ortalama CR ₄ Yoğunlaşma Oranları (%).....	87
Şekil 10. Türkiye Ekonomisinde Sermaye Akımları ve GSMH Büyüme Oranları .	107
Şekil 11. 1996-2006 Döneminde Türkiye’de Sektörlerin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerinin Seyri	113
Şekil 12. Türkiye’de 1980 ve 1986 Yılları İçin Balassa İndeksinin Mal Grupları Bazında Dağılımı.....	114
Şekil 13. İmalat Sanayinde Toplam Üretim ve Katma Değer Artış Hızlarının Seyri	117
Şekil 14. İmalat Sanayi Alt Sektörü Kimya-petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayinde Toplam Üretim ve Katma Değer Artış Hızlarının Seyri ..	119
Şekil 15. Türk imalat Sanayinde Yapılan Ar-Ge Harcamaları (1992-2001)	121
Şekil 16. Türkiye’de Yerli ve Yabancı Patent Başvurularının Seyri (1981-2007) ..	129
Şekil 17. Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%).....	131

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
AKÜ	: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler
AMBS	: Avrupa Merkez Bankaları Sistemi
Ar-Ge	: Araştırma- Geliştirme
BI	: Balassa İndeksi
BTYK	: Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu
CR₄- CR₈	: İmalat Sanayi Yoğunlaşma Oranları
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYS	: Doğrudan Yabancı Sermaye
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
EAB	: Silahlar Hariç Her şey
EPC	: Avrupa Patent Sözleşmesi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
ISIC	: Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması
ITO	: Uluslararası Ticaret Örgütü
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MB	: Merkez Bankası
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma İşbirliği

PCT	: Patent İşbirliği Anlaşması
SITC	: Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TPE	: Türk Patent Enstitüsü
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Dünyada uluslararası ticaretin sınırları gün geçtikçe genişlemektedir. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması ve Dünya Ticaret Örgütü (GATT/WTO) çerçevesinde düzenlenen çok yanlı ticaret görüşmeleri aracılığıyla ticaretin serbestleştirilmesi yönünde önemli kararlar alınmıştır. Küreselleşme doğrultusundaki gelişmelerle birlikte ülke ekonomilerinin gelişebilmeleri ve belirli bir refah düzeyine ulaşabilmeleri, ülkelerin küresel ölçekte rekabet edebilmelerine bağlı hale gelmiştir. Ayrıca ulus devletlerin planlama ve kaynakların yeniden dağılımı fonksiyonu da değişime uğrayarak uluslar üstü bazda örgütlenmiş bir dünya iktisadî işbölümü ve işbirliği yapısını ortaya çıkarmıştır.

Uluslararası ticaret, statik ve dinamik etkiler olmak üzere başlıca iki etkiye sahiptir. Uluslararası ticaretin statik etkileri, ekonominin yapısında bir değişiklik olmadan, tarifelerin kaldırılmasıyla nispi fiyatlardaki değişme sonucu dış ticaret hacmi ve refah düzeyinde ortaya çıkan değişmelerle ilgilidir. Ancak ticaretin serbestleştirilmesi sonucu ortaya çıkacak etkiler sadece statik etkilerle sınırlı değildir. “Ticaretin dinamik kazançları” ticaret politikası reformlarıyla ortaya çıkan ekonomik yapı değişmelerinin yol açtığı kazançların niceliksel tahmini ile ilgilenen ve uzun zamandan beri uygulamalı ticaret modelleri içerisinde yer alan bir kavramdır. Dinamik kazançlar; ticaretten elde edilen statik kazançlara ilave olan kazançlar ile ticaretin verimlilik büyümesi üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışan kazançlar olarak tanımlanmaktadır.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi veya bunun bir aşaması olan ekonomik birleşme hareketleri üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve kaynak verimliliklerinde köklü değişiklikler yapmaktadır. Bunlar, zaman içinde oluşan, milli geliri, kalkınma hızını ve ekonomik refahı yakından ilgilendiren dinamik etkilerdir. Rekabet, makro ekonomik istikrar, yatırımlar, uzmanlaşma, ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, teknoloji ve teknik bilginin yayılımı gibi kanallar vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır.

Ticaret kazançları konusunda, özellikle de dinamik kazançlar söz konusu olduğunda iktisatçılar ortak bir fikre sahip değildir. Ancak akademik çalışmaların çoğu, serbest ticaretin büyüme üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu

ortaya koymaktadır. Ticaretin dinamik kazançlarının ölçülmesi konusunda literatürde çok fazla sayıda ampirik içeriğe sahip çalışmanın olmaması özellikle yeni ticaret teorisini ortaya koyan iktisatçıların ilgisini çekmiştir. Klasik dış ticaret teorilerinin savunduğu statik kazançların yetersiz olduğu asıl kazancın uzun dönemde etkisini göstereceğini ifade etmişlerdir.

Tezin amacı, uluslararası ticarete sınırlamaların kaldırılmasıyla dünya ticaretinin giderek serbestleşmesi sürecinde ülkelerin uluslararası ticaretten elde edeceği dinamik kazançları teorik olarak ortaya koymak, bu kazançları tanımlamak, Türkiye özelinde bir uygulama yapmaktır. Yapılan ampirik çalışma sonucunda elde edilen bulgular yardımıyla Türkiye'nin uluslararası ticaretten elde ettiği kazançları etkileyen faktörlerin neler olabileceği ve serbestleşme sürecinde elde edilen kazançların dinamik eğilimleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede, üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, literatür araştırması yapılarak, uluslararası ticaretin serbestleşme süreci ele alınmış ve uluslararası ticaretin dinamik kazançlarının neler olduğu ortaya konulmuştur. Böylece serbestleşme sürecinde elde edilen dinamik kazançların ülkeler üzerindeki olası etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, uluslararası ticarete açılma sürecinde Türkiye ekonomisi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda, uluslararası ticaretten sağlanan dinamik kazançlar tek tek ele alınarak bunların Türkiye ekonomisinde nasıl bir gelişim izlediği ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye ekonomisinde dış ticaretin dinamik kazançlarının ölçülmesi üzerine bir inceleme yapılmıştır. Böylece, birinci bölümde teorik anlamda açıklanan dinamik kazançlarla ilgili sonuçların Türkiye'deki gelişmeler ile tutarlılığı karşılaştırılarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI

Ekonomik literatürdeki gelişmeler, geleneksel analizdeki tam rekabet ve ölççeğe göre sabit getiri varsayımının terk edilerek, özellikle 1970'lerin sonuna doğru ölççeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasa yapılarının formüle edilmesi ve bu gelişmelerin dış ticaret analizlerinde kullanılması konusunda önemli adımlar atılması yönünde bir değişime öncülük etmiştir. Böylece klasik ticaret teorilerinin ardından yeni ticaret teorileri, dış ticaretin nedenleri, uluslararası uzmanlaşma eğiliminin belirleyicileri, dış ticaret kazançları, korumacılığın etkileri gibi birçok önemli konuyu tekrar gündeme getirmiş ve kullandığı yeni kavram ve araçlarla dış ticaret teorisinin yeni boyutlar kazanmasını sağlamıştır.

Tam rekabet, tam istihdam ve ülkeler arasında mal hareketliliği varsayımlarına dayanan klasik teori, ticaretin serbestleştirilmesinin ülkelerdeki istihdam seviyesi, verimlilik ve büyüme hızlarındaki değişme ve talep yapısı üzerinde etkilerinin belirlenmesinde yararlı olmamaktadır.¹ Bu da klasik ticaret teorilerinin yerini yeni ticaret teorilerinin alması yönündeki gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Yeni dış ticaret teorilerinin dış ticaret ve kazançlarına yönelik açıklamaları ticaret sonucu ülkelerin statik ve dinamik kazançlar elde edebileceği yönündedir. Bu kapsamda statik kazançların geçici bir nitelik taşıdığını ve dinamik kazançların ise uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde kalıcı etkilere öncülük edeceğini savunmaktadır. Klasik görüşün aksine içsel büyüme ve ticareti konu alan modeller üzerine varsayımlar yapılmaktadır.

Bir ülkenin uzun dönem büyüme performansı üzerinde dış ticaret ve dış ticaret politikalarının makro düzeydeki etkileri incelenirken içsel büyüme modelleri kapsamına uyumlu gelişmeler olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, dış ticaretin uzun dönem büyüme performansına katkısı olabilecek faktörler üzerindeki yani tasarruflar,

¹ S. Rıdvan KARLUK, **Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika**, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1996, s.241.

iç kaynaklar, ihracat performansı, beşeri sermaye, dışsallıklar, teknoloji ve bilginin yayılımının etkileri, işgücünün büyüme oranı üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. Bu tür modellerde, bilgi üretimine yapılan yatırımın büyümeye ve dış ticarete yol açtığı varsayılmakta ve spesifik olarak dış ticaret bağlamında endüstri içi ticaretin genel denge çerçevesinde içsel yeniliği dinamik biçimde nasıl oluşturduğu noktası üzerinde odaklanılmaktadır.²

Uluslararası ticaretin giderek serbestleştirilmesinden yola çıkarak kaynakların daha verimli kullanımına ulaşılmasının beraberinde getirdiği verimlilik artışı ve büyümeye doğru giden süreçte dinamik kazanç kanalları önemli bir rol oynamaktadır. Bunlar rekabet ve yatırım artışı, ülkenin makro ekonomik istikrarı, üretimde uzmanlaşmaya yönelerek teknolojik gelişimi sağlaması ve dışsal ve ölçek ekonomilerden yararlanılması şeklindedir. Bu çalışmada, dinamik kazanç etkileri, ekonomik büyümeyi piyasa mekanizması içinde faaliyet gösteren ekonomik güçlerin içsel olarak belirlediğini varsayan ve büyümenin itici gücünü ön plana çıkaran içsel büyüme modelleri çerçevesinde ele alınmakta ve varsayımlar bu çerçevede yapılmaktadır.

Uluslararası ticaretin statik ve özellikle dinamik kazançları ve bunların etkileri üzerinde durmadan önce bu etkilerin başlangıç noktası olan ticaretin önündeki engellerin kaldırılarak ticaretin serbestleştirilmesi süreci ele alınacaktır.

1. ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞME SÜRECİ

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi süreci, yaygın olarak ileri sürülenlerin aksine 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkmış değildir. 1870-1914 yılları arasında da ülkeler arasında benzeri görülmemiş bir ekonomik entegrasyon yaşanmış, uluslararası ekonomik ilişkiler artmıştır. 1870 öncesinde tarifeler ve ulaşım maliyetleri azaltılmıştır.³ 1870’lerde ise ithalata uygulanan gümrük oranları düşürülmüş, buna paralel olarak birçok ülkenin dış ticareti artmış ve ticari ilişkileri gelişmiştir. Bu arada ülkeler yerli ekonomilerini hızla sanayileştirme çabaları

² Adem ÜZÜMCÜ, **İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2002, s.139.

³ Giovanni Andrea CORNIA, “The Impact of Liberalisation And Globalisation on Income Inequality in Developing And Transitional Economies”, **Cesifo Working Paper**, No. 843, 2003, s.2.

içerisindedir. Dış ticaret, o dönemde sermaye ve teknolojinin kaynağı olarak kullanılmıştır.⁴ Tarife oranlarındaki azalma sayesinde farklı piyasalarda ticari mal fiyatları birbirine yaklaşıyorken, Dünya ülkelerinin tümünde ihracat ve ithalatın gayrisafi milli hasıla (GSMH) ya oranı nispeten dengeli bir şekilde artmıştır.⁵ Bu dönemde sanayileşmiş ülkelerin yabancı mali varlıklarının, GSMH'lerinin %50'si civarında olması⁶ da dış ticaretin gelişerek, sermaye akışının serbestleşmeye paralel olarak arttığını açık bir şekilde göstermektedir.

Gerek I. Dünya Savaşı'nın gerekse 1929 Ekonomik Krizin etkisiyle uluslararası ekonomik ilişkiler önemli ölçüde kötüleşmiş dış ödeme ve dış denge sorunlarıyla karşılaşan birçok ülke, ticaret engelleri ve kambiyo kontrolleri gibi ticareti sınırlayıcı politikalara başvurmuş ve bu da dünya ticareti üzerinde olumsuz, daraltıcı etkiler doğurmuştur. Öyle ki, II. Dünya Savaşı'nın sonuna dek dünya üretim ve ticaret hacminde önemli bir gelişme görülmemiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya ekonomisinde yeniden yapılanma ve ticaret ilişkilerinin onarılması yönünde çalışmalar yapılmıştır.

1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansı ile dünya ticaretinin serbestleştirilmesi, ödemeler bilançosu dengesizliklerine çözümler getirmesi adına somut adımlar atılmış böylece dünya ekonomisi Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) şeklinde üç kurum etrafında organize edilmiştir. IMF, geçici nitelikli konjonktürel dış ticaret tıkanmalarını giderici politikalar yoluyla dünya ticaretinin aksamasını önleyici önlemler getirmiştir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve dünya ticareti için istikrarlı bir ortam sağlanması amacıyla ITO'nun kurulması gündeme gelmiştir. ITO, uluslararasıdaki tarife engellerini azaltmak için gerekli düzenlemeleri sağlamayı amaçlamıştır.⁷ Özellikle 1929 Krizi ardından kısıtlayıcı dış

⁴ Robert H. BALLANCE, Javed A. ANSARI, Hans W. SINGER, **Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma: Üçüncü Dünyada Dış Ticaret ve Yatırım**, Çev: Canan BALKIR ve Arif ERSOY, Birinci Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1985, s.17, 18.

⁵ CORNIA, a.g.m., s.2.

⁶ Philippe MARTIN, Farid TOUBAL, "International Trade", 2005, <http://www.enpc.fr/ceras/martin/session1-2005.pdf>, (25.04.2008).

⁷ E. Rosenthal DOUGLAS, Phedon NICOLAIDES, "Harmonizing Antitrust: The Less Effective Way to Promote International Competition", Global Competition Policy edited by J. David Richardson and Edward M. Graham, 1997, ss.358-359.

ticaret politikalarının tüm ülkeleri olumsuz yönde etkilemesi, dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların azaltılması konusunda geniş bir fikir birliği yaratmıştır. Ancak ITO başarısızlıkla sonuçlanmış ve bunun faaliyetlerini kısmen ikame edecek olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 1947 yılında imzalanmıştır.

GATT, dış ticarete korumacılığın temel aracının gümrük tarifeleri olduğu söz konusu dönemlerde, tarife indirimleri yoluyla korumacılığın giderek azaltılmasına ve dünya ticaret hacminin genişlemesine önemli katkılarda bulunmuştur.⁸ GATT geçici bir anlaşma olarak ortaya çıkmış; temel ilke olarak sanayi malları üzerindeki dünya ticaretini serbestleştirmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda Uruguay Görüşmeleri, GATT çerçevesinde yapılan çok taraflı ticaret görüşmelerinin en kapsamlısı olup 1995 yılından itibaren, GATT artık başlangıçta amaçlanan kurumsal yapısını kazanmış ve bir anlamda yasal dayanağı genişletilerek Dünya Ticaret Örgütü (WTO) şekline dönüştürülmüştür.

Temel amacı, daha açık ve daha adil bir ticaret ortamı yaratmak olan GATT'ın ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda, dünya ülkelerinin ticarete koyduğu sınırlamalar önemli ölçüde azaltılmış, uluslararası ticarete konu olan mal çeşidi ve değeri önemli ölçüde büyümüştür. WTO, yasal zemine oturtulan, yaptırım gücü artırılmış, sanayi malları ile birlikte tarım, tekstil ve hizmet ticaretinin de serbestleştirilmesini içeren bir kuruluş niteliğindedir.⁹ WTO'nun bu kapsamı özellikle Doha Görüşmeleri (2001) ile gündeme gelmiş ve daha ileri bir liberalleşme, uluslararası yatırım ve rekabet politikalarının geliştirilmesi gibi konulara öncelik verilmiştir.¹⁰

Gelişmekte olan ülkeler 1960'ların ikinci yarısından itibaren dışa açık büyüme yönünde önemli adımlar atmışlardır. II. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar geçen dönemde ise, dünya ekonomisinde benzeri görülmemiş bir ekonomik

⁸ David HENDERSON, "International Economic Integration: Progress, Prospects and Implications", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)**, Vol. 68, No. 4, 1992, ss.636-637.

⁹ Robert C. FEENSTRA, **Advanced International Trade: Theory and Evidence**, Princeton University Press, 2002, s.6-2.

¹⁰ Kym ANDERSON, W. MARTIN ve D. Van Der MENSBRUGHHE, **Doha Policies: Where Are the Pay-offs?**, in Richard Newfarmer (ed.), **Trade, Doha, and Development: A Window into the Issues**, World Bank, Washington, DC, 2006, s.46.

gelişme görülmüştür. Yaşanan bu olumlu konjonktürün etkisiyle söz konusu dönemin genel olarak dünya ticaretinde liberalleşme eğilimlerinin güç kazandığı bir dönem olduğu söylenebilir.¹¹

Ancak 1970’li yılların başından itibaren bu olumlu gelişmeler tersine dönmüştür. 1944 yılında kurulan ve sabit kur sistemine dayanan Bretton Woods sistemi 1973 yılında başlıca sanayileşmiş ülke paralarının dalgalanmaya bırakılmasıyla yıkılmıştır. Bu olumsuz gelişmeler 1973 Petrol krizi ile devam etmiştir. Yaşanan tüm olumsuz gelişmeler birçok ülkede korumacı eğilimlerin şiddetini arttırıcı etkenler olmuştur. GATT çerçevesinde gümrük tarifelerinde sağlanan indirimler ülkelere tarifeler yoluyla korunma olanağı vermediğinden Yeni Korumacılık kapsamında görünmez engeller de denilen tarife dışı engeller yoluyla ticaretin önüne engeller konulması yollarına başvurulmuştur.

Bretton Woods ve GATT kurumlarının ticaretin liberalleşmesine ilişkin uygulamaları ve bununla birlikte ticaret ve ödemeler için uluslararası bir ekonomik sistem geliştirmeleri, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki kırk yıl içerisinde ekonomik faaliyetin dünya çapında yayılmasını sağlamıştır. Bu süreç ulus devletlerin kontrolünde yürütülmüştür. 1950 ve 60’larda karşılıklı ekonomik bağımlılık, esas olarak, ürün ve hizmetlerin değiştirilmesi yoluyla yayılmıştır. Ülkeler arasında teknoloji ve diğer soyut değerlerin transferi büyük ölçüde ara ve nihai ürünlerin değişimi şeklinde olmuştur.¹² 1960’lı yıllara kadar özellikle gelişmekte olan ülkeler ithal ikamesine yönelik korumacı politikalar izlemiş; 1980 sonrası ise ihracata yönelik ticaret politikaları izlenme yolunda adımlar atılmıştır. Böylece gümrük vergileri büyük ölçüde indirilmiş, ithal kotaları kaldırılmış ve kambiyo rejimi serbestleştirilmiştir.

Ticaretin önündeki engellerin kaldırılması yönünde pek çok iktisadi grup kurma tasarısı ortaya atılmış ve dünyadaki gruplaşma hareketleri hızla

¹¹ Dilek Aykut SEYMEN, **Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi**, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:4, Sayı:4, Ekim-Aralık 2002, s.67,68.

¹² Neşe KUMRAL, “Bölgesel Rekabet Gücünü Arttırmaya Yönelik Politikalar”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV|EPRI), Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, İzmir, 2006, s.276.

yaygınlaşmıştır. İktisadi birleşmeler teorisi bu şekilde, bir grup ülkenin aralarındaki ticaret serbestleştirici politikalar izlemelerini konu edinmektedir.

Uluslararası ticaretin önündeki engeller kalktıkça ülkeler iktisadi birleşme akımlarına katılarak üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve sonuçta toplumsal refah düzeylerini arttırmayı amaçlamaktadırlar. Sanayileşmiş ülkelerde hızlı üretim artışlarına karşın iç ulusal piyasaların yetersizliği, bu gibi birlikleri oluşturarak piyasa hacminin genişletilmesine yardımcı olmaktadır. Geniş bir piyasa ise, teknolojik gelişmeyi hızlandırmak, yatırımları özendirmek, dış rekabeti arttırmak, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri sağlamak şeklinde uluslararası ticaretten uzun dönemde kazançlar elde etmeye yardımcı olmaktadır.¹³ Az gelişmiş ülkeler ise, iç piyasalarını birleştirmek yoluyla sanayileşme hızlarını yükseltme ve uluslararası rekabet gücünü ellerinde tutabilmek için teknolojik gelişmelerini tamamlamaya çalışmaktadırlar.¹⁴

Ekonomik birliklerin dinamik etkileri özellikle 1960'lardan itibaren ülkelerin büyüme oranlarına yansımakta ve uluslararası ticarete açılma yönünde ülkeleri teşvik etmektedir.¹⁵ Birçok ekonomist, dünyadaki gelişmiş ülkeler arasındaki artan ekonomik entegrasyonun uzun dönem ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini savunmaktadır.¹⁶ Avrupa ülkeleri arasında karşımıza çıkan en önemli ekonomik bütünleşme Avrupa Birliği (AB)'dir. Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefine yönelik özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortaklık ilişkisinin önemli bir aşaması olan Gümrük Birliği, aynı zamanda dışa dönük büyüme politikası çerçevesinde taraf olduğu en geniş kapsamlı ticari yapılanma olarak 1 Ocak 1996'da tamamlanmıştır.¹⁷

¹³ Josef C. BRADA, Jose A. MENDEZ, "An Estimate of the Dynamic Effects of Economic Integration", *The Review Of Economics And Statistics*, Vol. 70, No. 1, 1988, s.163.

¹⁴ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007, s. 227.

¹⁵ BRADA ve MENDEZ, a.g.m., s.167.

¹⁶ Luis A. RIVERA-BATIZ, Paul M. ROMER, "Economic Integration and Endogenous Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 106, No. 2., Mayıs 1991, s.531.

¹⁷ İsmail SEKİ, "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri, 1985-2003", 2005, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, (17.05.2007).

Bu kapsamda Gümrük Birliği'nin ülke ekonomileri üzerindeki statik ve dinamik etkileri uluslararası ticaretten ülkelerin karşılıklı olarak elde ettikleri statik ve dinamik kazançlar ile benzer niteliktedir.

2. ULUSLARARASI TİCARETTEN SAĞLANAN KAZANÇLAR

Ticaretten sağlanan kazançlar; uluslararası serbest ticaretin sağladığı avantajları ifade etmektedir. Temelde bu kazançlar Karşılaştırmalı Üstünlükler doktrinine bağlıdır.¹⁸ İlişki aslında ticaretin ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi şeklinde olmaktadır.

Uluslararası ticaret ile büyüme arasındaki ilişki birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Ticari kazançların kaynakları konusunda ise belirli bir fikir birliğine varılmamakla birlikte özellikle dinamik kazançların verimlilik artışı ve büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görüşü üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Dış ticaret kazançlarını ele alan bu başlık altında sırasıyla, uluslararası ticaretin statik ve dinamik kazançları tanımlanarak yeni dış ticaret teorileri çerçevesinde uluslararası ticaretin dinamik kazançlarının ülkelerin verimliliği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Öncelikle statik kazançlara değinilecek olursa; uluslararası ticaretten sağlanan statik kazançlar, ekonomik yapıda bir değişiklik olmadan, dış ticaret hacmi ve refah düzeyinde ortaya çıkan bir defalık değişimlerdir.¹⁹ Ticaret sonucu ülkenin, ürettiği malları iç piyasadan daha yüksek fiyata satması, ithal ettiği malları ise iç fiyatlardan daha ucuza temin etmesi sonucu, kısa dönemde gelir artışı, emek ve zaman tasarrufu sağlanmaktadır. Bu da uluslararası ticaretten elde edilen statik kazançları göstermektedir.

Uygulamaya yönelik birçok değerlendirme; politik gruplar arasında tartışılan serbest ticaretin etkilerinin, statik model yaklaşımını kullandığı ve ticaretten elde ettiği statik kazançları dikkate aldığı şeklindedir. Deardorff'un Uluslararası

¹⁸ V. F. COE, "The Gains of Trade", *The Canadian Journal of Economics and Political Science /Revue canadienne d'Economie et de Science politique*, Vol. 1, No. 4, 1935, s.588.

¹⁹ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.234.

Ticaret Terimleri sözlüğünden elde edilen verimlilik tanımına göre “statik kazançlar” karşılaştırmalı üstünlükten yararlanma sonucu elde edilen verimlilik kazançlarını, ölçek ekonomilerinin sağladığı düşük maliyetleri, eksik rekabetten sapmaların azalmasını ve üretim çeşitliliğinin artmasını içermektedir.²⁰ Deardorff bu tanımla statik kazançlarla dinamik kazançları birbiriyle bütünleştirmiştir. Oysaki statik ve dinamik kazanç ayrımı daha farklı olmaktadır.

Klasik dış ticaret teorilerinde, dış ticaret kazançları üzerinde durulurken, genelde iki mallı bir modelde ülkelerin faktör donanımları, üretim fonksiyonları ve zevklerin değişmediği varsayımları altında dış ticaret kazançları statik biçimde incelenir. Ancak bu statik analiz gerçek hayattaki değişimi göz ardı etmektedir. Üretim faktörlerinin zamanla artmaması, teknolojinin değişmemesi ve tüketici tercihlerinin sabit kalması gibi statik bir dünyadan söz etmek mümkün değildir.²¹

Statik ve dinamik kazançların büyüme üzerindeki etkileri konusunda bir ayrım yapılır ise; dinamik kazançlar büyüme etkisi sağlarken, statik kazançların sadece seviye etkileri sağladığı söylenebilir. Bu yüzden, statik kazanç Neoklasik büyüme teorisinden ziyade daha çok Klasik ticaret teorisi ile ilişkilendirilmekte ve karşılaştırmalı üstünlüklere göre uluslararası uzmanlaşmadan sağlanan kazançlara dayandırılmaktadır. Dinamik kazanç ise, yeni ticaret teorisi ile ilişkilendirilmektedir.²²

Klasik ticaret teorisine göre, ticaret statik etkinlik kazançları nedeniyle reel gelirdeki bir artışa öncülük etmektedir. Baldwin, sermayenin sabit ya da artan getirisi söz konusu ise, statik etkinlik kazançlarının uzun dönem büyümeye öncülük edeceğini savunmuştur. Ona göre, ticaretten kaynaklanan etkinlikteki bir artış gelirden kazançlara öncülük eder, gelirdeki artıştan kaynaklanan tasarruflardaki artış ile orta dönem büyümedeki dinamik kazançlara da öncülük etmektedir. Mazumdar

²⁰ A. DEARDORFF, “Deardorff’s Glossary of International Economics”, 2001, <http://www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/>, (17.03.2007).

²¹ ÜZÜMCÜ, a.g.e., s.35.

²² Natalja “von” WESTERNHAGEN, **Systemic Transformation, Trade and Economic Growth: Developments, Theoretical Analysis and Empirical Results**, Business & Economics, Physica-Verlag Company, 2002, s.110.

çalışmasında²³, statik kazançların orta dönemde dinamik kazançlara öncülük ettiği şeklindeki Baldwin'in iddiasını inceleyerek ticaretten sağlanan statik gelir kazançlarının büyümeyi sağlamada önemli bir rolü olmadığını göstermiştir. Baldwin'in modelinde ticaret ne çeşit malların ithal ya da ihraç edildiğine aldırmadan ticaretten sağlanan gelir kazançları olduğu sürece büyümeye öncülük edecektir. Mazumdar'a göre ise, ticaretten elde edilen kazançlar, ticarete konu olan mal çeşidine göre değişmektedir. Ticaretin serbestleştirilmesi sermaye malının ithalatına öncülük etmiyorsa dinamik etkileri hesaba katmaya gerek olmayacağını vurgulamaktadır.²⁴

Statik faktörler; kaynak dağılımındaki değişimler ile ticaret yaratıcı, saptırıcı ve ticaret hadleri etkisinin oluşumuyla alakalıdır.²⁵ Gümrük Birliği ile ülkelerin birlik içerisindeki ticarete tarifeler gibi sınırlamaları kaldırarak ticaretini bir anlamda serbestleştirdiğini düşünürsek, uluslararası ticaretin statik kazançlarının kısmen Gümrük Birliği'nin statik etkilerine benzer olduğu fark edilecektir. Bu çerçevede uluslararası ticaretin statik etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ticaret yaratıcı üretim etkisi
- Tüketim etkisi
- Ticaret hadleri etkisi
- Kamu gelirleri etkisi
- İşlem maliyetleri etkisi

Üretim etkisi, ülkeler arasındaki üretimin olumlu yönde gelişmesi sonucu *ticaret yaratıcı etkiyi* ortaya çıkarmaktadır. Bu üretim etkisi, yüksek maliyetli ülkede yerli üretimin azalması sonucu ortaya çıkan üretim kazançlarıdır. Böylece ticaretin yaratılmasına bağlı olarak ülkeler daha ucuz kaynaktan daha fazla tüketim yapma

²³ Joy MAZUMDAR, "Do Static Gains From Trade Lead to Medium-Run Growth?", **The Journal of Political Economy**, Vol. 104, No. 16, 1996, s.1328.

²⁴ MAZUMDAR, a.g.m., s.1328, 1329, 1337.

²⁵ Mordechai E. KREININ, "On the Dynamic Effects of a Customs Union", **The Journal of Political Economy**, Vol. 72, No. 2, 1964, s.193.

olanağına da kavuşmakta²⁶ ayrıca kaynak tahsisinde etkinlik sağlanmaktadır. Daha çok kaynak kullanılarak üretilen yerli malın yerini daha az kaynak kullanılarak üretilen ithal mal almaktadır. Böylece dış ticaret hacmi genişler ve üretim daha etkin ellerde toplanır. Bu da hem bireysel bir ülke hem de dünyanın tümü için refah artışına öncülük etmektedir.

Serbest ticaret koşulları altında ülkelerin tamamlayıcı ya da rakip ekonomiler olmaları, ülkelerin ticaretten sağlayacağı yararları etkilemektedir. Üretilmekte olan malların büyük bölümü aynı veya benzer mallar ise bu malları üreten ekonomiler, “benzer ya da rakip ekonomiler” olarak tanımlanır. Eğer üretilen mallar farklı ise bu ekonomiler “tamamlayıcı ekonomiler” olarak adlandırılır. J.Viner’a göre rakip ekonomiler arasında bir ticari kısıtlama olmadığı durumda ticaret yaratıcı etkisi daha fazladır. Çünkü aynı üretim listesine sahip ülkelerin etkili malı üretmeleri durumunda bütün pazarı ele geçirmeleri mümkündür. Bunun sonucunda daha az etkin çalışan üretim dalları faaliyetlerini durduracaktır.²⁷

Ticarete konu olan uluslararası fiyat ülkenin yurtiçi fiyatının altında kalırsa bu ülkedeki tüketicilerin satın alma güçleri artacak ve malı daha ucuza elde etme ve daha fazla tüketme imkanı bulacaklardır. Böylece ithalat artışı olumlu **tüketim etkisini** ortaya çıkarmaktadır. Ticarete konu olan mallarda talep esnekliği sıfırdan büyük ise ($e > 0$), ucuzlayan mala yönelik talep artar ve bu durumda tüketim etkileri ortaya çıkmaktadır.²⁸

Ticaret hadleri, ülkeler arasında doğan işbölümünün yaratacağı refah artışından ülkelerin alacağı payı belirlemektedir. Ticaret hadlerindeki değişimlere bağlı olarak ülkelerin refah seviyesi olumlu ya da olumsuz etkilenmektedir. Ticareti yapılan malı daha ucuza üreten ülkenin üretim ve geliri artarken, pahalıya üreten ülkenin üretim ve geliri de azalmaktadır. Dolayısıyla gelir pahalıya üreten ülkeden ucuza üreten ülkeye yeniden dağılırken, ticaretin serbestleşmesiyle ihracata çalışan

²⁶ Süleyman UYAR, “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **DTM Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 20, Ocak 2001, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gumruk.doc>, (10.03.2008); Süleyman UYAR, “Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi”, **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:19, Ekim 2000, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomik%20b.doc>, (10.03.2008).

²⁷ KARLUK, a.g.e., ss.232, 233.

²⁸ KARLUK, a.g.e., s.234.

sektörlerin geliri nispi olarak artmaktadır²⁹. Ticaret hadleri etkisinde bir ülkenin ticaret hadlerinin gelişmesi refahı arttıracak, ticaret hadlerinin bozulması refahı azaltacaktır.³⁰

Dolaylı olarak ürettikleri mallarda yaşanacak olan verimlilik artışları ticaret yapılan diğer ülkelerin de verimliliğini olumlu yönde etkileyecektir. Ülkelerin pazarlık gücündeki artışlar ise ticaret hadlerini o ülkenin lehine çevirecektir. Pazarlık gücünü ve ekonomik büyüklüğünü arttıran ülkeler arz ve talep şartlarını etkileyerek dünya fiyatlarını değiştirebilmekte ve dış ticaret hadlerini kendi lehlerine çevirebilmektedir.

Ayrıca, ülkeler arasında tarifelerin sıfırlanması ülkelerin ticaret sonucu elde edeceği vergi gelirlerinin kaybını doğurması sonucu **kamu gelirleri etkisi** oluşmaktadır.

Son olarak **işlem maliyetleri etkisinde** ise, tarife ve kotaların kalkması nedeniyle, gümrüklerde çalışan personel sayısı, gümrükleme giderleri ve bürokratik engeller azalacaktır. O zaman dış ticaret işlemleri daha kısa zamanda gerçekleşecek ve dış ticaretle uğraşanların zaman maliyeti düşecektir.

3. ULUSLARARASI TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARI

Dış ticaretin dinamik kazançları bir defalık olmayan, ülkelerin teknolojik gelişmesine, kalkınmalarına, üretim açıklarının ve kaynak sıkıntılarının giderilmesine, üretimde rekabetin yerleşmesine yol açan uzun süreli etkilerdir.³¹

Ticaretin dinamik kazançları, ticaret politikası reformlarıyla ortaya çıkan ekonomik kazançların niceliksel tahmini ile ilgilenen ve uzun zamandan beri uygulamalı ticaret modelleri içerisinde yer alan bir kavramdır. Bununla birlikte, dinamik teriminin oldukça kapsamlı bir şekilde açıklanması gerekmektedir.

²⁹ Süleyman UYAR, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **DTM Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 20, Ocak 2001, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gumruk.doc>, (10.03.2008).

³⁰ Sadık ACAR, **Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika**, Birinci Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2000, s.280.

³¹ ÜZÜMCÜ, a.g.e., s.35.

Dinamik kazanç terimi;³²

- Ticaretten elde edilen statik kazançlara ilave olan kazançlar (ilave verimlilik farkları)
- Gecikmeli değerlerin ve zaman içindeki düzenlemelerin analizine izin vermesi dahilinde tahmin edilen kazançlar.
- Ticaretin verimlilik büyümesi üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışan kazançlar

şeklinde tanımlanabilir.

Aynı şekilde Nordas, Miroudot ve Kowalski (2006)'nin de belirttiği gibi, dinamik kazançlar, uzun dönem verimlilik büyüme oranlarındaki ticari değişikliklerle ilişkilidir. Bu dar anlamda ticaretin dinamik etkilere sahip olduğuna dair kesin bir kanıt olmamasına rağmen, açık ekonomilerin kapalı ekonomilerden daha zengin ve daha verimli olduğuna dair güçlü kanıtlar vardır. Bu bağlantıyı kuran en inandırıcı çalışmalar, ticaretin milli gelirden aldığı paydaki %1'lik artışın gelir düzeyini %0,9 ile %3 arasında arttırdığını bulmuşlardır.³³

Modern ekonomiler ise, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinden sağlanan dinamik kazançların önemli bir kısmının özellikle ölçek ekonomileri kanalı aracılığıyla olduğunu vurgulamaktadır.³⁴ Ticaretten sağlanan dinamik kazançlar uluslararası ticarete açıklığın artması sonucu toplam faktör verimliliğindeki artış olarak etkisini yansıtacaktır. Düşük gelirli ülkeler daha yüksek ticari engellere sahip olma eğiliminde olduğu için, ticari reformlar bu ülkelerde daha büyük tarife azaltmaları ve böylece ticari akışlarda daha büyük artışlarla sonuçlanır.³⁵ Şöyle ki, birçok ekonomist, serbest ticaretin ülkelere ek kazanç sağladığına inanmakta ve serbest ticaretin, hükümetin korumacı politikaları altındaki durumda veya otarşi

³² Hildegunn NORDAS, Sebastien MIROUDOT ve Przemyslaw KOWALSKI, "Dynamic Gains From Trade", **OECD Trade Policy Working Paper**, No. 43, 2006, s.35.

³³ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e.,, s.2.

³⁴ Simon COX, **Economics: Making Sense of the Modern Economy**, Second Edition, The Economist Newspaper, 2006, s.9.

³⁵ THE WORLD BANK, "Global Economic Prospects: Managing the Next Wave of Globalization", **The International Bank for Reconstruction and Development**, 2007, s.97.

durumunda elde edeceği kazançlardan daha iyi kazançlar sağlayacağını ifade etmişlerdir.³⁶

Böylece ticaret uzun dönemde gerek doğrudan gerekse dolaylı etkiler aracılığıyla ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını arttırmaktadır. Serbest ticaretin sağladığı bu dinamik kazanç etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür.³⁷

- Rekabet artışı
- Makro ekonomik istikrar
- Yatırım
- Uzmanlaşma
- Ölçek ekonomileri
- Dışsal ekonomiler
- Teknoloji ve Teknik Bilginin Yayılımı

3.1. Uluslararası Ticaret ve Rekabet

Rekabet kavramı serbest piyasa mekanizması içinde faaliyet göstermekte olan en az iki iktisadi oyuncunun (firma/ülkenin) fiyat veya fiyat dışında kalan çeşitli araçlar ile karlarını artırmak ve en büyük pazar payını elde etmek amacıyla yarıştıkları stratejik etkileşim içeren bir süreci ifade etmektedir. Rekabet kavramı etkin işleyen bir ekonomik düzene ulaşmaya yönelik süreçteki gerekli olan koşulları ifade ettiği için önemli bir kavram olarak görülmektedir. Piyasalarda rekabetin varlığı üreticileri piyasadaki pazar paylarını korumak ve karlarını artırabilmek için maliyetlerini düşürüp daha kaliteli mal üretmeye yöneltecektir. Dolayısıyla rekabet ortamının sonucu olarak arz ve talebin piyasalarda belirlendiği, düşük maliyetle daha

³⁶ Paul R. KRUGMAN, Maurice OBSTFELD, **International Economics: Theory and Policy**, Sixth Edition, New York: World Student Series, 2003, s.218.

³⁷ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.2; Richard E. BALDWIN, “Measurable Dynamic Gains from Trade”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 100, No. 1, 1992, s.163; Romain WACZIARG, “Measuring the Dynamic Gains from Trade”, **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 2001, Mayıs 1998, s.1.

kaliteli malların üretildiği etkin işleyen bir ekonomik düzen oluşacaktır.³⁸ Uluslararası ticaret, ülkelere oldukça geniş bir piyasada faaliyet imkanı sunarken, ülkelerin rekabetin fazla olduğu bir ortamda daha büyük kazançlar elde etmesinde önemli bir rol oynar.

Ticaret, piyasaya girişlerin serbest olması dolayısıyla, rekabet yanlı etkisi ile uzun dönemde firmaların piyasa paylarını değiştirmekte, fiyat maliyet marjlarını (mark-up) azaltmakta ve fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Aşırı karlar ortadan kalkınca etkin olmayan firmalar piyasadan çıkmak zorunda kalacak ve bu firmaların yerini, aynı üretimi daha düşük maliyetle gerçekleştirebilecek yeni firmalar alacaktır. Böylece ticaret her bir endüstriye verimsiz olacak fazla girişleri azaltarak yoğunlaşan rekabete öncülük edecektir. Ayrıca piyasaya verimsiz fazla girişlerin çıkarılması kaynakların üretim için daha etkin organize edilme şanslarını da arttırmaktadır.³⁹

Neo-klasik görüşün de savunduğu gibi, fiyatlar marjinal maliyetlere ne kadar yaklaşırsa, piyasa performansı o ölçüde iyileşmiş demektir ve tüketici refahı öncelikli bir amaçtır. Piyasada rekabet ne kadar azsa ya da tekel hakimiyeti ne kadar yoğunsa, fiyatların marjinal maliyetlerin çok üstünde belirlenme olasılığı o kadar fazla olacaktır. Bu durumda tekelleşme ve yoğunlaşmış endüstri gruplarının tüketici refahına engel olduğu,⁴⁰ dolayısıyla da toplumsal refah ve verimliliği olumsuz etkilediği savunulmaktadır.⁴¹

Pavcnick 2002 yılındaki çalışmasında piyasadan çıkan işletmelerin, piyasada kalan firmalardan ortalama %8'den daha az verimliliğe sahip olduğunu göstermiştir. Bu kaynakların yeniden düzenlenmesi, rakip sektörlerde ihracat ve ithalat içindeki toplam endüstri verimlilik seviyesini arttırmaktadır. Kaynakların bu değişimi firmaların kapanmak zorunda olduğu anlamına gelmemektedir. Bunlar daha

³⁸ Esra LAGRO, "Avrupa Birliği ve Türkiye Rekabet Politikası Açısından Bankacılık Sektörüne Genel Bir Bakış", **Bankacılar Dergisi**, Sayı:36, 2001, s.51.

³⁹ Michael B. DEVEREUX, Khang Min LEE, "Dynamic Gains form International Trade With Imperfect Competition and Market Power", **Development Economics**, 5(2), 2001, s.239, 240, 249.

⁴⁰ Alpay ZEYBEK, **Türkiye Sanayiinin Yoğunlaşma Verileri Kapsamında İrdelenmesi**, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005, s.7.

⁴¹ Yoğunlaşma kavramı, bir piyasada var olan yapının ne ölçüde rekabete açık olduğunun bir göstergesidir. Yoğunlaşmanın az olması monopol piyasalardan uzaklaşarak tam rekabete yaklaşıldığını göstermektedir.

verimli endüstrilere geçerek kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktadır.⁴² Böylece piyasayı disipline edici ithalat hipotezinin elde ettiği gibi ekonominin verimliliği ve büyüme ile sonuçlanması muhtemeldir.

Levinsohn'un, uluslararası ticaret ve rekabet ilişkisi ve bu ilişkinin sonuçlarına yönelik "piyasayı disipline edici ithalat hipotezi (imports-as-market-discipline hypothesis)" ne göre; uluslararası ticaret yurtiçi firmaları daha rekabetçi bir davranışa itecektir. Ticaret sonucu yabancı firmalarla karşılaşan yurtiçi firmalar kendilerini gerek fiyat gerekse kalite vb. gibi piyasa şartlarına göre ayarlayarak bir anlamda kendini disipline edecektir. Yani oligopolist bir yapıya sahip olan yerli endüstriler rekabete zorlanacak ve böylelikle yerli firmalar oligopol karlarını azaltırken üretim miktarını arttıracaklar ve tam rekabet piyasa yapısına dönüşecektir. Sonuçta ticaret yurtiçi piyasalardaki rekabeti arttırarak ekonominin verimliliğini arttırmakta ve dolayısıyla da gelir artışına neden olmaktadır.⁴³ Rekabet her durumda, sürekli olarak yeni kar fırsatlarının yaratıldığı, endüstri ve piyasanın sürekli olarak devrimci dönüşümler yaşadığı dinamik bir süreç olarak algılanmaktadır.

Ayrıca dışa açılma ile birlikte artan rekabet, "X-etkinliği (X-efficiency) kazanımlarına" yol açacak ve milli geliri arttıracaktır. Şöyle ki, korunan endüstrilerde, firmaların maliyetlerini en aza indirebilmek için çaba göstermelerini gerektirecek çok fazla bir neden yoktur. Piyasalar uluslararası rekabete açıldığında, yerli firmalar piyasada kalabilmek için yönetim şekillerinde, istihdam ettikleri sermaye ve emeğin kalitelerinde iyileştirmeye gitmeye zorlanacaklardır. Dışa açılmayla ortaya çıkan bu kazanımlar X-etkinliği kazanımları olarak adlandırılmaktadır. Kalitede sağlanacak olan bu iyileşmeler ancak araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) ve eğitime yapılacak yatırımlarla başarılabilir olduğundan, X-etkinliği kazanımları dinamik kazanımlardır. Bunun sonucu olarak ekonomide verimlilik ve haliyle uzun dönem büyüme hızı artacaktır. Her ne kadar bu görüşler teorik bir model çerçevesinde sunulmamış

⁴² Nina PAVCNIK, "Trade Liberalization, Exit, and Productivity Improvements: Evidence from Chilean Plants", **NBER Working Paper**, No. 7852, 2000, s.6.

⁴³ James LEVINSOHN, "Testing The Imports-As-Market-Discipline Hypothesis", **Journal of International Economics**, 35, North-Holland, 1993, ss.1-2.

olsalar dahi, dış ticaretin uzun dönem büyüme hızını arttıracığına dair ileri sürülen en önemli görüşlerdendir.⁴⁴

Rekabet, sermaye yoğunluğunu ve verimliliğini arttırmak için firmaları teşvik etmektedir. Rekabetin daha yüksek derecesi daha düşük fiyatlar anlamına gelmekte; çünkü fiyat-maliyet marjları düşmektedir. Bu, en az verimli firmaların piyasadan çıkışından sonra piyasadaki toplam çıktının artışını yönlendirmektedir.⁴⁵

Olaya tersinden bakacak olursak, serbest ticaretin ortadan kaldırıldığı ya da ithalatın sınırlandırıldığı bir durumda, dışarıdan daha ucuza temin edilebilecek malları iç piyasada üretmek için görece daha fazla emek, sermaye, zaman ve girişimcinin bu alanlara tahsis edilmesi nedeniyle, başka alanlarda kullanılacak değerli kaynaklar bu şekilde israf edilmekte, iktisadî deyimle, kaynak dağılımında etkinlik bozulmaktadır.

Ayrıca uluslararası ticarete açıldıktan sonra firmalar piyasayı ve rakiplerini izleyerek rakiplerinin performansı ile kendi performansını karşılaştırabilir ve her türlü yönetim kararlarını bu doğrultuda verebilirler. Bu da firmaları daha akılcı kararlar almaya yönlendirecek ve firmalar geleceğe yönelik bir öngörü ile hareket edecektir. Bu kıyaslama fikri Holmstrom, Nalebuff ve Stiglitz ve Mookherjee tarafından analiz edilmiş; daha fazla rakip olduğunda bunun açık bir biçimde daha büyük teşvikler sağladığı vurgulanmıştır.⁴⁶

Özetle Şekil 1’de gösterildiği gibi; ticarete açıldıktan sonra şiddetli rekabetle yüzleşen firmalar içsel olarak daha etkin ve daha verimli olmaya zorlanmaktadır. Rekabet bir anlamda israfı azaltmaya yöneticileri mecbur etmekte, üretimin teknik etkinliğini geliştirmekte, yeni teknolojilere yatırımı sağlamakta ve yenilik faaliyetlerini de hızlandırmaktadır. Bu arada rekabet, rekabet gücünü kaybetmiş sektörlerde yeniden yapılanmayı da zorunlu kılmaktadır. Firmalar aracılığıyla sermaye ve diğer kaynakların rekabeti, rekabetin olmadığı güçsüz sektörlerden daha fazla rekabetin olduğu sektörlerle doğru para ve sermaye akışına

⁴⁴ Metin BERBER, “Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma”, www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf, (22.10.2007).

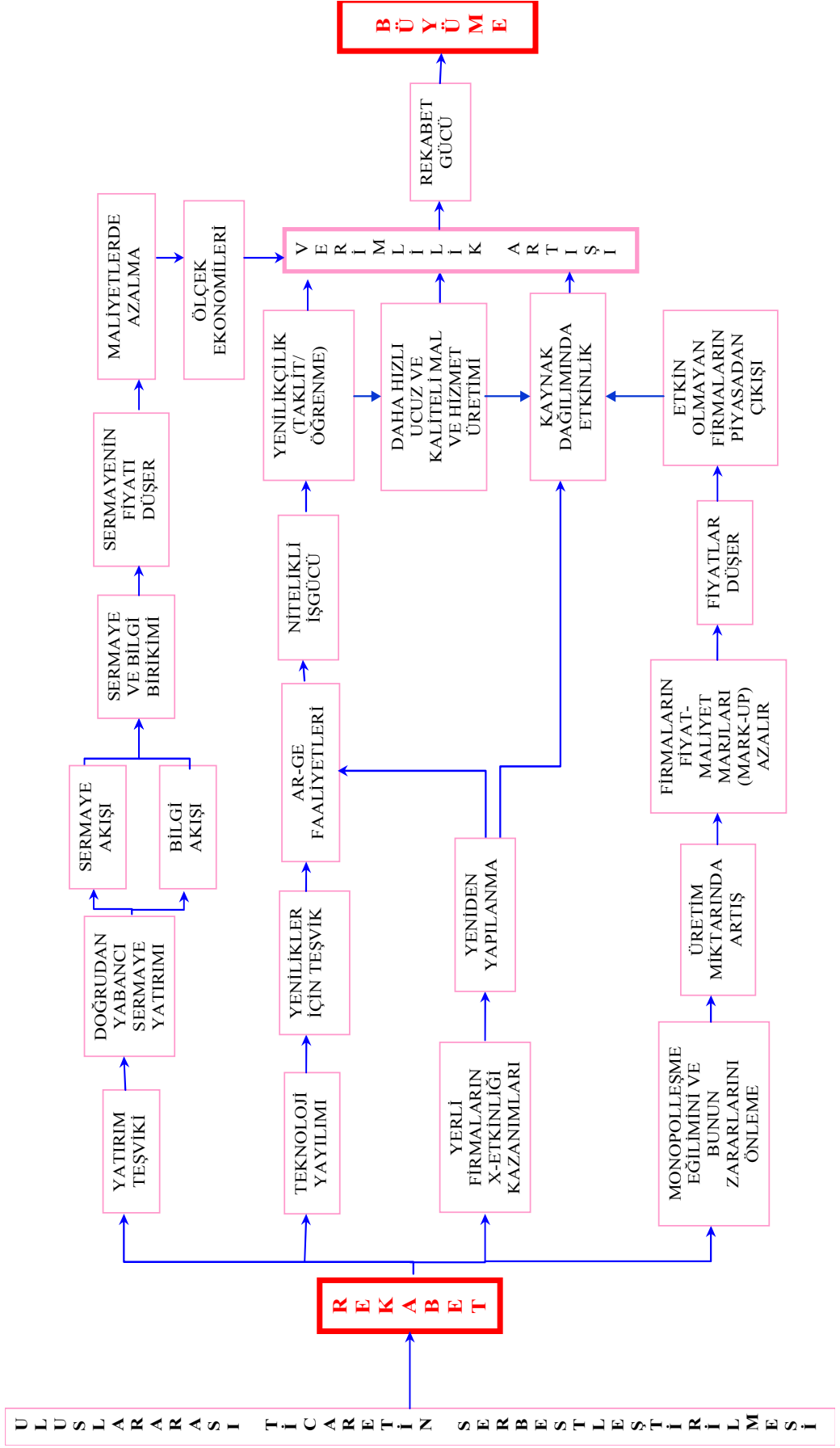
⁴⁵ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.23.

⁴⁶ Patrick REY, “Competition Policy and Economic Development”, 1997, <http://idei.fr/doc/by/re/competition.pdf>, (26.11.2007), ss.6-7.

öncülük etmektedir. Böylece rekabet kaynakları en etkin kullanımına yönlendirmekte ve verimsiz firmaların kapanmasına ve monopolcü rekabet piyasalarından tam rekabet piyasalarına doğru yönelerek kaynakların daha verimli dağılımına öncülük etmektedir.⁴⁷ Ayrıca rekabet, doğrudan yabancı yatırımları arttırmada büyük bir etken olacaktır. Mülkiyet haklarının rekabet kuralları çerçevesinde korunuyor olması yatırımcılar için büyük bir güven ortamını hazırlayacak firmalara eşit şartlar yaratmaya yardımcı olacaktır.

⁴⁷ Chadwick TEO, “Competition Policy and Economic Growth”, **ASEAN Conference on Fair Competition Law and Policy**, Mart 2003, ss.5-6.

Şekil 1. Uluslararası ticaret ve rekabet ilişkisi

3.2. Makro Ekonomik İstikrar

Makro ekonomik istikrar, ekonominin var olan durumunun korunması, denge koşullarının sağlanması, devresel dalgalanmalardan doğan olumsuzlukların giderilmesi ve bu dalgalanmaların hafifletilmesi, olarak açıklanmaktadır. Bir anlamda, ekonominin içinde bulunduğu koşulların iyileştirilmesi yoluyla ekonomik büyüme ve gelişmenin sağlanması anlamını taşımaktadır. Makro ekonomik istikrarın izlenmesinde kullanılan fiyatlar, istihdam, üretim düzeyi ve ödemeler bilançosu gibi ekonomik göstergelerin her biri, belirli bir süreç içinde değişim gösteren dinamik ögeler olması nedeniyle istikrar kavramı, bir “değişmezlik” olarak ele alınmaktansa, bu göstergelerde büyük sapmaların olmaması ve kabul edilebilir değişimlerin varlığı şeklinde anlaşılmalıdır.⁴⁸ Birçok gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkede ticaret akımları aracılığıyla dış dünya şartlarına uyumun makro ekonomik istikrara olası etkileri önemli bir araştırma konusu olmuştur.⁴⁹

Ticaret - makro ekonomik istikrar ilişkisi ilk bakışta doğrudan bağlantılı gibi görünmese de aslında aralarında oldukça sıkı ve eşanlı bir ilişki bulunmaktadır. Makro ekonomik denge biraz daha yakından incelediğinde; bu dengenin kurulmasının reel ve parasal dengenin sağlanması ile gerçekleşeceği görülecektir. Parasal denge genel fiyat istikrarını içermektedir. Fiyat istikrarından kasıt mal ve hizmet fiyatları, ücret, faiz oranı ve döviz kurunda istikrarı ifade etmektedir. Başlangıçta istihdamın ve fiyat istikrarının sağlanmasını içeren süreç aslında ülkenin “iç istikrar”ının sağlanmasıdır. Ancak, ülkelerin ekonomik ilişkilerinin gelişmesi ve bu ekonomik ilişkilerden doğan karşılıklı ticaret sonucu oluşan dalgalanmaların bu ülkelerin iç istikrarını da etkilemeye başlaması ile ödemeler bilançosu ve döviz kuru istikrarı, bir başka deyişle ülkelerin "dış istikrarı" da gündeme gelmiştir.

Uluslararası ticaretin sınırlandırıldığı, genellikle gelişmekte olan ve azgelişmiş ekonomilerde yaşanan sermaye birikimi yetersizliği ile teşebbüs (girişim) eksikliği, ekonomilerin yapısında bozuklukların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

⁴⁸ Aylin Abuk DUYGULU, “Döviz Kuru İstikrarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi”, http://www.ekodialog.com/Makaleler/dovizkuru_istikrari.html, (17.01.2008).

⁴⁹ Ana Belen Gracia ANDIA, Maria Dolores Gadea RIVAS ve Jose Maria Serrano SANZ, “The Effects Of Macroeconomic Stability On Foreign Trade: An Analysis For Spain, 1986-2000”, *Applied Economics*, Vol. 38, No. 17, 2006, ss.2021-2022.

Ticaretin sınırlandırılmasından kaynaklanan iç fiyatların dış fiyatlara oranla yüksekliği, sermaye birikimi yetersizliği nedeniyle bir yandan piyasalarda monopolist yapıların hakim olmasına yol açmakta, diğer taraftan arz imkanlarının sınırlılığı ile karşılaşmaktadır. Ticari sınırlamaların hükümet eliyle uygulanıyor olmasından kaynaklanan bir rant dağıtım mekanizmasının varlığı da, gerek ekonomi yönetimi gerekse siyaseti yozlaştıracak bir etki doğurmaktadır.

Böyle bir ekonomik yapıda karşılaşılan yüksek maliyetler ve arz yetersizliğinin, sürekli bir enflasyonist etkiyle beraber kalıcı şekilde işsizlik eğilimini besleyeceği açıktır.⁵⁰ Ekonomi bir yandan fiyat istikrarı sürecinde problemler yaşayacak, diğer yandan istihdamı arttırabilme olanakları yetersiz kalacaktır. Fiyat istikrarı düşük enflasyon düzeyini ifade ettiğine göre,⁵¹ yüksek enflasyon ve bunun gerektirdiği fiyatlardaki oynaklıklar, firmaların yatırım kararlarını da olumsuz etkileyecek ve gelecekte gerçekleştirecekleri harcama ve gelirlerin tahmin edilmesinde belirsizlik yaratacaktır.

Ortaya çıkan bu belirsizlik bireylerin ve firmaların uzun vadeli sözleşmeler yapmasını zorlaştırmakta ve bunun sonucunda da yatırım harcamalarının azalmasına yol açmaktadır. Yatırımların borçlanma yolu ile finanse edildiği bir ortamda enflasyondaki dalgalanmaların yol açtığı risk primi yatırım maliyetlerini de arttıracaktır.⁵² Enflasyonun sermaye birikimi üzerinde yaratacağı bu tür negatif etkiler ise çıktı büyüme oranını azaltacaktır.⁵³

Böyle bir ekonomide dışa açılma süreci, ticari kar marjlarından yararlanmak isteyen yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlayarak sermaye birikimi ihtiyacının karşılanmasına, diğer taraftan yeni ürün ve firmaların piyasaya girmesi ile monopolist eğilimlerin ortadan kalkmasına destek olacaktır. Fiyatlarda istikrar ve

⁵⁰ Hasan Bilgehan YAVUZ, “Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme”, **Türk İdare Dergisi**, www.icisleri.gov.tr/icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/HasanBilgehanYavuz%2089105.doc, (02.04.2008).

⁵¹ William R. WHITE, “Is Price Stability Enough?”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:59, 2006, ss.117-118.

⁵² Robert S. PINDYCK, Andres SOLIMANO, “Economic Instability and Aggregate Investment”, **NBER Working Paper**, No. W4380, 1993, s.29, 31.

⁵³ Malcolm EDEY, “Costs and Benefits of Moving from Low Inflation to Price Stability”, **OECD Economic Studies**, No. 23, 1994, s.114.

istihdamda artışın ortaya çıkması ise makro ekonomik istikrarı kendiliğinden üretecektir.

Ticaretten ekonomik büyümeye giden yolda fiyat istikrarı oldukça iyi bir uyarıcıdır. McKinnon'ın 1963 yılındaki çalışmasına göre, uluslararası ticarete açıklığın derecesi fiyat dalgalanmalarının seviyesini etkilemektedir.⁵⁴ Yani fiyat dalgalanmalarındaki azalmanın büyüklüğü, ticarete açık olma düzeyine bağlıdır; bu da ithalat ve ihracatı tetikleyen fiyatlar arasındaki fark tarafından belirlenmektedir.⁵⁵ Dornbusch, döviz kurunun ithal edilen ara mallarının yurtiçi parasal (döviz) maliyetleri dolayısıyla maliyetleri ve fiyatları etkilediğini çalışmasında desteklemektedir.⁵⁶

Mundell (1973a, 1973b) ve McKinnon (2004), Güneydoğu ve Merkezi Avrupa Ülkelerini göz önüne alarak ticaret ve sermaye akışlarının makro ekonomik istikrarın sağlanması sonucu ekonomik büyüme için daha iyi bir ortam yaratacağını ortaya koymaktadırlar.⁵⁷ Bunların dışında döviz kuru oynaklığının ticaret üzerindeki etkisinin belirsiz olduğuna dair iddialar da bulunmaktadır. Frankel 1991 yılında, bu iddiaların aksine döviz kurundaki dalgalanmaların ihracat üzerinde pozitif bir etkisi olabileceğine dair bir model geliştirmiştir.⁵⁸

Bachetta ve Wincoop da yaptıkları çalışmada döviz kuru dalgalanmalarının (parasal, mali ve üretimsel şoklar) ticaret yapan firmalar ve hane halkının karşılaştığı makro ekonomik riskleri etkileyerek, doğrudan ülkedeki ticarete konu olan malın fiyatını ve dolayısıyla da ticaret hacmini etkileyeceğini ortaya koymaktadır.⁵⁹

⁵⁴ R. L. MCKINNON, "Optimum Currency Areas", International Economic Integration: Critical Perspectives on the World Economy Edited by Miroslav N. JOVANOVIĆ, **Taylor & Francis**, 1998, s.51.

⁵⁵ P. V. SRINIVASAN, Shikha JHA, "Liberalized Trade And Domestic Price Stability: The Case Of Rice And Wheat In India", **Journal of Development Economics**, Vol. 65, 2001, s.426.

⁵⁶ Rudiger DORNBUSCH, "PPP Exchange-Rate Rules and Macroeconomic Stability", **The Journal of Political Economy**, Vol. 90, No.1, Şubat 1982, s.159.

⁵⁷ Paul De GRAUWE, Gunther SCHNABL, "Exchange Rate Stability, Inflation and Growth in (South) Eastern and Central Europe", **Review of Development Economics**, 2006, s.6.

⁵⁸ Robert DEVLIN, Antoni ESTEVADEORDAL, Paolo GIORDANO, Josefina MONTEAGUDO ve Raul SAEZ, "Macroeconomic Stability, Trade and Integration", **IDB/INTAL-CEBRI**, 2000, ss.41-42.

⁵⁹ Philippe BACCHETTA, Eric van WINCOOP, "Does Exchange-Rate Stability Increase Trade and Welfare?", **The American Economic Review**, Vol. 90, No. 5, 2000, s.1093.

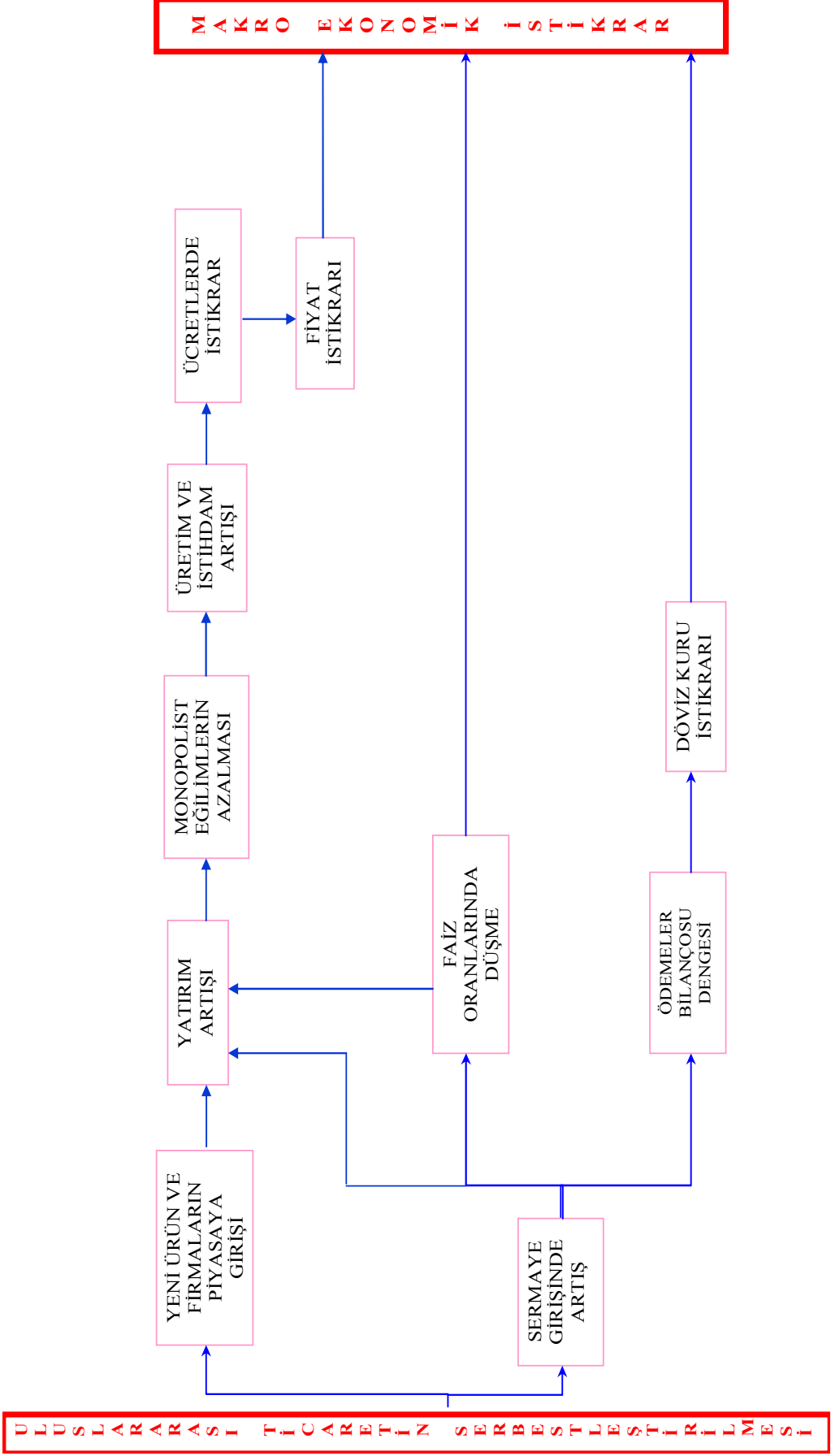
Kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomiye geçme sürecinde ülkeler serbest piyasa koşullarına uyum sağlayarak ticaret üzerindeki her türlü doğrudan devlet müdahaleleri, vergi ve sübvansiyonlar gibi politikaları terk etmektedir. Ekonominin dışa açılması ölçüsünde, siyasi otorite ise, uluslararası ekonomik ilişkileri zedelememek ve yabancı sermaye girişlerini kalıcı kılmak amacıyla, ekonomiyi siyasi amaçlı müdahalelerden uzak tutmak zorunda kalacaktır.⁶⁰ Nitekim bu süreçte uluslararası ekonomik kuruluşlarla yapılan işbirliği, bu tür siyasi müdahaleleri kurumsal olarak kaldıracaktır.

Çünkü bu müdahaleler piyasanın istikrarını bozarak, piyasaya fiyatlardaki istikrarsızlık şeklinde yansıyacaktır. Fiyatlardaki oynaklık ve belirsizlik müteşebbislerin geleceğe ait beklentilerinde de belirsizlik yaratarak özellikle risk almayı sevmeyen yatırımcıların yurtiçi ve yurtdışındaki yatırım kararlarını olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla ithalat ve ihracat kararları da etkilenmiş ve dış denge bozulmuş olacaktır. Böyle bir belirsizlik durumunda sermaye üretime değil, ticarete kanalize olacaktır.

Şekil 2’de, makro ekonomik istikrar ve dışa açılma ilişkisi bir akım şeması olarak gösterilmiştir. Buradan da görüleceği gibi, dünya ticaretini sınırlandıran engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar, ülkelerin dış ticaret dengesizliklerinden kaynaklanan sorunlarının yeni bir boyut kazanmasına ve döviz kurunun bu boyut içinde ülkelerin dış rekabet güçlerini belirleyen bir öge durumuna gelmesine neden olmuştur. Döviz kuru yönetimiyle döviz kurunda sağlanan istikrar görece fiyat yapısındaki ve diğer finansal değişkenlerdeki aşırı hareketliliği gidererek, kaynak dağılımının etkinliğine katkıda bulunmaktadır. Sonuçta dış istikrar, iç istikrarın sağlanmasına katkıda bulunarak verimlilik artışı ve sürdürülebilir bir büyümeye öncülük etmektedir. Ülkedeki herhangi bir dengesizlik bu yüzden normalde yaşanandan daha fazla tepkilere yol açmaktadır. Ufak bir dengesizlik kriz olarak adlandırılabilen bu da güven ve belirsizliği arttırmaktadır.

⁶⁰ James D. MORROW, Randolph M. SIVERSON, Tressa E. TABARES, “The Political Determinants of International Trade: The Major Powers, 1907-90”, **The American Political Science Review**, Vol. 92, No. 3, 1998, s.651, 652.

Şekil 2. Uluslararası ticaret ve makro ekonomik istikrar ilişkisi

3.3. Uluslararası Ticaret- Yatırım İlişkisi

Uluslararası ticaret ve büyüme arasındaki en güçlü bağlantılardan biri yatırım aracılığıyla olanıdır. Ticaret, yatırımları etkilerken yatırımlar da verimliliği etkileyerek büyümeyi arttırmırlar. Ticaret, kaynakların daha etkin dağılımı, ölçek ekonomileri ve yatırım mallarının daha düşük maliyeti vasıtasıyla yatırımın getirisini arttırabilir. Ek olarak yatırım, ticareti yapılabilen sermaye mallarını içeren teknoloji ile teknolojik transferlerin bir kaynağıdır.⁶¹ Genişleyen pazarlarda daha fazla yatırım yapan ülkenin sermaye stokundaki artış, elde edilen getiriye nispi olarak azaltmıyorsa ticaret sonucu yatırımın büyüme üzerindeki pozitif etkisinin uzun dönemde kalıcı olduğu söylenebilir.

Serbest ticaret, sermayeyi en etkin olduğu yere hareket ettirerek ekonominin toplam verimlilik seviyesini arttırmaktadır. Yani, serbest ticaret, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu yerde en yüksek verimliliğe sahip olan sektörlerle doğru sermayeyi yönlendirmektedir. Böylece, sermaye bu sektörlerde daha etkili olacak ve tüm ekonomi artan verimlilik seviyesine sahip olacaktır. Bu sermayenin yeniden dağıtımı serbest ticaretin rekabet lehindeki etkisi tarafından da desteklenmektedir.⁶²

Serbestleşme sonucu kaçınılmaz bir olay olan yabancı sermayenin yurtiçi piyasalara girişiyle birlikte ortaya çıkan sermaye birikimi, yurtiçi firmaların sermaye maliyetlerini azaltmakta, daha yüksek yatırım ile büyümeyi sağlamakta ve yurt içi finansal sektörün kalkınmasına katkıda bulunmaktadır.⁶³ Ayrıca, finansal dışa açılmayla ortaya çıkan finansal kalkınma ile birlikte, finansal hizmetlerin artmasını sağlayan kurumlar ve piyasalar çoğalarak finans sektöründeki etkinliğin artmasına ve maliyetlerin düşmesine yardımcı olmaktadır.⁶⁴ Kısaca uluslararası boyutta bakıldığında, sermaye artışı, uluslararası piyasalarda reel ekonomiye kanalize edilmesi ve ortaya çıkan daha iyi kaynak dağılımı ile, ülkenin finansal ve reel

⁶¹ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.2.

⁶² NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.22.

⁶³ Sevda YAPRAKLI, "Ticari Ve Finansal Dışa Açıklık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:5, 2007, s.69.

⁶⁴ C. CALDERON, L. LIU, "The Direction of Causality Between Financial Development and Economic Growth", **Journal of Development Economics**, 72, 2003, s.332.

sektörünün gelişimini sağlayabilmektedir.⁶⁵ Bu da beraberinde verimlilik artışı ve büyümeyi getirmektedir.

Ticaret aracılığıyla dış piyasaya açılan firmalar iç piyasada daha geniş bir piyasa ile karşılaşmaktadır. Genişleyen piyasa hacmi üretimin etkin ellerde toplanmasına yardımcı olmakta ve ülkeye yabancı sermaye yatırımlarını çekmektedir. Ticaretin yatırım kanalı ile büyümeye doğru giden sürecinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY) oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Bhagwati, ilk defa 1973'te ticaret rejiminin ev sahibi ülkelerde DYSY'den sağlanan kazançları belirlediği fikrini ortaya atmıştır. DYSY'nin büyüme etkisinin, ithal ikameci politikalardan ziyade ihracatı arttırıcı politikalar durumunda, daha yüksek olduğu hipotezini geliştirmiştir. Gelecekteki çalışmalara temel oluşturan bu çalışmadan itibaren, teoriler geliştirilmiş ve gerçekten ticaret politikasının DYSY'den sağlanan kazançları etkilediğine dair kanıtlar toplanmıştır. Bununla birlikte, serbest ticaret politikalarının verimliliği arttırıcı doğrudan yabancı yatırımlara öncülük ettiği ve korumacı politikaların ülkelerin DYSY'den elde ettiği faydaları engellediği şeklindeki basit gibi görünen ilişki de açıklığa kavuşturulmalıdır.⁶⁶ Bu nedenlerle DYSY'nin ticaret yapan her iki ülkeye uzun dönemde sağladığı dinamik kazanç etkileri daha ayrıntılı incelenecektir.

3.3.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ticaret

Dışa kapalı bir ekonomide ulusal tasarruflar sermaye birikiminin tek kaynağıdır. Ancak dışa açık bir ekonomide ulusal yatırımlar yabancı sermaye ile de finanse edilebilecektir.⁶⁷ Özellikle az gelişmiş ülkeler dışa açılarak uluslararası sermaye hareketlerinden faydalanmaya çalışmaktadırlar.

Yabancı yatırım, portföy yatırımı denilen dolaylı yatırımlar ve doğrudan yabancı yatırımlar şeklindedir. Sıcak para da denilen portföy yatırımlarının çeşitli sebeplerle ülkeye girişi kolay almakla birlikte risk gibi olumsuz faktörler karşısında

⁶⁵ Ajit SINGH, "Capital Account Liberalization, Free Long-Term Capital Flows, Financial Crises and Economic Development", **Eastern Economic Journal**, Vol. 29, 2003, s.193.

⁶⁶ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.24.

⁶⁷ Ferit KULA, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2003, s.142.

ülkeyi terk etmesi de o derece kolaydır. Ancak doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha fazla risk alabilir niteliktedir ve geldiği ev sahibi ülkenin (yatırımın yapıldığı ülkenin) ekonomik kalkınmasına, istihdamına, teknolojik gelişmesine ve ihracata yönelik üretim yapmasına çeşitli açılardan katkıda bulunmaktadır. Bu tür bir yatırım yapacak olan yabancı yatırımcı çok büyük riskleri göze almak suretiyle ev sahibi ülkeye gelmektedir. Bu nedenlerle de, ev sahibi ülkeler doğrudan yatırım türlerini tercih etmektedir. Çünkü ev sahibi ülkenin beklentileri, ancak doğrudan yatırımlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir.⁶⁸

Doğrudan yabancı yatırım, bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan firmalara diğer bir ülke tarafından yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır. Tanımından da anlaşılacağı gibi, doğrudan yabancı yatırımlar, ülkeler arasında sermaye transferlerinin bir piyasa işlemi olmadan bir ülkeden diğerine aktarılması şeklinde olmaktadır.⁶⁹ Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY), bir sermaye transferi olmanın yanında, teknoloji, yöneticilik bilgisi, know-how⁷⁰ ve uluslararası boyuttaki dağılım ağlarını içeren büyüme arttırıcı özellikler demetini bir arada toplamaktadır. DYSY akışı böylece sadece ev sahibi ülkedeki sermaye birikim seviyesini etkilemez, aynı zamanda teknoloji transferi ve bilgi yayılımı yolu ile ev sahibi ülkenin verimliliğini de etkileyebilmektedir.⁷¹ Yurtiçi sermaye birikiminin tamamlayıcısı olan uzun dönem sermaye hareketinin bir şeklini ifade eden DYSY, yerel ekonomideki yatırım oranını arttırmasına rağmen, toplam yatırımlar içerisinde DYSY'nin payı küçüktür. Nitekim

⁶⁸ Bilgin TİRYAKIOĞLU, “Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, **TCMB Yayınları**, <http://tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/dogrudanyabyatirimci.doc>, (20.01.2008).

⁶⁹ Ridvan KARLUK, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB Yayını, Yayına Hazırlayan: Ali Tarhan, Şubat 2001, s.100.

⁷⁰ Know-How, bir süreç analizi olarak ifade edilmiştir. Teknolojik araştırma ile ilgili bilgilerin toplanması, dizayn edilmesi, uygulamaya konulması, kullanılan yöntem şekilleri, eksiklikleri giderici bir kavram olarak tanımlanmıştır. Know-How uygulamaya konulmadığı ve ticarete konu olmadığı sürece monopol gücü devam eder.

⁷¹ Gang XU, Ruifang WANG, “The Effect of Foreign Direct Investment on Domestic Capital Formation, Trade, and Economic Growth in a Transition Economy: Evidence from China”, **Global Economy Journal**, Vol. 7, No. 2, 2007, s.2.

verimlilik üzerinde potansiyel pozitif bir etkiye sahip olan ticaret ve DYSY arasında tamamlayıcı bir ilişki bulunmaktadır.⁷²

Findlay 1978 ve Wang ve Blomstrom 1992 yılında yaptıkları çalışmada DYSY akışının “bulaşma etkileri (contagion effects)” dolayısıyla ev sahibi ülkenin verimliliğini arttırabildiğini vurgulamıştır. Aynı şekilde Case, Çin ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada, yabancı firmalar ile ortak girişim projelerine katılımın yeni teknolojiler ve yönetsel know-how’a sahip olmada Çinli girişimciler için önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle dışarıya bağlı şirketlerin büyüyen varlığı ev sahibi ülkenin ihracat performansını geliştirir ve kendi ihracat yapısını düşük seviyeden teknolojik olarak daha donanımlı ürüne doğru yöneltir.⁷³

Çok uluslu şirketler (ÇUŞ), teknolojik olarak tam donanımlı gelişmiş firmalardır. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ÇUŞ arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Doğrudan dış yatırımları gerçekleştirenler dünya çapında faaliyette bulunan çok uluslu şirketlerdir ve bunlar da genellikle yeterli altyapının olduğu ekonomik ve siyasal istikrarın sağlandığı büyük pazarlara sahip gelişmiş ülkeleri tercih ederler. ÇUŞ yabancı bir ülkede yatırım yaptığında o ülkeye sermaye mallarını da getirmiş olurlar ve kendi teknolojilerinin bir kısmını ev sahibi ülkedeki kendi yan kuruluşlarına transfer ederler.

Gelişmekte olan ülkeler ÇUŞ aracılığıyla kendi yerli firmalarının mevcut teknolojilerini geliştirmek için sanayileşmiş ülkelere elde edilen teknoloji transferini teşvik etmeyi umarlar.⁷⁴ Böylece DYSY, marka, teknoloji ve işletmecilik bilgisi gibi maddi olmayan varlıkların transferini ve yatırımcıya yatırımını kontrol etme yetkisini de içerir. ÇUŞ, yabancı bir ülkede doğrudan sermaye yatırımı yaparken gittikleri ülkeye genellikle döviz transfer etmektedirler. Bununla beraber, bu şirketler döviz girişi olmadan makine ve fiziki donatım şeklinde de doğrudan yatırım yapabilmektedirler.

⁷² NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.24.

⁷³ XU ve WANG, a.g.m., s.5-6.

⁷⁴ Amy Jocelyn GLASS, Kamal SAGGI, “Foreign Direct Investment and the Nature of R&D”, **The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne d'Economique**, Vol. 32, No. 1, 1999, ss. 92-93.

Kindlberger'e göre gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri "toplamı sıfır olmayan bir oyun (non-zero-sum game)" dur. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımları kısa dönemde ortaya çıkabilecek bazı problemlere rağmen, uzun dönemde hem yatırımcı hem de ev sahibi ülkeye kazandıracaktır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri "etkinlik (efficiency)", "dağılım (equity)" ve "egemenlik (sovereignty)" olarak üç başlık altında toplanabilir. Dolaysız yabancı sermaye yatırımları az gelişmiş ülkeler için öncelikle yatırımlarını finanse edebileceği bir dış kaynaktır. Ayrıca getirdiği gayri maddi varlıklar ve döviz ile birlikte sermaye birikimini hızlandıracaktır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sermaye birikimini hızlandırması "kaynak dağılımı etkinliği (resource allocation efficiency)" dir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının üretimi arttırması ise "üretim etkinliği (production efficiency)" dir. Artan üretime bağlı olarak üretim faktörlerinin üretimden aldıkları paydaki değişim ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının "dağılım etkisi"dir. Kaynağın kullanımının doğrudan "yabancıların" elinde olması, ev sahibi ülke için ülke kaynakları üzerindeki kontrol yetkisini sınırlayarak bağımlılığı arttıracaktır. Bu etki ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının "bağımsızlık etkisi"dir.⁷⁵

Caves ise, DYSY'nin etkileri konusunda, ÇUŞ'un yatırım amacıyla ülkeye girişi ile az etkin olan firmalardan daha etkin olanlara doğru kaynakları aktararak ev sahibi ülkede "bölüşüm etkinliği"nin faydalarını elde edeceğini ifade etmiştir. ÇUŞ ev sahibi ülke piyasasındaki rekabette önemli bir artış yaratmaktadır. Bu özellikle sınırlamaların olduğu bir ortamda endüstrileri daha fazla serbestleşmeye ve diğer firmalarla ortak girişime teşvik etmektedir. Böylece monopolistik sınırlamalar ortadan kalkmakta ve bölüşümün geliştirilmesiyle ev sahibi ülkenin kaynaklarının verimliliği artmaktadır.⁷⁶

ÇUŞ'un girişi ile uyarılmış olan rekabet baskısı yaratacağı daha hızlı ilerleme ile çalışanların teknik becerilerini arttıracak ve böylece daha gelişmiş üretim metotlarına sahip olmaları doğrultusunda yerli firmaları teşvik edecektir. ÇUŞ, taklit

⁷⁵ KULA, a.g.m., ss.143-144.

⁷⁶ Richard. E. CAVES, "Multinational Firms, Competition and Productivity in Host-Country Markets", *Economica*, New Series, Vol. 41, No. 162, 1974, s.176.

veya “izleyerek öğrenme” aracılığıyla ev sahibi ülkede kurulan yabancı firmaların teknolojilerini benimsemeye yerel firmaları teşvik ederek daha üstün teknolojiye sahip olmalarına yardımcı olmaktadır.⁷⁷ Yani, yurt içi piyasa üzerindeki artan rekabet baskısı ev sahibi ülkeyi teknolojik gelişim ve bunun üretim, yönetim, organizasyon ve pazarlama yapısını içeren yurt içi firmalardaki düzenlemelere (yenilik gibi) zorlamaktadır. Bu da genişleyen uluslararası piyasayla karşı karşıya olan yurtiçi firmaların yeniden yapılandırılmasını ve rekabet gücünü geliştirmektedir.⁷⁸ Ticaretten başlayan döngü, DYSY aracılığıyla rekabeti artırır ve böylece yenilik yapmak için artan teşvikler ile hız kazanır. Üstelik rekabet yenilikçi firmaların fiyat-maliyet marjını azaltır, ticaret ise elde edilen marj üzerindeki satış hacmini ve piyasayı genişletir.⁷⁹

Michael E. Porter’a göre serbest ticaret sonucu ÇUŞ aracılığıyla DYSY’nin ülkeye gelişi ve bu sebeple ev sahibi ülkenin yaşadığı değişiklikler gelişme yolunda ilerlerken belli aşamaları içermektedir. Ev sahibi ülkenin ekonomik gelişimi “faktör odaklı (factor-driven)” dan “yatırım odaklı (investment-driven)” ya ve sonuçta “yenilik odaklı (innovation-driven)” aşamaya geçiş şeklindedir. “Refah odaklı (wealth-driven)” dördüncü aşama önemli olmasına rağmen, üçüncü aşama ev sahibi ülke için en avantajlı olanıdır.⁸⁰

Uluslararası serbest ticaret DYSY’nin ülkeye girişi için gereklidir ancak DYSY’nin herhangi bir ülkeye yönelişinin arkasında politik, ekonomik ve kurumsal faktörler bulunmaktadır. Bunların başında bu yatırımların gideceği ülkedeki siyasi istikrar gelmektedir. Yapılan araştırmalar siyasi istikrarsızlık ile DYSY girişleri arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüzden siyasi istikrarsızlık arttığı sürece, genel olarak yabancı yatırımlarda artan ölçüde bir düşüş gözlenmektedir.

⁷⁷ XU and WANG, a.g.m., s.4.

⁷⁸ Anna ZORSKA, “Foreign Direct Investment and Transformation: Evolution and Impacts in the Polish Economy”, **Eastern European Economics**, Vol. 43, No. 4, 2005, s.68.

⁷⁹ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.2.

⁸⁰ ZORSKA, a.g.m., ss.54-55.

Bir ülkede,

- Makro ekonomik ortamın istikrarı yanında
- piyasa genişliği (geniş iç pazarın çekiciliği),
- hammaddelere ve pazarlara yakınlık,
- ev sahibi ülkedeki dış yatırım mevzuatının varlığı ve
- özellikle ucuz işgücü arzı,

DYSY'nin önemli ekonomik teşvik unsurlarıdır.⁸¹

Ayrıca işgücünün sadece ucuz değil aynı zamanda nitelikli olması önemli bir unsurdur.⁸² Doğrudan yabancı sermaye yatırımı durumunda, ihtiyaç duyulan işgücü büyük ölçüde yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke tarafından karşılanmaktadır. İşsizlik açısından önemli problemlerin yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde bu durum, istihdam bakımından elverişli olanaklar sağlamaktadır.⁸³ Chakrabarti'ye göre, ücretler doğrudan yabancı yatırımların potansiyel belirleyicileri içinde en tartışmalı olanıdır. Uluslararası ticaret teorilerinde ortak görüş; gelişmekte olan ülkelerdeki düşük işgücü maliyetlerinin doğrudan yabancı yatırımları cezbediği yönündedir.⁸⁴ Rollo ve Smith ise, ücret-verimlilik ve doğrudan yabancı yatırımlar ilişkisinde “Düşük ücret seviyesinde yüksek kaliteli işgücü bulunabiliyorsa, bu yabancı yatırımcılar açısından kilit faktör olacaktır.” görüşüyle ucuz işgücü hipotezine yüksek verimliliği de eklemiştir.⁸⁵

⁸¹ Ali ŞEN ve Murat KARAGÖZ, **Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi**, Sosyal Siyaset Konferansları, Editör: Halis Yunus ERSÖZ, Ocak 2007, s.1065.

⁸² ŞEN ve KARAGÖZ, a.g.e., s.1065.

⁸³ Robert E. BALDWIN, “The Effects of Trade And Foreign Direct Investment On Employment and Relative Wages”, **The OECD Jobs Study: Working Paper Series**, OECD Publishing, No. 4, 1995, s.18.

⁸⁴ Avik CHAKRABARTI, “Determinants of Foreign Direct Investment, Sensivity of Cross-Country Regressions”, **KYKLOS**, Vol. 54, Part. 1, 2001, s.99.

⁸⁵ Sezgin AÇIKALIN, Ekrem GÜL, Ercan YAŞAR, “Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:16, Aralık 2006, s.273, 274.

3.3.2. Ar-Ge Yatırımları

Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) yatırımları, bir ülkenin teknolojik gelişim evrimi için önemli yatırım alanlarıdır. Bir ülkede ileri düzeyde çağdaş bir teknolojiye sahip olabilmek için Ar-Ge faaliyetleri ile buluş ve yeniliklerin ülkenin kendi çabalarına dayandırılması, yani teknoloji üretimi gereklidir. Teknolojik bilgi, Ar-Ge faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta, tüm ekonomiye yayılmakta ve paylaşılmaktadır.⁸⁶ Ticaret yapan ülke rekabet baskısı ile karşılaşmaktadır. Sonunda da ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Bu artan rekabet araştırma ve geliştirmeyi teşvik etmekte, yeni teknolojinin adaptasyonu ve daha iyi yönetim sağlamaktadır.⁸⁷

Keller çalışmasında, doğrudan yabancı yatırımlar ve teknoloji yayılımı aracılığıyla yabancı Ar-Ge'nin yurtiçi toplam faktör verimliliğini arttırdığını deneysel olarak kanıtlamıştır. Yabancı Ar-Ge'nin artışı, teknolojinin daha geniş yayılımı ve daha yüksek bir verimliliğe öncülük etmektedir. Bu durumun hem kısa hem de uzun dönem için geçerli olduğunu iddia etmektedir.⁸⁸

Ayrıca Ar-Ge yatırımları uzun vadede kârlı ve nitelikli, yetişmiş insan gücü gerektiren yatırımlardır. Ar-Ge yatırımı yapan endüstrideki firmaların teknoloji (nitelikli işgücünün kullanılması sonucu) ve rekabet kanalı aracılığıyla (firmaları yatırıma teşvik etmesi) üretim maliyetlerini düşürmesi ve daha gelişmiş üretim metotlarını kullanarak işletmenin üretim yelpazesini geliştirmesi kaçınılmazdır. Böylece firma ticarete açıldığında dünya pazarından daha fazla pay alabilmektedir.

Bunların yanında, Ar-Ge yatırımı firmaların gelecekteki yatırımları için bir bilgi birikimi de sağlamaktadır. Bu bilgi nitelikli işgücünü istihdam ederek, firmayı yenilik sürecine taşımada etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Dışarıdan teknoloji transferlerinde A-Ge yatırımı firmanın pazarlık gücünü arttırmaktadır. Ticaret, beşeri sermayenin bol olduğu ülkelerde Ar-Ge'nin payının artışına katkıda bulunmaktadır. Daha verimli bir üretim ve kaynakların etkin kullanımı ekonomik büyümeye öncülük etmektedir.

⁸⁶ Nurcan KILINÇ, "Yeni Ekonomi: Piyasa, Rekabet ve Ar-Ge", http://www.geocities.com/ceteris_tr3/kilinc.doc, (17.04.2007).

⁸⁷ BRADA ve MENDEZ, a.g.m., s.164.

⁸⁸ Wolfgang KELLER, "International Technology Diffusion", *Journal of Economic Literature*, Vol. 42, No. 3, 2004, s.755.

Rivera-Batiz ve Romer (1991), dışa açılmayla birlikte ortaya çıkan girdi artışının milli gelir düzeyini mi yoksa büyüme hızını mı etkileyeceğinin, kapital ve ara mallarının bilgi içerikli (knowledge-embodied) olup olmamasına ve bu malların hangi sektörlerde kullanılacağına bağlı olarak değişeceğini göstermişlerdir. Eğer girdiler Ar-Ge sektöründe kullanılıyorsa, ülkelerarası bilgi akışının olup olmamasına bakmaksızın, dış ticaret uzun dönem büyümeyi arttıracaktır. Fakat bu girdiler nihai mal üretiminde kullanılıyorsa yalnızca gelir düzeyini arttıracaklardır. Ancak şunu da belirtmekte yarar var ki, bu girdilerle birlikte aynı zamanda know-how akışı da sağlanıyorsa ve ülkeler arasındaki benzer araştırma sayısı fazla ise, ticaretin girdi sağlama etkisi uzun dönem büyümeyi arttıracaktır.⁸⁹

3.4. Uluslararası Ticaret ve Uzmanlaşma

Uluslararası ticaretin doğası, işbölümü ve uzmanlaşmayı doğurarak ülkeleri göreceli olarak üstün oldukları mallarda uzmanlaşmaya yönlendirmektedir. A. Smith ve D. Ricardo gibi Klasik iktisatçıların da savunduğu şekliyle, bir ülke uzmanlaştığı malı ihraç ederek, ihtiyacı olan diğer malı dışarıdan ithal ederse her iki ülke de mutlak/karşılaştırmalı üstünlük avantajlarından yararlanarak kazançlı çıkacaktır.

Özellikle Klasik Dış Ticaret Teorisi uluslararası ticarete açıklığın artışının uzmanlaşma artışına öncülük ettiğini ifade etmektedir. Uzmanlaşmanın bu artan getirisi aracılığıyla uluslararası ticaret uzun dönemde dünya büyüme oranlarını arttırmaktadır.⁹⁰ Ülkelerin bir malın üretiminde uzmanlaşması, üretimin parçalara ayrılarak belli bir işbölümü içerisinde kaynakların daha etkin kullanımını sağlamaktadır.⁹¹

Şayet teknoloji, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde olduğu gibi, sabit kabul edilirse, dış ticaret, kaynakların etkin kullanımından doğan kısa dönemli kazançlar sağlayarak yalnızca gelir düzeyini etkilemektedir. Bununla birlikte, kaynak dağılımı etkisini yalnızca Statik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi çerçevesinde

⁸⁹ Metin BERBER, “Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma”, www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf, (22.10.2007).

⁹⁰ Michael B. DEVEREUX, “Growth, Specialization, and Trade Liberalization”, **International Economic Review**, Vol. 38, No. 3, Ağustos 1997, s.565.

⁹¹ Ömer Lütfi MET, **Sanayi İşletmelerinde Uzmanlaşmanın İşle İlgili Tutumlar Üzerine Etkileri**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1984, s.9.

değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Dinamik karşılaştırmalı üstünlükleri de dikkate almak gerekmektedir. Zira, teknolojinin sabit olduğu varsayımına dayanan Statik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, gerçek hayatta gözlenen, bazı ülkelerin belirli mallardaki teknolojik üstünlüklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Teknolojinin içsel kabul edildiği Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine göre, dış ticaretten doğan kaynak kullanım etkisi uzun dönem büyüme hızını etkileyebilmektedir. Diğer taraftan, gelir, tasarruf kapasitesinin en önemli belirleyicilerinden birisi olduğundan kaynak dağılımı etkisi yüksek yatırım miktarı sağlayacaktır. Adam Smith'in uzmanlaşma teziyle birlikte düşünüldüğünde, bu mekanizma, literatürde yer alan “dış ticaret kalkınmanın motorudur” tezinin dayanak noktasıdır. Grossman ve Helpman, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklerin geçerli olduğu durumda, dış ticaret sonucu kaynaklar düşük teknoloji sektöründen ileri teknoloji sektörüne kayarsa uzun dönemde büyümenin artacağını aksi halde yavaşlayacağını savunmuştur.⁹²

Devereux (1997), Lucas (1988) ve Krugman (1987) tarafından kurulan uluslararası içsel büyüme modellerini temel alarak, ticaretin zaman içerisinde kendi kendine karşılaştırmalı üstünlük modelini destekleme eğiliminde olduğunu çalışmasında belirtmiştir. Bu da ticaretten sağlanan dinamik kazançların bir biçimi şeklinde düşünülebilir. Şöyle ki, ihraç edilebilir ürünlerdeki birim maliyetler ithal edilebilir ürünlerdeki birim maliyetler ile ilgili olarak kalıcı bir şekilde düşmektedir.⁹³ Benzer şekilde Siggel, ticaretin yapısının zamanla değişeceğini böylece de ticaretin uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşumuna katkıda bulunduğunu belirtmektedir.⁹⁴

Genel olarak uzun dönemde uluslararası kazançlar elde etme yolunda ticaretin hangi dinamik kazanç kanalları ile ilişki içerisinde olduğunun ifade edilmesi konuya açıklık getirecektir. Uluslararası ticarete açılan ülke uzmanlaşma aracılığıyla teknoloji gelişimini arttıracak dolayısıyla da Ar-Ge yatırımlarına ve yeniliğe yönelecektir. Uzmanlaşmanın sağladığı maliyet avantajı fiyatlara yansıtacağından doğrudan yabancı sermaye yatırımları artacak ve bu beraberinde beşeri ve fiziksel

⁹² Metin BERBER, “Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma”, www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf, (22.10.2007).

⁹³ DEVEREUX, a.g.m., s.566.

⁹⁴ Eckhard SIGGEL, **Development Economics: A Policy Analysis Approach**, Social Science, Innovative Economics Textbooks, 2005, s.127.

sermaye yatırımı ve teknoloji yayılımını getirerek kaynakların etkin dağılımına yardımcı olacaktır. Ayrıca uluslararası ticarete açılan ülkeler daha geniş bir piyasa ile yüz yüze gelecek ve ölçek ekonomileri vasıtasıyla uzmanlaşmanın derecesini belirleyecektir. Sonuçta verimlilik artışı ve büyüme kaçınılmaz olmaktadır.

Uluslararası ticaretin aracılığıyla büyüme üzerindeki uzun dönemli pozitif etkisinde uzmanlaşma, “yatay uzmanlaşma” ve “dikey uzmanlaşma” olarak iki şekilde incelenmektedir. Uluslararası ticaretten sağlanan kazançların derecesini daha iyi anlamak adına bu iki uzmanlaşma biçimini ayrıntılı olarak incelemek faydalı olacaktır.

3.4.1. Yatay Uzmanlaşma

Ülkeler arasında artan uluslararası bütünleşmenin önemli özelliklerinden biri de üretimin uluslararasılaştırılmasıdır. Üretim sürecinin uluslararasılaşmasında ticaretin artan önemini açıklamak için önemli mekanizmalardan biri “yatay uzmanlaşma (horizontal specialization)” dır.

Yatay uzmanlaşma ülkelerin farklı mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşması durumu olarak tanımlanabilir. Burada önemli nokta ülkelerin malın üretiminin tüm aşamalarının başından sonuna kadar ülke sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi ve nihai mal ticaretinin yapılmasıdır.⁹⁵ Yani, malın üretimi parçalara ayrılarak belirli aşamalarında (karşılaştırmalı olarak üstün oldukları yönde) uzmanlaşılması ve malın üretiminin tamamlanması süreçlerinin tek bir ülkede gerçekleştirilmesidir.

Geleneksel uzmanlaşma fikri denildiği zaman yatay uzmanlaşmanın anlaşılması gerekir. Şöyle ki, ülkeler veya firmalar belirli mal ve hizmetlerin üretiminde usta olmakta yani uzmanlaşmakta ve sonra bu malları ihraç etmektedir.⁹⁶

Geleneksel karşılaştırmalı üstünlüklere göre, işgücünün nispeten bol, sermayenin kıt bir kaynak olduğu ülkeler tekstil ve hazır giyim gibi emek yoğun

⁹⁵ David HUMMELS, Dana RAPOPORT ve Kei-Mu YI, “Vertical Specialization and the Changing Nature of World Trade”, **FRBNY Economic Policy Review**, Haziran 1998, s.80.

⁹⁶ HUMMELS, RAPOPORT ve YI, a.g.m., s.81.

endüstrilerde uzmanlaşma eğiliminde iken, işçi başına daha büyük miktarda sermayeye sahip olan diğer ülkeler ise sermaye yoğun malların üretiminde, yani yüksek teknoloji endüstrilerde uzmanlaşma eğilimindedirler. En iyi oldukları alanda uzmanlaşarak ürettikleri malları diğer ülkelerle (bunların en iyi oldukları alanda ürettikleri ile) mübadele ederler. Böylece her iki grup da üretimlerinin değerini ve yaşam standartlarını maksimize etmektedirler. Sonuç olarak, üretimde uzmanlaşma her ulusun üretim fazlasını satma ve karşılığında üretmediğini satın alma şeklinde bir ticarete girmesini gerektirmektedir.

Uluslararası ticaret ve uzmanlaşma ilişkisini açıklarken de bahsedildiği gibi, uzmanlaşma artan ticaretle birlikte artma eğilimi göstermektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler ve ölçeğe göre artan getiri yatay uzmanlaşmayı doğurmaktadır.⁹⁷

Klasik dış ticaret teorisi, 1970'lerin sonunda ortaya çıkan uluslararası dış ticaret yapısını, açıklamada yetersiz kalmış, daha sonra Krugman'ın başını çektiği Yeni Ticaret Teorisi uluslararası ticaret yapısını "endüstri içi ticaret (intra-industry trade)" kavramı ile açıklamıştır.⁹⁸ Bu teori, ticaretin yapısını ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması temeline dayandırmaktadır.⁹⁹ Ticaret sonucu büyük ölçekte üretim yapmanın maliyet avantajlarından yararlanılmaktadır. Ayrıca ölçek ekonomileri uzmanlaşmanın derecesini belirleyerek etkin kaynak tahsisine yardımcı olmaktadır. Ürün farklılaştırması ve yatay endüstri içi ticaret ile mal çeşitlendirilmesine gidilerek, artan piyasa büyüklüğü sonucu talep çeşitlenmesi karşılanmakta ve bu elde edilen piyasa gücü ile birleştirilerek daha büyük dinamik kazançlar elde edilebilmektedir.¹⁰⁰ Birçok çalışma farklılaştırılmış mal üreten imalat sanayisindeki ara mallardaki çeşitlilik ve verimlilik arasında önemli bir ilişki bulmuştur.¹⁰¹

⁹⁷ Özlem İNANÇ, **Dikey Uzmanlaşmanın Türkiye'nin İmalat Sanayi Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s.20.

⁹⁸ Ayten Ayşen KAYA, "İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma: Türkiye-Avrupa Birliği Analizi (1991-2003)", **Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, 2006, s.73.

⁹⁹ Elhanan HELPMAN, "The Structure of Foreign Trade", **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 13, No. 2, 1999, s.139.

¹⁰⁰ SIGGEL, a.g.e., s.127.

¹⁰¹ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.4.

Krugman, dış ticarete uzmanlaşmanın ve mevcut ticaret yapısının karşılaştırmalı üstünlüklere dayanarak açıklanabileceğini fakat ticarete uzmanlaşma kalıplarının başlangıçtaki karşılaştırmalı üstünlüklere bakılmaksızın değişebileceğini savunmaktadır.¹⁰² Buna karşılık, sektör ve ülkeye özgü ‘yaparken-öğrenme’ modelleri (örneğin, Grossman ve Helpman, 1991; Krugman, 1987 ve Lucas, 1988) ticaret örüntüsünün tamamen başlangıçtaki karşılaştırmalı üstünlükler tarafından belirlendiğini iddia etmektedir. Ayrıca Krugman’ın 1987 yılında yaptığı çalışmada kurduğu modeli, uzun dönemde dışa açılan ülkede orta düzeyde rekabet gücü olan sektörlerin yok olacağını ve karşılaştırmalı üstünlüklerin sektörel dağılımının iki kutuplu bir şekil alacağını öngörmektedir.¹⁰³

Wörz ise, altı Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkenin karşılaştırmalı olarak üstün oldukları alanları incelediği uzun dönemli analizinde uzmanlaşmanın uç kısımlarda (yüksek beceri yoğun ve düşük beceri yoğun endüstrilerde) genellikle daha güçlü olduğu ve orta düzeyde beceri yoğun endüstrilerde daha düşük olduğu sonucuna varmıştır.¹⁰⁴ Park, ekonomik aktivitelerin birbirine bağımlı olduğu varsayımından hareketle ülkeler arasında birbirine bağımlı uzmanlaşma oluşacağını ve nispeten dengeli bir uzmanlaşma durumunda dünya ekonomisinin daha yüksek bir geliri olan merkez ülkeye ve daha düşük geliri olan çevre ülkeye dağıtılarak kaynak dağılımına yardımcı olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁵

Olaya başka bir açıdan bakılacak olursa; uluslararası ticaretin, ülkeleri malın üretiminde uzmanlaşmaya itmesi, nitelikli işgücü kullanmayı ya da ileri teknoloji gerektiren araç gereçlerin kullanımını da zorunlu kılacaktır. Bilgisayar gibi teknoloji yoğun ürünlerde uzmanlaşılması ülkelerin ekonomilerinde daha yüksek bir verimlilik büyümesine katkıda bulunmaktadır. Böylece ülkelerin ticaretten sağlanan verimlilik kazançları, ileri teknoloji sektörlerinde karşılaştırmalı olarak daha üstün olan ülkelerde artacaktır.¹⁰⁶ Ancak rekabetçi yapı ve ülkelerin bu yöne doğru kayması bu

¹⁰² KAYA, a.g.m., s.74.

¹⁰³ Alpay FİLİZTEKİN, “Türkiye’de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Evrimi”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Yıl:1, Sayı:1, 2006, s.102.

¹⁰⁴ Julia WÖRZ, “Dynamics of Trade Specialization in Developed and Less Developed Countries”, **Emerging Markets Finance and Trade**, Vol. 41, No. 3, 2005, s.106.

¹⁰⁵ Soon-chan PARK, **Interdependent Specialization and International Growth Effect of Geographical Agglomeration**, KIEP Working Paper, Korea, Mayıs 2002, s.8, 35.

¹⁰⁶ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.19, 20.

kazancın farklı ülkeler arasındaki dağılımını değiştirebilecektir. Örneğin Çin sanayisi tüketici ürünlerine adapta olurken, Birleşmiş Milletler uçaklar ve iş bilgisayarları gibi ileri teknoloji içeren sanayi ürünlerine daha fazla odaklanmaktadır. Uzmanlaşmanın bu kapsamı malın ticareti ve üretiminin tümüyle bir ülkede yapıldığını ifade eden geleneksel yatay uzmanlaşmayı ifade etmektedir.¹⁰⁷

3.4.2. Dikey Uzmanlaşma

Geleneksel uzmanlaşma fikri ile uluslararası ticaret kazançları yatay uzmanlaşma ile ifade ediliyorken, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra dikey uzmanlaşmayı yoğun olarak içeren ticaret gündeme gelmiştir.

Dikey uzmanlaşma, bir ülkenin ithal ettiği ara mallarını daha sonra ihraç edeceği malların üretimi için kullandığında ortaya çıkmaktadır. Bu ifade, ülkelerin bir bakıma nihai malın üretimi için birbirine ardışık olarak bağlı olduğu fikrini ortaya koymaktadır. Üretimin ardışık (sıralı) şekli, bir ülkenin bir malı başka bir ülkeden ithal etmesi, bu malı kendi malının üretiminde girdi olarak kullanması ve ürettiği malını başka bir ülkeye ihraç etmesinden meydana gelmektedir. Son olarak ardışıklık, nihai mal son varış yerine (ihraç edilen ülkeye) vardığında sona ermektedir.¹⁰⁸ Dikey uzmanlaşma kaynaklı ticaret ara mallarının ticareti ile ilişkilidir ve son yıllarda dikey uzmanlaşma kaynaklı ticaret, toplam ticaret payı içerisinde hızlı bir şekilde artmıştır.¹⁰⁹

Hummels, Ishii ve Yi (1999) dikey uzmanlaşmanın önemine dikkati çekerken, Yi (2000) de dikey uzmanlaşmanın belli şartlar altında oluşacağını vurgulamıştır. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir:¹¹⁰

¹⁰⁷ HUMMELS, RAPOPORT ve YI, a.g.m., s.80.

¹⁰⁸ HUMMELS, RAPOPORT ve YI, a.g.m., s.80, 81.

¹⁰⁹ Ayhan KÖSE ve Kei-Mu YI, "International Trade and Business Cycles: Is Vertical Specialization the Missing Link?", **The American Economic Review**, Vol. 91, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred Thirteenth Annual Meeting of the American Economic Association, Mayıs 2001, s.374.

¹¹⁰ Kei-Mu YI, "Vertical Specialization And The Border Effect Puzzle", **Working Paper**, No. 24, 2005, s.5.

1. Mallar birbirine paralel, ardışık aşamalarda üretilmelidir.
2. İki veya daha fazla ülke malın üretimi sırasında bir katma değer sağlamalıdır.
3. En az bir ülke üretim süreci aşamasında ithal edilen girdileri kullanmalıdır ve elde edilen çıktının iç tüketimden arta kalan kısmı ihraç edilmelidir.

Bu durumda dikey uzmanlaşma şu aşamaları içermektedir:

- Bir ülke ara malını başka bir ülkeden ithal eder.
- Bu ara malı kendi ürettiği malın üretiminde kullanır.
- Biten nihai malı başka bir ülkeye ihraç eder.

Birinci ve ikinci koşullar ara malı ticaretinde de gerçekleşirken, üçüncü maddede belirtilen koşul ara malı ticareti ile dikey uzmanlaşmayı birbirinden ayırmaktadır. Dolayısıyla da ara malı ticaretinin olduğu her yerde dikey uzmanlaşmanın da olduğunu söylemek doğru değildir. Eğer ithal ara malı kullanılarak üretilen mamullerin ihracatı yapılmıyorsa dikey uzmanlaşma gerçekleşmemektedir.

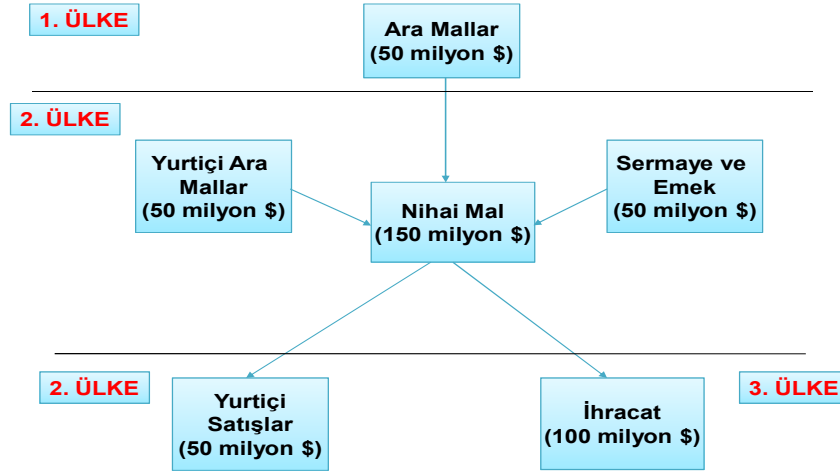
Dikey uzmanlaşma terimi ilk olarak Balassa tarafından 1967 yılında kullanılmıştır. Ancak Balassa'ya göre, dikey uzmanlaşmadan söz edilebilmesi için yukarıda belirtilen üç koşuldan ilk ikisinin gerçekleşmesi yeterlidir. Krugman da 1995 yılında dikey uzmanlaşmaya değinmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ticaret artışındaki önemini vurgulamış ancak dikey uzmanlaşma terimi yerine “katma değer zincirinin parçalara ayrılması (slicing up the value added chain)” terimini kullanmıştır.¹¹¹

Şekil 3’te, üç ülkeyi kapsayan dikey uzmanlaşma kaynaklı bir ticaret örneği gösterilmektedir. Örnekte, 1. ülke ara malları üretmekte ve bunları 2. ülkeye ihraç etmektedir. 2. ülke ithal edilen ara mallarını nihai malın üretimi için sermaye, emek ve yurtiçi ara malları ile birleştirmektedir. Sonuçta 2. ülke ürettiği nihai malın bir kısmını (yurtiçi talebi karşıladıktan sonra kalan kısmını) 3. ülkeye ihraç eder. Burada

¹¹¹ İNANÇ, a.g.e., s.22.

eğer ithal edilen ara malları veya malın dışarıya ihracı durumu söz konusu olmazsa dikey uzmanlaşmadan söz edilemez.¹¹²

Şekil 3. Dikey uzmanlaşma kaynaklı ticaret örneği

Yabancı ülkelerdeki üretim sahalarında üretilen malların sadece buldukları ülkenin pazarına yönelik olması ve ihracatının yapılmaması durumunda uluslararası üretim artışı uluslararası ticarete bir artışa yol açmamaktadır. Uluslararası üretim ile uluslararası ticaretin aynı anda artması ülkeler arasında dikey bağlantılar bulunduğu zaman mümkündür. Diğer bir ifade ile uluslararası üretimin farklı aşamalarında farklı ülkeler uzmanlaştığı zaman uluslararası üretim artışı uluslararası ticarete paralel bir artışa yol açabilmektedir. Bu durumda bir üretim zincirinin varlığından söz edilebilmektedir. Yani, bir ülke diğer bir ülkeden ithal ettiği malı girdi olarak kullanmakta ve bunun sonucunda ürettiği malı üçüncü bir ülkeye ya da girdi olarak kullandığı ürünü ithal ettiği ülkeye ihraç etmektedir. Bu zincir nihai mal son noktaya ulaşmaya kadar sürmektedir.¹¹³

Ekonomik entegrasyon sürecinde uzmanlaşma sonucu ticari maliyetlerin azalması, ithal edilen ara malını ucuzlatması nedeniyle ara malının ihracatını arttırmaktadır. Bu da, ara malını üreten firmaların karlarındaki artışı ifade

¹¹² HUMMELS, RAPOPORT ve YI, a.g.m., s.80.

¹¹³ İNANÇ, a.g.e., s.21.

etmektedir.¹¹⁴ Yi (2000)'ye göre, ticaret engellerinde görülen azalmalar ve gelişen teknolojiler ülkeleri üretim süreçlerini bölümlere ayırıp belli aşamalarda uzmanlaşma yoluna gitmeye teşvik etmektedir. Bunun sonucunda ise, dikey uzmanlaşma ile üretilen mallar, üretim süreci boyunca sınırlardan bir kereden fazla geçtiği için tarife indirimleri nedeniyle ortaya çıkan üretim maliyetlerindeki azalmalar, tek bir ülkede üretilip ticareti yapılan mallara kıyasla daha fazla olmaktadır. Bu da ticaretten elde edilen kazancın artması sonucunu doğurmaktadır.¹¹⁵

Nitekim birbirine bağımlı uzmanlaşma süreci, uzun dönemde ülkeler arasında artan büyüme etkilerinin dönüşümünü sağlayarak kaynak dağılımında etkinliğe yardımcı olmaktadır. Böylece her iki ülke ekonomik entegrasyon aracılığıyla daha yüksek büyüme sağlayabilmektedir.¹¹⁶

Ayrıca ticari engellerdeki azalmalar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler çok ülkeli üretim dizisini kolaylaştırmakta ve böylece artan dikey uzmanlaşmaya öncülük etmektedir. Bilgi-iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ülkeler için birçok mекanda üretimi koordine etme ve kontrol etmede kolaylıklar sağlamaktadır. Dikey uzmanlaşmanın ardışık üretiminin doğası üretimin yoğun yönetim ve koordinasyonunu gerektirir; bu teknolojik ilerlemeler yatay uzmanlaşma kaynaklı ticaretten daha fazla dikey uzmanlaşma kaynaklı ticarete fayda sağlamaktadır.¹¹⁷ Ayrıca dikey uzmanlaşmanın bir parçası olan teknolojiyi bünyesinde barındıran nihai mal ithalatı ülkeler arasındaki teknoloji yayılımına bir anlamda aracılık etmektedir.

Dikey uzmanlaşma, doğrudan yabancı yatırım ve ticaret politikası arasındaki bağlantıları her zamankinden daha güçlü yapmaktadır. Ülkeler uluslararası ticarete sınırlamaları ortadan kaldırarak ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına izin vererek, dikey uzmanlaşmadan sağlanan dinamik ticaret kazançlarını arttırmaktadır.

Dikey entegrasyon ve dikey DYSY, çok uluslu firmaların farklı ülkelerdeki bir mal veya malların üretiminin farklı aşamalarında yer edindiği uygulamalardır. Bu

¹¹⁴ PARK, a.g.m., s.35.

¹¹⁵ Kei-Mu YI, "Can Vertical Specialization Explain The Growth of World Trade?", **FRB of New York Staff Report**, No. 96, 2000, s.92.

¹¹⁶ PARK, a.g.m., s.33.

¹¹⁷ YI, a.g.m., s.92.

kapsamlar dikey uzmanlaşmaya benzerdir. Çünkü bunlar tamamen üretim mekanı ile ilgili konulardır. Dış kaynak kullanımı, dikey entegrasyon ve dikey DYSY çok uluslu şirket davranışlarını içeriyorken; dikey uzmanlaşma ülkelerin aktiviteleri ile ilişkilidir. Üretilen nihai malın dışarıya ihraç edilmesi söz konusu değilse, bu sadece dış kaynak kullanımı olarak ifade edilmekte, dikey uzmanlaşma söz konusu olmamaktadır.¹¹⁸

Japon imalat endüstrilerinin, çoğu maliyetleri azaltmak için, özellikle ara malların montajında Güneydoğu Asya'ya olan üretiminin farklı aşamalarında dış kaynak kullanmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler, Almanya ve Japonya'nın toplam ticaretinde dikey uzmanlaşmanın en düşük payı 3/4 civarındadır. Kanada'da ihracat büyümesinin hemen hemen %50'si dikey uzmanlaşma kaynaklı ticaret büyümesi nedeniyledir.¹¹⁹ Dikey uzmanlaşmanın uluslararası ticaretteki artan önemini ifade eden bu örnekler çoğaltılabilir.

Hummels, Rapoport ve Yi 1999 yılında,¹²⁰ dikey uzmanlaşma konusunda iki ölçüm yöntemi geliştirmiş¹²¹ ve birçok çalışmada bu ölçüm yöntemleri kullanılmıştır. Dean, Fung ve Wang, Çin ticaretindeki dikey uzmanlaşmayı ölçmüş ve Çin'in dünyaya olan ihracatındaki dikey uzmanlaşma payının (VS payı) 2002'de %30'dan daha fazla olduğunu göstermiştir. 1997-2002 arasında, Çin'in dikey uzmanlaşma payı yaklaşık %23 artmış ve bu da zamanla büyüme oranlarına yansımıştır. Üretimi parçalara ayırarak o malın üretiminde uzmanlaşmayı içeren ticareti tercih eden firmalar dış yatırım yapan girişimci firmalardır.¹²² Sonuçlar Çin ticaretinin zaman içerisinde daha dikey olarak uzmanlaştığını ve böylece elde edilebilecek dinamik kazançlarını arttırdığını göstermektedir.

Teoride uzmanlaşmanın kazanımları, ara malı ticaretinin, nihai mallardaki ticaretten daha yüksek refah kazanımı sağladığını göstermektedir. Bu, ara girdi

¹¹⁸ HUMMELS, RAPOPORT ve YI, a.g.m., s.82.

¹¹⁹ HUMMELS, RAPOPORT ve YI, a.g.m., s.86, 88, 91.

¹²⁰ YI, a.g.m., s.5.

¹²¹ Dikey uzmanlaşma ölçüm yöntemlerinden; VS: İhraç edilen malın ne kadarının ithal edilen girdiden oluştuğunu ve VSI: Diğer ülkelerin ihraç mallarını üretmek için ithal edilen girdiler şeklinde kullanılan ihraç edilen malların değerini ifade etmektedir.

¹²² Judith M. DEAN, K.C. FUNG, Zhi WANG, "Measuring the Vertical Specialization in Chinese Trade", U.S. International Trade Commission, Office of Economics Working Paper, No. 2007-01-A, s.3, 4, 13.

değişkeninin ticarete dayalı genişlemesi veya her bir girdinin düşük maliyetinin, nihai mal üretmek için uygulanan teknolojiye bağlı olarak, sermaye derinleşmesi veya teknolojik ilerleme ile aynı etkiye sahip olmasından dolayıdır.¹²³ Aynı zamanda uzmanlaşma ile, özellikle gelişmekte olan ülkelerde istihdam sağlanmakta, yeni iş kolları oluşturulmaktadır. Uluslararası şirketler vasıtasıyla yapılan yatırımlar üretimin entegrasyonunu sağlamakta ve teknoloji de dolaşımı sağlanan bir kavrama dönüşmektedir. Artık bir malın üretimi tek bir fabrikadan çıkmamaktadır. Böylece, bir malın üretiminin değişik safhalarını oluşturan araştırma-geliştirme, parçaların hazırlanması, montajı, tamamlanması ve kalite kontrol gibi safhalar bir ülkeyle sınırlı kalmayıp; karşılaştırmalı üstünlüğe bağlı olarak tek bir üretim hattı içinde birden çok ülkeye yayılmıştır. Bir başka ifadeyle, üretimin küreselleşmesi ile üretim içi ihtisaslaşma önem kazanmıştır. Böylece, uluslararası firmalar etkinlik ve verimliliği ön plana çıkarmakta ve uluslararası rekabet koşullarını kendi lehlerine çevirebilmek için sürekli yenilik yapmak ihtiyacı duymaktadırlar. Uluslararası ticaretin uzmanlaşma kanalı aracılığıyla sağladığı kazançlar Şekil 4'te özetlenmiştir.

¹²³ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.16.

3.5. Ölçek Ekonomileri

Ölçek ekonomisi, bir firma ya da sanayi dalının üretim miktarı arttığında söz konusu firma ya da sanayi dalının ortalama üretim maliyetinin azalmasıdır.¹²⁴ Diğer bir deyişle, ölçek ekonomileri, birim zamandaki çıktı miktarı ile ölçülen üretim kapasitesi artarken ortalama maliyetin düşmesi olarak tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklarda ölçek ekonomileri, "*kitle üretim ekonomileri*" olarak da ifade edilmektedir. Bir firmanın faaliyet ölçeğindeki bir artış, daha düşük ortalama maliyetlere yol açıyorsa, *ölçeğe göre artan getiri* ya da ölçek ekonomileri söz konusudur. Böylece iktisat literatüründe ölçeğe göre artan getiri denildiğinde ölçek ekonomileri, ölçeğe göre azalan getiri denildiğinde ise eksi ölçek ekonomileri anlaşılmaktadır. Yani söz konusu kavramlar eşanlamlı olarak kullanılmaktadırlar.¹²⁵

Ancak ölçek ekonomileri ile ölçeğe göre artan getiri arasında farklılık bulunmaktadır. Üretimde kullanılan girdiler ikiye katlandığında üretim iki kattan fazla artarsa ölçeğe göre artan getiri söz konusudur ve ortalama birim üretim maliyeti düşer. Ölçek ekonomilerinde ise, yüksek başlangıç maliyetleri, fabrika ve makine gibi bazı girdiler sabit kalsa bile, üretim hacmi genişledikçe ortalama birim maliyetlerin düşmesine yol açar. Uluslararası ticaret piyasayı genişletmekte ve daha etkin firmaların daha fazla ölçek ekonomisinden yararlanmasına imkan vermektedir.¹²⁶ Melvin, ölçeğe göre artan getiri durumunda faktör akışı ve mal akışı arasındaki ilişkinin ikameden ziyade tamamlayıcı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Melvin 1969'da yaptığı çalışmada bu ticaret ve faktör akışlarının her iki ülkenin de refahında bir artışla sonuçlanabildiğini göstermişti.¹²⁷

Ölçek ekonomileri genel olarak *reel (gerçek)* ve *parasal (ihtiyari)* ölçek ekonomileri olmak üzere iki temel sınıfa ayrılmaktadır. Reel ölçek ekonomileri,

¹²⁴ Robert M. DUNN, John H. MUTTI, **International Economics**, Sixth Edition, Taylor and Francis e-Library: New York, 2004, s.94.

¹²⁵ Yusuf AKAN, **Ölçek Ekonomileri Açısından Türk İmalat Sanayii'nin Ampirik Bir Analizi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s.7, 8.

¹²⁶ Yusuf BAYRAKTUTAN, "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri", http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3398, (12.01.2008).

¹²⁷ James R. MELVIN, "Trade and Investment with Constant and Increasing Returns to Scale", **The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economique**, Vol. 29, Special Issue: Part 2, 1996, s.361.

üretim ölçeği büyüdükçe üretim birimi başına kullanılan reel üretim faktörlerindeki azalmayı ifade ederken; parasal ekonomiler, firmanın daha büyük ölçekli üretime geçmesi nedeniyle pazarlık gücünün artması ve bunun sonucunda mal ve hizmet satın aldığı firmalardan sağlamayı başardığı indirimler nedeniyle elde ettiği avantajları ifade etmektedir. Nitekim tesis ölçeği ne denli büyükse, firmanın pazarlık gücü de o denli artmakta ve dolayısıyla firma satın aldığı üretim faktörlerini de daha düşük fiyatlardan temin etme imkanını yakalamaktadır.¹²⁸ Bu itibarla hammadde satın alımında büyük bağlantılar nedeniyle sağlanabilecek indirimlerle, taşıma, reklam vb. hizmet arz eden firmalardan sağlanabilecek indirimler en önemli parasal avantajlar arasında yer almaktadır.¹²⁹

Ölçek ekonomilerinin reel ve parasal ayrımının dışında, Scitovsky, ortalama maliyetlerdeki düşüşün kaynaklarını açıklayabilmek için ölçek ekonomilerini, *içsel* ve *dışsal* olarak ikiye ayırmıştır.¹³⁰ Dışsal ölçek ekonomileri dışsal ekonomiler ile aynı anlamı taşımaktadır ve daha sonra daha detaylı olarak dışsal ekonomiler şeklinde incelenecektir.

İçsel ölçek ekonomilerinde ise, ortalama maliyetlerdeki düşüş, firmanın kendi üretim düzeyindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Firmanın üretimin düzeyi artırdıkça ölçek ekonomilerinden daha fazla yarar sağlamak ve küçük firmalar üzerindeki maliyet avantajı daha da artmaktadır.¹³¹ Belli bir üretim hacmine ulaşan firma, üretimine daha az girdi kullanarak daha fazla çıktı ile devam edebiliyorsa bu firma içsel ekonomilerden yararlanmaktadır.¹³² İçsel ekonomiler kavramını ilk defa iktisadi analize sokan, A. Marshall'dır. Marshall, içsel ekonomileri, bireysel firma ve fabrikanın kaynaklarına, örgütlenmesine ve yönetiminin etkinliğine bağlı ekonomiler olarak tanımlamıştır.¹³³

¹²⁸ A. KOUTSOYIANNIS, **Modern Mikro İktisat**, Çeviren: Muzaffer Sarımeşeli, Ankara: Teori Yayınları, 1987, s.146.

¹²⁹ AKAN, a.g.e., s.8.

¹³⁰ T. SCITOVSKY, "Two Concepts of External Economies", **Journal of Political Economy**, Vol. 62, 1954, s.149.

¹³¹ KUMRAL, a.g.m., s.282.

¹³² Süleyman UYAR, "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:19, Ekim 2000, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomik%20b.doc>, (10.03.2008).

¹³³ AKAN, a.g.e., s.7.

İçsel ölçek ekonomileri, işletmenin kendisinden kaynaklanmaktadır. İçsel ölçek ekonomilerinin etkileri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:¹³⁴

- Geniş bir piyasa işletmenin daha ileri teknolojik yöntemler uygulamasına olanak sağlar.
- Kitlesele üretim yapılması nedeniyle pazarlama fonksiyonları daha büyük hacimlerde gerçekleştirilir.
- Üretim hacmindeki genişleme, imalat, planlama, yönetim, araştırma ve geliştirme gibi faaliyetler için ileri derecede kalifiye eleman çalıştırmasına olanak verir.
- Sonuçta işletme maliyetlerinde tasarruf sağlanır.

Firmanın üretim ölçeğindeki artış “yaparak-öğrenme” etkisinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Krugman, “yaparak öğrenme” savını temel alan dinamik ölçek ekonomisi modelini kurmuştur. Bu dinamik ölçek ekonomileri modelinde zaman unsuru oldukça önemlidir. Çünkü belli bir zaman süreci içerisinde, firmalar “yaparak öğrenme”de etkin konuma gelebilecek ve firmanın “öğrenme eğrisi” aşağıya çekilecektir. Dinamik ölçek ekonomilerinde öğrenme fonksiyonu yalnızca zamanın değil, aynı zamanda piyasa payının da bir fonksiyonu olmaktadır.¹³⁵

Uluslararası ticarete açılan ülke geniş bir piyasa ile karşılaşmakta ve kendi iç piyasası artık büyüyerek uluslararası bir boyut kazanmaktadır. Bu anlamda ticaret sonucu kazanılan yeni pazarlar ve genişleyen piyasa ölçek ekonomilerinden faydalanmayı olanaklı kılmaktadır. Ayrıca firmaların kendi büyüklüğünden kaynaklanan unsurlar da firmaların etkin ölçekte çalışmasına imkan sağlayarak kaynak dağılımında etkinlik ve ardından verimlilik artışı ve büyüme ile sonuçlanacaktır. Ölçek ekonomilerinin oluşmasına neden olan bu faktörler daha detaylı incelenecektir.

¹³⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.235.

¹³⁵ Hatice K. ÇAKMAK, “Stratejik Dış Ticaret Politikaları”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (7), 2004, s.54.

3.5.1. Firmaların Büyüklüğünden Kaynaklanan Unsurlar

Büyük kapasitede işletmeler kurup, ölçek ekonomilerinden istifade ederek birim başına yatırım ve üretim maliyeti düşürülebilmektedir. Buna karşılık, büyük işletmelerin geniş, ve dağınık bir pazarın talebini karşılaması nedeniyle, yüksek taşıma maliyetlerine katlanmak gerekecektir. Modern teknoloji, büyük ölçekli üretim için daha yüksek bir düzeyde mekanizasyonu gerektirmektedir. Yani, ölçek arttıkça, üretim daha sermaye yoğun bir özellik kazanmaktadır. Mekanizasyon, çoğu kez daha fazla özelleşmiş makine ve daha fazla yatırım gerektirmektedir. Bu gerçek, büyük ölçekli üretim yöntemlerinin yüksek başlangıç maliyetine sahip olmasını da beraberinde gerektirmektedir. Dolayısıyla, yüksek düzeyde mekanizasyona ve özelleşmeye sahip üretim yöntemleri, ancak belirli bir üretim ölçeğinden sonra karlıdır.¹³⁶

Ölçek ekonomileri, sermaye ve emek yoğunluğu, hedef piyasalar, endüstriye özel vergi ve vergi dışı engeller ve endüstriye özel avantajların hepsi endüstrideki firma sayısı ve büyüklüğünü etkilemektedir. Bir endüstrideki rakip firmaların hepsinin aynı büyüklükte olması bir zorunluluk değildir.¹³⁷

Aksine, değişik büyüklükteki firmalar değişik uluslararası stratejileri başarıyla uygulayabilirler. Üretiminden kaynaklanan ölçek ekonomisinin hakim olduğu fakat başka hiçbir içsel veya dışsal değişkenin karar almayı etkilemediği süreçte, iç piyasalarda ve dış piyasalarda rekabet eden firmaların büyüklükleri arasında fark olmaması gerekir. Zira büyüklükleri etkileyen sadece ölçek ekonomileridir ve her bir firma için bireysel optimum büyüklük aslında bütün endüstride tek bir büyüklük miktarıdır. Eğer firmaların uluslararası piyasalarda rekabet etmesini etkileyen dışsal değişkenler var ise, o durumda iç piyasalara çalışan firmalar ile dış piyasalara çalışan firmaların büyüklükleri arasında fark olmalıdır.¹³⁸

Bir taraftan büyük firmalar üretimin ölçek ekonomilerine küçük firmalara göre daha kolay ulaşmaktadır. Standardizasyonun faydalarından yararlanabilmek için

¹³⁶ AKAN, a.g.e., s.10, 13.

¹³⁷ M. FUJITA, P.R. KRUGMAN ve A.J. VENEABLES, **The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade**, MIT Pres, Cambridge, Mass., 1997, s.97.

¹³⁸ Ali KABASAKAL, Şakir GÖRMÜŞ, "Ölçek Ekonomileri ve Sanayi Sektöründe İhracat Başarısı", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:9, 2007, s.122.

büyük firmalar, üretim kapasitelerini arttırıcı çok büyük miktarlarda yatırım yaparlar. Küçük firmalar ya bu kadar büyük miktarda yatırımı finansman kısıtlamaları sebebiyle yapamamaktadırlar ya da yaptıkları anda artık küçük firma olmaktan çıkmaktadırlar. İleri seviyede ihracatçı olma düzeyine ulaşmada başarı oranları küçük ve büyük ölçekli firmalar için aynı olsa da büyük firmaların o seviyeye varmaları daha hızlı olabilmektedir.¹³⁹

Krugman (1980, 1984), geniş yurtiçi piyasaya sahip işletmelerin ölçek ekonomilerinden daha iyi yararlanabildiğini ve böylece dışarıda daha rekabetçi olduğunu ifade etmektedir. Tybout,¹⁴⁰ Richardson,¹⁴¹ Flam¹⁴² gibi birçok çalışma ihracatçı firmaların aynı endüstride yurtiçi piyasaya doğru yönelmiş firmalardan tipik olarak daha büyük olduğunu rapor etmektedir. Büyüklük dış piyasalarda rekabet gücüne yardımcı olmaktadır. Bu yüzden daha büyük ekonomiler daha büyük işletmelere sahiptir ve geniş yurtiçi piyasalar ölçeğe göre artan içsel getiri aracılığıyla potansiyel ihracatçılara karşılaştırmalı bir avantaj verebilmektedir.

3.5.2. Uzmanlaşma Ekonomileri (İşbölümü ve Uzmanlaşma)

Üretim tesis ölçeği büyüdükçe, bir ürünün üretiminde, hem işgücü, hem de sermaye donanımı (teçhizatı) açısından uzmanlaşma fırsatları ve avantajları da o denli fazla olacaktır. Zira, artan çıktı firmayı, özel yetenekli veya yüksek düzeyde gelişmiş niteliklere sahip olan personel istihdam etme imkanına kavuşturacaktır. Ayrıca, büyük miktarlarda üretime sahip firmalar için, özel amaçlı makine kullanımı da daha ekonomik hale gelecektir. Benzer şekilde artan çıktı, aynı zamanda satın alınan malzeme ve hizmetleri arz edenler açısından da, uzmanlaşma için önemli fırsatlar doğuracaktır.¹⁴³

¹³⁹ KABASAKAL ve GÖRMÜŞ, a.g.m., s.124, 125.

¹⁴⁰ James R. TYBOUT, "Internal Returns to Scale as a Source of Comparative Advantage: The Evidence", **The American Economic Review**, Vol. 83, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Fifth Annual Meeting of the American Economic Association, Mayıs 1993, s.441.

¹⁴¹ J. David RICHARDSON, Empirical Research on Trade Liberalization with Imperfect Competition: A Survey, **NBER Working Paper**, No. W2883, 1990.

¹⁴² Harry FLAM, "Product Markets and 1992: Full Integration, Large Gains?", **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 6, No. 4, 1992, ss.7-30.

¹⁴³ AKAN, a.g.e., s.14.

Böylece artan çıktı, sadece bir firmaya uzmanlaşma için daha büyük fırsatlar sağlamayacak; aynı zamanda materyal ve hizmet arz edenler açısından da uzmanlaşma için önemli fırsatlar doğuracaktır.¹⁴⁴ Büyük ölçekli üretim, işbölümüne ve uzmanlaşmaya imkan sağlayarak becerilerin artmasına ve bunun sonucu olarak da işgücü verimliliğinin iyileşmesine neden olmaktadır.¹⁴⁵

Victor Norman ve Kelvin Lancaster 1980 yılında ölçeğe göre artan getirinin tekeli rekabet piyasası çerçevesinde ülkelerin değişik alanlarda uzmanlaşabileceklerini göstermişlerdir. Adı geçen yazarların kullandıkları modeller ülkelerin belirli alanlarda uzmanlaşmalarının ve ticaret yapmalarının nedenini ölçeğe göre artan getiri olduğunu göstermektedirler.¹⁴⁶

Ölçek ekonomiler, üretimin farklılaşması ve modern ticarete iç endüstri uzmanlaşmasının önemine işaret etmektedir. Ölçek ekonomileri gelişmiş Pazar ekonomileri arasındaki içsel endüstri ticaretine sebep olmaktadır.¹⁴⁷

3.5.3. Kazanılan Yeni Pazarlar ve Etkileri

Geniş bir piyasa, ileri teknolojik yöntemlerle maliyetlerin düşürülmesine olanak sağlamaktadır. Kitleli üretim dolayısıyla çeşitli pazarlama fonksiyonları daha büyük hacimde yapılabilmektedir. Ayrıca daha az stok bulundurma ihtiyacı doğmaktadır. Bütün bunlar maliyetlerde tasarrufa yol açmaktadır. Geniş bir piyasa, bunlardan başka üretim, planlama, yönetim, araştırma ve geliştirme gibi faaliyetlerde de yüksek derecede kalifiye elemanlar çalıştırılmasına olanak vermektedir.¹⁴⁸

Büyük ülkelere kıyasla küçük ülkeler daha güçlü bir şekilde ihracata bağlıdır ve oransal olarak ihracat yapmaya daha fazla ihtiyaçları vardır. Ticaret ve

¹⁴⁴ J. H. DUNNING, **The Economies of Large Scale Production in British Industry: An Introductory Study**, Edited by C. Pratten; R. M. Dean; A. Silberston Source: The Economic Journal, Vol. 77, No. 305, 1967, s.117.

¹⁴⁵ AKAN, a.g.e., s.14, 15.

¹⁴⁶ İsmail GÖKAL, "Global Değişim, Stratejik Ticaret Politikası ve Türkiye İçin Bir Ticaret Senaryosu", www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/4.htm - 81k, (12.05.2007).

¹⁴⁷ Natalja von WESTERNHAGEN, **Systemic Transformation, Trade and Economic Growth: Developments, Theoretical Analysis and Empirical Results**, Business & Economics, Physica-Verlag Company, 2002, s.111.

¹⁴⁸ Süleyman UYAR, "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:19, Ekim 2000, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomik%20b.doc>, (10.03.2008).

ülke büyüklüğünün oranı arasındaki bu ilişki kaynakların ulaşılabilirliği ve piyasa büyüklüğünü yansıtmaktadır. Büyük ülkelerin ihtiyaçları olan doğal kaynakların çoğuna daha fazla sahip olması muhtemeldir; ve piyasaları, ölçek ekonomilerinden fayda sağlayan endüstri mallarını üretmek için yeterli derecede büyüktür. Küçük ülkeler ise, ekonomik olarak büyük ölçekte üretim yapabilmek için ihraç piyasasına ihtiyaç duymaktadır. Bunların, üretimin kendi potansiyel maliyetlerinden daha düşük olan fiyatlarda birçok malı ithal etmesi mümkündür.¹⁴⁹

Taylor (1994), Grossman ve Helpman (1991) ve Rivera-Batiz ve Romer (1991), dış ticaretin başlamasıyla birlikte piyasa hacminin artması sonucu, Ar-Ge yatırımlarının artacağını ve haliyle büyüme oranının yükseleceğini göstermişlerdir. Rivera-Batiz ve Romer 1991 yılında yaptıkları çalışmada ticaretle birlikte ara girdilere olan talep iki katına çıkmakta ve bu Ar-Ge sektörünün karlılığını arttırmaktadır. Bunun sonucu olarak, Ar-Ge sektörü daha çok yeni dizaynlar üretecektir. Kısaca belirtmek gerekirse, piyasa genişlemesi ile birlikte artan Ar-Ge sektöründeki üretim, uzun dönemde büyümeye yol açacaktır.¹⁵⁰

Ölçek ekonomileri malların çeşitliliğini de belirler. Bir ülkenin piyasası dar olduğunda üretilecek çeşitler de az olacaktır. Çünkü çeşit arttıkça her çeşitten üretilecek miktar azalacak ve ölçek ekonomileri elde edilemeyecektir, dolayısıyla maliyetler yüksek olacaktır. Dış ticaret piyasa hacmini genişlettiği takdirde, firmalar üretim ölçeklerini ve ürün çeşidini arttırabileceklerinden ekonomide verimlilik kazançları sağlanacaktır.¹⁵¹ Eğer ticaret tüketicilerin talep esnekliklerini arttırırsa bireysel firmaların ölçek etkinliği de gelişmektedir. Ticaret tüketicilere daha geniş bir tüketim imkanı ve çeşitlilik sunmaktadır.¹⁵² Bu da uzmanlaşma ve üretim çeşitliliği sonucu elde edilen tüketim kazancını göstermektedir. Ölçeğe göre artan getiri söz konusu ise, ülkeler üretebileceği bütün malları değil de ticaret sayesinde sınırlı bir mal çeşidini üretirse bu malların her birini, her şeyi üretmeye kalkışsaydı olacak

¹⁴⁹ SIGGEL, a.g.e., s.123.

¹⁵⁰ Metin BERBER, “Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma”, www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf, (22.10.2007).

¹⁵¹ KARLUK, a.g.e., s.95.

¹⁵² TYBOUT, a.g.m., s. 440.

olandan daha büyük bir ölçekte ve bu nedenle de daha etkili olarak üretebilmektedir.¹⁵³

Ticari sınırlamaların kaldırılması ülkelere yeni pazarlar kazandıracaktır. Ayrıca piyasanın daha geniş bir ölçğe ulaşması sonucu artan piyasa rekabeti etkinlik kazançları sağlamaktadır. Etkinlik sırasıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunur ve gelirleri arttırır. Son yıllarda daha fazla dışa açılan ülkelerin yıllık ortalama büyüme oranlarının daha fazla olmasının arkasında yatan bir gerçektir. Artan piyasa büyüklüğü emeğin ülkeler arasında daha yoğun dağılımına izin vermektedir. Thirlwall (1999) piyasa büyüklüğü ile ilişkili olarak ticaretten sağlanan temel dinamik faydaları vurgulamıştır. Piyasa büyüklüğü ülkelere ölçek ekonomilerini gerçekleştirmelerine izin vermektedir. Artan ölçek ekonomileri durumunda, artan piyasa payı daha etkin bir kaynak dağılımından sağlanan statik kazançlardan daha fazla olan kazançlara öncülük edecektir.¹⁵⁴ Şekil 5'te uluslararası ticaret ve ölçek ekonomileri ilişkisi özet bir diyagram olarak verilmiştir.

¹⁵³ Paul R. KRUGMAN, Maurice OBSTFELD, **International Economics: Theory and Policy**, Sixth Edition, NewYork: World Student Series, 2003, s.122.

¹⁵⁴ WESTERNHAGEN, a.g.e., s.113, 114.

3.6. Dışsal Ekonomiler

Dışsal ekonomiler, bir işletmenin sırf kendi üretim hacminden değil aynı zamanda onun bağlı olduğu endüstrinin bir bütün olarak genişlemesinden dolayı da ortaya çıkan etkilerdir. Bir endüstri dalı geliştikçe ihtiyaç duyulan hammadde, ara malları, nitelikli işgücü gibi faktörler daha kolay ve daha ucuz bir şekilde sağlanabilmekte ve bütün firmalar bundan yararlanmaktadır.¹⁵⁵ Dışsallık kavramını ilk ortaya atan Cambridge okulunun kurucusu Alfred Marshall'dır. Marshall'a göre dışsal ekonomiler, endüstri içerisindeki gelişmelere bağlı olarak firmaların elde ettikleri avantajlar olarak ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Marshall'in dışsal ekonomilere yaklaşımı tam rekabet şartlarını bozmayacak niteliktedir. Dışsallıklar, aynı endüstrideki tüm firmaları aynı şekilde etkiler, farklı kazançlar elde edilmesine yol açmaz ve böylece tam rekabet şartları sürekli sağlanır.

Dışsal ekonomiler, içsel ekonomilerden farklı olarak firmaların kendi öz faaliyetleri dışında, ortamdaki gelişmelerden elde edinilen yararlardır. Sanayiler arasında girdi-çıktı akımlarının doğurduğu dolaysız ilişkiler, firmalar veya sanayiler arasındaki ara bağıllık sebebiyle birbirlerini etkilemekte ve dışsal ekonomilerin yanında dışsal eksi ekonomilerinin de ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Dışsal ekonomiler ve dışsal eksi ekonomilerin önemli özelliği, firmaların faaliyetlerinden bağımsız olmasıdır. Örneğin, üretim faaliyetinde bulunan bir firmanın yakınından karayolu ya da demiryolu geçirilmesi, firmanın kendi faaliyeti dışında bir olay olmakla birlikte, kuskusuz nakliye sorunlarının önemli ölçüde halledilmesine olanak sağlayacaktır. Böylece dışsal artı ekonomiler ile dışsal eksi ekonomilerin faktör fiyatlarını yahut üretim fonksiyonunu etkilediği durumlarda uzun dönem ortalama maliyet eğrileri bütünüyle yer değiştirmektedir.¹⁵⁷ Şu halde, içsel ekonomilerden farklı olarak, dışsal ekonomilerin maliyetler üzerindeki etkisi, maliyet eğrisinin bütünüyle de yer değiştirebilmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Endüstri çıktısı büyüdüğünde her bir firmanın birim maliyet eğrisi düşmekte ve bu,

¹⁵⁵ KARLUK, a.g.e., s.244.

¹⁵⁶ Renée PRENDERGAST, "Marshallian External Economies", **The Economic Journal**, Vol. 103, No. 417, 1993, s.456.

¹⁵⁷ AKAN, a.g.e., s.46.

endüstri daha büyük olduğunda daha etkin olmaktadır.¹⁵⁸ Diğer bir deyişle, dışsal ekonomiler, aynı üretim hacminde, maliyetin düşmesine ya da yükselmesine neden olmaktadır. Görüldüğü üzere dışsal ekonomiler, firmaların birbirlerinden bağımsız olarak aldığı kararlarla diğerlerinin giderlerinde yarattıkları azaltıcı etkileri ifade etmektedir. Dışsal ekonomiler piyasa dışı dışsal ekonomiler ve piyasa dışsal ekonomileri olarak iki grupta incelenmektedir.

Teknolojik dışsal ekonomiler olarak da adlandırılan **piyasa dışı dışsal ekonomiler** iki gruba ayrılmaktadır:¹⁵⁹

- a) Statik Dışsal Ekonomiler
- b) Dinamik Dışsal Ekonomiler

Statik dışsal ekonomiler; üreticilerin üretim fonksiyonları arasında piyasaya bağlı olmadan meydana gelen yararlardır. Ekonomide piyasa dışında en son teknolojik gelişmelerin, yönetim sürecindeki yeniliklerin, iyi nitelikteki yönetici ve kalifiye işçilerin yaratılması sonucu üreticilerin sağladığı yararlar ise **dinamik dışsal ekonomiler** olarak adlandırılır. **Piyasa dışsal ekonomileri (parasal dışsallıklar)**,¹⁶⁰ üreticiler arasında piyasa aracılığıyla sağlanan dışsal ekonomileri ifade etmektedir. Bunlar piyasadaki arz ve talep koşullarına bağlı olarak fiyatlarda meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁶¹

Belirli endüstrilerde büyük çaplı üretimin gerçekleştiği dolayısı ile hem rekabet hem de işbirliği içerisinde olan firmaların, kaliteli yabancı sermaye yatırımlarının ve bunun da ötesinde, bilim parkları, geniş akademik bir topluluk, meslek odaları, kalkınma ajansları gibi kurumların faaliyet gösterdiği metropol bölgeler dışsal ölçek ekonomilerinin kaynağıdır. Bu bölgelerde firmalar, geniş bilgi tabanı şeklindeki yerel dışsallığın faydalarını, içselleştirirler. Başka bir deyişle,

¹⁵⁸ Kaludura ABAYASIRI-SILVA, Mark HORRIDGE, "Economies of Scale and Imperfect Competition in an Applied General Equilibrium Model of the Australian Economy", **Preliminary Working Paper**, No. OP-84, 1996, s.10.

¹⁵⁹ Ümit KIYMALIOĞLU, **Dışsallıklar, Yığılma Ekonomileri Türkiye’de Kentlere Göre Yığılmaların Belirlenmesi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005, s.49.

¹⁶⁰ Parasal dışsallıklar, ekonomide toplam üretim ve tüketim seviyesi üzerinde doğrudan bir etkide bulunmaksızın sadece mal ve hizmetlerin fiyat değişiklikleri ile gelirin yeniden dağılımına neden oldukları için **dolaylı dışsal ekonomiler** olarak da adlandırılmaktadır.

¹⁶¹ KIYMALIOĞLU, a.g.e., s.49.

bu tip bölgelerde daha fazla bilgi (kodlanmış ve örtük bilgi) parçasına ulaşabilen firmalar, daha fazla yeni bilgi kombinasyonu (yeni ürün, süreç, pazar vs.) oluşturma ve dolayısı ile artan getiri yaratma fırsatı elde ederler. Burada sözü edilen artan getiri üretimin miktar ölçeği ile ifade edilen artan getiri değil, bilgiye dayalı artan getiridir. Artan getiriye ortaya çıkaran geniş bilgi tabanı -farklı konularda uzmanlaşmış ekonomik faaliyetler, geniş bir akademik topluluk, bilim parkları vs.- bölgenin uluslararası ölçekte rekabet gücü kazanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle bilgiye dayalı sanayiler ile küresel ölçekte rekabet gücüne sahip metropol bölgelerin geliştirilmesi, ulusal düzeyde sürdürülebilir büyüme politikasının en önemli araçlardandır.¹⁶²

Verimlilik ve büyüme hızı üzerinde olumlu sonuçlar doğuran dışsal ekonomiler, ekonomik bütünleşmeden beklenen en önemli dinamik yararlarından biridir. Piyasanın büyümesi, sanayinin genişlemesi, nitelikli işgücü ve yetişmiş eleman sağlanması ve teknolojik bilginin yayılması gibi tüm endüstrinin yararlanabileceği olumlu bir ortam dışsal ekonomiler sayesinde ortaya çıkmaktadır. Üretim sistemleri arasındaki ileri ve geri bağlantılar nedeniyle ortaya çıkabilecek içsel ve dışsal ekonomiler özellikle verimlilik üzerinde uzun dönemli olumlu etkiler ortaya çıkarmaktadır.¹⁶³

Dışsal ölçek ekonomileri, piyasa hacminin genişlemesi ile işletme dışı tasarruflar doğurur. İşletmenin bağlı olduğu endüstri dalının gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca dışsal ekonomiler ile;¹⁶⁴

- Eğitim kurumlarının çeşitli endüstri dallarının ihtiyacı olan teknik eleman ve yöneticiler yetiştirmesi sonucu, firmalar teknik işgücünü kendileri yetiştirmekle yapacakları masraflardan kurtulmuş olurlar.
- Sanayinin gelişmesi o alandaki teknik bilgilerin ilerlemesine ve hızla yayılmasına yol açar.

¹⁶² KUMRAL, a.g.m., s.283, 284.

¹⁶³ Süleyman UYAR, "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi", **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:19, Ekim 2000, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomik%20b.doc>, (10.03.2008).

¹⁶⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.235.

- Kitlesele üretim karşısında endüstriye hammadde sağlayan işletmeler ileri teknoloji ve büyük ölçekli üretim yöntemlerini kullanmaya başlarlar.
- Böylece hammadde ve ara malları bollaşır, kalitesi artar ve fiyatlar düşer.

Ticaretin serbestleştirilmesi sürecinin dışsal ekonomilere olan etkilerini arz ve talep yönünden incelemek mümkündür. Firma ya da endüstriler arasındaki girdi-çıkı ilişkisi sonucu herhangi bir üretim biriminde oluşacak değişiklik diğerlerini de etkilemektedir. Bir firmanın ürettiği ara malının birim maliyeti ve dolayısıyla fiyatlarındaki azalma bu ara malını kullanan diğer firmalar için pozitif parasal dışsal ekonomiler yaratacaktır. Eğer firma ürettiği ürünün tüm bileşimlerini kendi üretirse maliyetleri yükselecektir. Bu durumda firmalar, bu malın üretiminde uzmanlaşarak daha düşük maliyetle üretim yapabilen diğer firmalardan ara malı ve hizmet satın alarak önemli bir dışsal yarar elde ederler.¹⁶⁵ Uluslararası ticaretin serbestleşmesi sonucu genişleyen pazar hacmi ile malların üretiminde dikey uzmanlaşmanın önemi de artmakta ve ara malları sektörü gelişmektedir. Böylece girdi olarak kullanılan nihai malların üretim maliyetleri azalmaktadır.¹⁶⁶ Yani serbestleşmenin önündeki engellerin kalkarak pazara ulaşma olanaklarının iyi olması dışsal ekonomilerden yararlanılmasını sağlamaktadır.

Olaya bir de talep yönünden bakılacak olursa; ticaret sonucu firma ya da endüstrideki büyüme ekonominin gelir düzeyini yükseltecektir. Bu da diğer firma veya endüstrilerin ürettikleri mallara karşı talebi arttırmakta ve üretim artmaktadır. Böylece parasal dışsal ekonomi söz konusu olmaktadır. Aynı şekilde işgücü piyasaları da genişlemekte ve gerek yurtiçi firmalar gerekse de DYSY yapan firmalar açısından işgücü istihdamında önemli maliyet avantajları elde edilmektedir. Firmaların uluslararası piyasada nitelikli işgücü istihdam etme olanakları artmaktadır. DYSY aracılığıyla ülkeye gelen teknolojik bilginin ev sahibi ülkede yayılımı da dışsallık yaratmakta bundan tüm endüstri fayda sağlamaktadır.

¹⁶⁵ KIYMALIOĞLU, a.g.e., ss.50-51, 74.

¹⁶⁶ Pazarın büyüklüğü, ileri ve geriye doğru bağlantı etkileri yaratmaktadır. Ürüne erişim ileri bağlantı iken, pazara erişim geri bağlantı olarak ifade edilmektedir. Burada nihai malın üretim maliyetlerindeki azalmalar ileri bağlantıdır.

3.7. Teknoloji ve Teknik Bilginin Yayılımı

Uluslararası ticarete entegre olma sürecinde ticaretin önündeki engellerin kalkması ile ülkelerin bu serbestleşmeden elde etmeye çalıştıkları dinamik kazançlar teknoloji ve ticaret ilişkisini gündeme getirmektedir. Çünkü daha önce bahsedilen tüm ticaret kanalları teknoloji kanalından etkilenmektedir.

Literatürde çeşitli teknoloji tanımları yapılmış ve ticaret- teknoloji ilişkisi çeşitli iktisadi modellerde farklı yönlerden işlenmiştir. Bütün statik tanımlamalar tam ve mükemmel işleyen piyasaların varlığına, mal fiyatlarının malların maliyetine dayandığı varsayımından hareketle teknolojiyi dışsal bir değişken olarak ele almaktadır. Ancak ekonomide tam ve mükemmel işleyen piyasaların olmaması halinde bu varsayım geçerliliğini kaybetmektedir. Teknolojik gelişmenin dışsal kabul edildiği Neoklasik modellere göre uzun dönemde ülkelerin gelir düzeyleri birbirine yaklaşıyor aralarındaki refah seviyesi farklılıkları ortadan kalkmaktadır.¹⁶⁷ Romer, Lucas, Grossman ve Helpman ve Schumpeter gibi iktisatçılar ise Modern İçsel Büyüme Modelleri çerçevesinde teknolojiyi içselleştirme çabasındadırlar. Böylece öğrenme, yenilik ve yayılım kavramları önem kazanmaktadır.¹⁶⁸

Teknoloji kavramı, bilgi (*knowledge*) kavramı ile ilişkilidir.¹⁶⁹ Grossman ve Helpman 1991 yılındaki çalışmasında, teknolojiyi, iktisadi mal olarak tanımlamakta ve bilginin bir şekli olarak ifade etmektedir.¹⁷⁰ S. P. Robbins ise teknolojiye üretim aşamasındaki bir süre olarak bakmaktadır. Firmalar kısa dönemde teknolojik kaynakları değiştiremezler ve ticaretin teknolojiye yansması hemen olmamakta; sadece uzun dönemdeki yatırımlarda bu statü değişebilmektedir.¹⁷¹ Geniş bir

¹⁶⁷ Erol KUTLU, **Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No. 1207, 2000, s.144, 152.

¹⁶⁸ Marieke RENSMAN, Gerard H. KUPER, "Do Technology Spillovers Matter for Growth?", *Productivity, Technology and Economic Growth* Edited by Bart van Ark and et all., **Kluwer Academic Publishers**, 2000, s.362.

¹⁶⁹ Joel MOKYR, "Knowledge, Technology and Economic Growth During the Industrial Revolution", *Productivity, Technology and Economic Growth* Edited by Bart van Ark and et all., **Kluwer Academic Publishers**, 2000, s.254.

¹⁷⁰ Levent ŞAHİN, **Teknolojinin Uluslararası Yayılma Kanalları**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.9.

¹⁷¹ Hasan TAĞRAF, **İşletmelerde Büyüme Amacının Gerçekleştirilmesinde Teknolojik Değişimin Rolü**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1997, s.11.

tanımlama yapılacak olursa teknoloji; insanın mal ve hizmet üretmek amacı ile kullandığı, her türlü işletmede değişik şekillerde kendisini gösteren ve girdileri çıktılara dönüştüren bilgi ve bu bilgilerin uygulanması ile kazanılan tecrübeler olarak tanımlanabilir.¹⁷² Ayrıca, gelişme seviyesini daha ileri noktalardaki üretim araçlarına, ürünlere, yöntemlere götüren bilgiler bütünüdür.¹⁷³

Ticaret, üretim tekniklerinin ve bilgilerin özellikle gelişmiş ülkelere aktarılmasını¹⁷⁴ ifade eden teknolojinin ve teknik bilginin yayılmasına yardımcı olmaktadır.

Bu açıdan bakılacak olursa uluslararası ticaret, ülkeler ve sektörler arası bilgi akışını kolaylaştırarak teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmakta yani bir anlamda “teknoloji yayma etkisi” yaratmaktadır. Ticaretin bu etkisi ilk defa Feder tarafından 1980 yılında formüle edilmiştir. Daha sonra 1992 yılında Grossman ve Helpman bu etkinin uzun dönem veya kısa dönem verimlilik artışlarına yol açmasının yayılma etkisinin yerli ekonomi içerisinde mi yoksa uluslararası düzeyde mi geliştiğine bağlı olduğunu göstermişlerdir. Dış ticaretin teknoloji yayma etkisi dış ticaret hacmiyle özellikle de ihracat artış oranları ile yakından bağlantılıdır. İhracat hacmi bu etkinin oluşabilmesi için iki açıdan önemlidir.¹⁷⁵

- Birincisi, ihracatla elde edilecek dövizler yeni teknikler içeren sermaye ve ara mallarının ithalatını sağlayacak ve ülkenin bilgi stokunun artmasına yardımcı olacaktır.
- İkinci olarak, ihracat sektöründeki firmalar dünya piyasalarında rekabet ettiklerinden sürekli olarak yeni teknikler öğrenecekler ve ülkenin bilgi stokuna katkıda bulunacaklardır.

J. S. Mill de teknolojik gelişmelerin ihraç mallarında verimliliği artırarak ülkenin ithal mallarını daha ucuza elde etmesini sağladığını, böylece ithal malının

¹⁷² TAĞRAF, a.g.e., ss.11-12.

¹⁷³ İsmail Hakkı YÜCEL, **Bilim- Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu**, DPT Yayınları, Ağustos 1997, s.65.

¹⁷⁴ MOKYR, a.g.m., s.256.

¹⁷⁵ Metin BERBER, “Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma”, www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf, (22.10.2007).

maliyetinin düşerek ülkenin dış ticaretten elde ettiği kazancını arttırdığını ifade etmektedir.¹⁷⁶

Uluslararası ticarete açıldıktan sonra geniş bir piyasa ile karşı karşıya kalan ülkeler teknolojik gelişme sağlama ve üstün bir rekabet gücü elde etme amacıyla hareket edeceklerdir. Sahip olunan ya da geliştirilme yolunda çaba harcanan her teknoloji, verimlilik artışını etkilemekte¹⁷⁷ ve ürünlerin dünya pazarlarında rekabet etmesini sağlamaktadır. Ülkeler bu ticaretten kazançlı çıkmak için rakipleriyle mücadele içerisinde olacak ve bu mücadelede galip gelebilmek için teknolojilerini geliştirme yolunda teknolojik yenilik yapmaya yönelecektir, yani rekabet bir anlamda teknolojik yenilik yapma yolunda ülkeleri ya da firmaları teşvik edecektir.

Zamanla teknolojik yenilikler çabuk eskimekte veya dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir yenilik çabuk taklit edilmektedir. Taklit ve öğrenme sonucu kısa sürede ülkenin malın ihracatçısı konumundan ithalatçısı konumuna gelme tehlikesi bu teknolojiyi elde daha uzun tutma ve ticaretten daha fazla kazanç elde etmeyi gerektirmektedir.¹⁷⁸ Dinamik bir teknolojinin bulunması halinde bu teknolojiyi geliştiren üretim dalı daima lider durumda olacak ya da pazarı, liderliği ele geçiren diğer üreticilere bırakmak zorunda kalacaktır.¹⁷⁹ Firmalar rekabet yarışında liderliği elde tutabilmek için mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ürünlerini ve süreçlerini açıklamak ve kazandığı karların bir kısmını teknolojik kapasitelerini arttırmak için kullanacaklardır.¹⁸⁰ Eğer pazarda rakibi artan firmalar üretim kalitesini ve verimliliği arttıracak ve maliyetleri azaltacak yeni teknolojilerini hayata geçirir ve bunun için de Ar-Ge yatırımlarını arttırırsa pazarlık gücü de artmaktadır.

Böylece dış pazarlarda önemli bir üstünlük elde eden firmalar, uluslararası ticaret aracılığıyla, iç pazarlarda ömrünü tamamlamak üzere olan mamullerin

¹⁷⁶ Şiir Erkök YILMAZ, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayın No:178, 1992, s.74.

¹⁷⁷ KELLER, a.g.m., s.752.

¹⁷⁸ B. Baykal EYYÜBOĞLU, **Teknoloji Transferi ve Dış Ticaret**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s.73.

¹⁷⁹ Çelik KURDOĞLU, **Dış Ticaret ve Teknik Seçimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 381, 1975, s.98.

¹⁸⁰ Harun TAŞKIN ve Mehmet Rıza ADALI, **Teknolojik Zeka ve Rekabet Stratejileri**, Birinci Basım, İstanbul: Değişim Yayınları, 2003, s.18.

ömrünü uzatabilirler. Bu firmalar dış pazarlarda, güçlü rakiplerin mamulleriyle rekabeti öğrenerek, iç pazarlarda da güçlü hale gelirler.¹⁸¹

Dolayısıyla sadece teknoloji üreten firmalar veya ülkeler değil aynı zamanda başka firma veya ülkelerden teknoloji ithali yapan firma veya ülkeler de ithal edilen teknolojiden en yüksek verimi elde etmek için önemli düzeyde araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcaması yapmak durumundadır. Bu kapsamda Ar-Ge harcaması bilimsel veya teknolojik bilgi ortaya koyma veya mevcut bilgilerin mal ve hizmet üretimine yönelik olarak uygulanması açısından değil, teknoloji yeteneğini kazanma sürecinde büyük önem arz eden bilgi birikimi ve deneyim kazanmanın en temel araçlarından biridir.¹⁸² Araştırma, bilinmeyi bilmeye, öğrenmeye yönelik yapılan bilimsel-teknolojik faaliyetlerdir. Geliştirme ise mevcut bilgiyi veya teknolojiyi yeni düzenlemelerle daha doğru yönlendirme faaliyetidir.

Ülkelerin rekabet üstünlüğü, çalışanların teknolojik yeniliklere paralel bilgi ve beceri düzeyini yükseltmekle sağlanmaktadır. Böylece eğitim, ülkelerarasında stratejik bir önem kazanmaktadır, hem değişen ve gelişen şartlara uygun insan gücü yetiştirmek hem de mevcut işgücünün zaman içinde yeni istihdam şartlarına uyum sağlayabilecek şekilde yeniden eğitilmesini sağlamak gerekmektedir.¹⁸³ Uluslararası pazarda teknoloji yayılımında yeni teknolojiler geliştirerek rekabet avantajı sağlayan firma ya da ülkelerin bunu Ar-Ge faaliyetleri ile destekleyerek pazarlık gücünü ve bilgi birikimlerini arttırmaları ve bu birikimi uygulamaya koyacak yetiştirilmiş uzmanlara yani nitelikli işgücüne sahip olmaları dinamik bir yenilik sürecini ortaya koyacaktır.¹⁸⁴ Bu gelişmeler mevcut teknolojinin gelişmesinde de ülkeye zaman kazandırarak uluslararası ticaretten sağlanan kazanç payını arttıracaktır.

¹⁸¹ Özlem İpekgil DOĞAN, Mehmet MARANGOZ, Mert TOPOYAN, “İşletmelerin İç ve Dış Pazarda Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler ve Bir Uygulama”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, 2003, s.115.

¹⁸² Nurcan KILINÇ, “Yeni Ekonomi: Piyasa, Rekabet ve Ar-Ge”, http://www.geocities.com/ceteris_tr3/kilinc.doc, (17.04.2007).

¹⁸³ Nükhet Hotar BAŞARGAN, “Küreselleşme Sürecinde İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Problemi ve Türkiye”, **TİSK İşveren Dergisi**, Sayı:10, Temmuz 2000, s.1,2.

¹⁸⁴ Josef C. BRADA, Jose A. MENDEZ, “An Estimate of the Dynamic Effects of Economic Integration”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 70, No. 1, 1988, s.164.

Böylece bilgi akışı ve teknolojik gelişme hızlanacaktır. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması ise, ülkelerin rekabet gücünü olumlu yönde etkilemekte ve daha ucuz, daha kaliteli üretim yapmak olanaklı hale gelmektedir.¹⁸⁵

Dışa açık ekonomi politikası, üretimde kalite ve maliyet faktörleri ile işgücünün nitelik ve verim düzeyinin yükselmesi gibi hususları ön plana çıkarmaktadır. Şöyle ki; yabancı Ar-Ge kaynaklarındaki bir artış hem kısa hem de uzun dönemde, teknolojinin daha geniş yayılımı ve daha yüksek bir toplam faktör verimliliğine öncülük etmektedir. Teknolojinin dışardan alınması sonucu; dışarıda yapılan bir Ar-Ge çabası, öncekine kıyasla teknolojilerin yurtiçi ekonomiye daha hızlı yayılması sebebiyle yurtiçi toplam faktör verimliliği üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Böylece uluslararası ticarete daha fazla bir paya sahip olan ülke, dünyanın büyüme oranını etkilemede önemli bir role sahip olacaktır.¹⁸⁶

Ticaret ve teknoloji transferi arasındaki ilişki, doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası ticaretteki çok uluslu şirketlerin rolünü ortaya koymadan tam olarak anlaşılabilir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY), genellikle uluslararası teknoloji yayılımının başlıca kanalı olarak düşünülmektedir. Sebep, DYSY'nin, teknolojinin yayılabilmesi için bir fırsat olabilen yabancı ve yerli firmalar arasında birçok etkileşim yaratmasıdır.

Bünyesinde gelişmiş teknik bilgiyi barındıran DYSY, ÇUŞ aracılığıyla bu bilgiyi gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere taşımaktadır.¹⁸⁷ DYSY, sadece yabancı teknolojileri yerel çalışanların öğrenebilmesi ve yurtiçi üretim için girdi gibi kullanabilmeleri şeklinde ev sahibi ekonomiye yerleştirmekle kalmaz; aynı zamanda yabancı firmaların ürünlerine bir pazar yaratmak veya bu firmaların girdi arzını arttırmak için teknolojilerini aktif bir şekilde yayabilmeleri yönünde önemli teşvikler

¹⁸⁵ Süleyman UYAR; "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **DTM Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 20, Ocak 2001, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gumruk.doc>, (10.03.2008).

¹⁸⁶ KELLER, a.g.m., s.755.

¹⁸⁷ J. Drud HANSEN, "Dynamic Comparative Advantages in a Ricardian Model", Technology and International Trade, Edited by J. Fagerberg et. all., **Edvard Elgar Publishing Company**, 1997, s.101.

vermektedir. Ticaretten ve DYSY'den sağlanan teknolojik yayılımlardaki çok uluslu şirketler (ÇUŞ)'in özellikli rolü şuradan gelmektedir:¹⁸⁸

- “İleri teknoloji”yi kullanan daha gelişmiş üretim metotları
- Uluslararası satıcılar, alıcılar ve sözleşmeli firmaların ağı, uluslararası eğitim programları ve bilginin bütün dünyada paylaşılması ile vasıflı bireylerle temasa geçmeyi kapsar.

3.7.1. Bilginin Yayılımı

Bilgi ile teknoloji arasında, giderek artan bir hızla birbirlerini her seferinde bir üst düzeyde üreterek çoğaltan bir ilişki mevcuttur. Belli bir teknolojiyi edinmek, ilk aşamada bu teknolojiyi uygulayabilme becerisini gerektirir, ikinci aşamada belli bir alanda öğrenilen teknolojinin ilgili olduğu üretim alanlarına yayılımının sağlanması ve son aşamada ise, edinilen ve özümseyen teknolojinin bir üst düzeyde yeniden üretilmesi becerisinin kazanılması gerekmektedir. Bu da, bilgi ve bilim üretmekle gerçekleşmektedir. Sonuç olarak bilgi üretebilmek için, mutlaka teknoloji üretmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁹ Böylece teknoloji yayılımı aynı zamanda bilgi yayılımı anlamına gelmektedir.

Ticari engellerin kaldırılarak artan ithalat sonucu artan teknolojik yayılım, beraberinde uluslararası anlamda önemli bir bilgi yayılımını da gerçekleştirmektedir. Bu bilgi akışı sonucu öncelikle ülkenin teknik bilgi stoku artmaktadır.¹⁹⁰ Uluslararası ticaret ülkelere sadece kendi bilgi stokları değil diğer ülkelerin bilgi stokundan yararlanma imkanını da sunmaktadır. Bu bilgi stokuna yapılan her yeni ilave, üretim maliyetlerinde reel düşümlere ve yeni ürünlerin kullanılmasına kaynaklık ederek firmaların ölçek ekonomilerden yararlanmasını sağlamakta ve elde edilecek getiriye arttırmaktadır.

¹⁸⁸ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.31.

¹⁸⁹ Naci BAYRAÇ, “Yeni Ekonomi'nin Toplumsal, Ekonomik Ve Teknolojik Boyutları”, http://www.geocities.com/ceteris_tr/n_bayrac.doc, 14.05.2007.

¹⁹⁰ Fredrik SJÖHOLM, “Knowledge Inflow to Sweden: Does Geography and International Trade Matter?”, Technology and International Trade, Edited by J. Fagerberg et. all., **Edvard Elgar Publishing Company**, 1997, s.127.

Ayrıca ithal edilen bilginin yayılımı ülkeyi dış ticarete daha rekabetçi bir konuma getirmektedir. Ticaret performansı artan ülkenin elde ettiği bu bilgiyi teknolojik gelişimi için kullanmakta ve sürekli yeni bir ürün üretmesi sonucu malın ihracatçısı konumuna gelerek ihracatını da arttırmaktadır.¹⁹¹

Ekonominin dışa açılması ile sayısının arttığı ticari işlemler, uluslararası bilgi ve fikirlerin temel bir kaynağını ortaya koyar. Rivera-Batiz ve Romer tarafından 1991 yılında ele alınan modelde uzun dönem büyüme ile bu iki kavram arasındaki ilişki ortaya konularak bazı ayrımlardan söz edilmiştir. Bilginin yayılımı veya fikrin akışı; mal ticareti aracılığıyla uzun dönem büyümeyi uyaran bazı elementleri açıklamaktadır; fakat mal ticareti kendiliğinden bu rolü başaramamakta, yani yerine getirememektedir. Son olarak, olası mal ticareti aracılığıyla sadece fikir akışının olduğu durumda büyüme üzerinde uzun dönem olumlu bir etkinin olduğunu; aksi takdirde, fikir akışının herhangi bir etkiye sahip olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁹²

Rivera-Batiz ve Romer, “bilgiye-dayalı (knowledge-driven)” içsel büyüme modelinde eşit (benzer) iki ülke arasındaki ticaretin etkisini de incelemiştir. Bu yazarlar bilgi yayılımı olmadan, farklılaştırılmış malların serbest ticaretinin her bir ülkedeki büyüme oranını değil de gelir seviyesini arttıracaklarını göstererek aslında ticarete bilgi yayılımının verimlilik üzerindeki önemini vurgulamışlardır. Ayrıca birçok yazar tarafından gösterilmiştir ki, ulusal sınırlar karşısında tam bilgi yayılımının sağlanması dolayısıyla, serbest ticaret (iki ülkenin büyüklüğündeki farklılıklara bakmadan) her iki ülkede büyüme oranı ve refah seviyesini arttıracaktır. Serbest ticaret yapan iki ülke bilginin yayılımını kolaylaştırır. Sonuçta Ar-Ge sektörünün entegrasyonunun teşvik edilmesi ve iki ülkedeki patent sistemini uyumlu hale getirmek bilgi yayılımını kolaylaştırmak için arzu edilir ölçümler arasındadır.¹⁹³

¹⁹¹ Keld LAURSEN, “The Impact of Technological Opportunity on the Dynamics of Trade Performance, **DRUID Working Paper**, No.12, 1996, s.5.

¹⁹² WESTERNHAGEN, a.g.e., s.114.

¹⁹³ Dajin LI, “The Welfare Effect of Trade in the Endogenous Growth Model”, **The Canadian Journal Of Economics / Revue Canadienne d'Economique**, Vol. 29, Special Issue: Part 2, 1996, s.384, 388.

J.S. Mill, ticaretin, bilginin uluslararası yayılımı için doğrudan bir geçiş mekanizması olarak hareket ettiği takdirde, büyüme üzerinde daha fazla doğrudan bir etkiye sahip olabileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁴

Ben-David ve Loewy'nin 1996 yılındaki modelinde, benzer teknolojik parametrelere sahip ülkeler, uzun dönemde aynı büyüme oranlarına yaklaşmaktadır. Durgun durum büyüme oranları bir taraftan ülkenin kendi bilgi birikim oranına diğer taraftan ticaret vasıtasıyla vuku bulan dünya bilgi stokuna ulaşmaya dayanmaktadır. Bu nedenle ticaretin kapsamını bilgi yayılım miktarı belirler ve çıktı büyüme oranı üzerinde etkili olmaktadır.¹⁹⁵

Yeni büyüme teorisi modellerinde ekonomik büyüme, sık sık bilginin yayılımı ve dışsallıklara göre meydana gelmektedir. Bu modeller içerisinde uluslararası ticaretin tanıtımı bilgi yayılımı ve dışsallıkların kapsamını arttıracaktır; çünkü bu piyasa büyüklüğünü artırır ve denge firma sayısını yükseltir, böylece teknolojik değişmeyi teşvik edecektir. Grossman ve Helpman, dünya piyasasındaki katılımın özel önemini vurgulamaktadır, çünkü ülkeler yenilikçi ürünler ve üretimin yeni metotları hakkında çok fazla şey öğrenebilmektedir.¹⁹⁶ Teknoloji yayılımı ile ticaret ilişkisine değinerek ticaretteki artışların bilgi yayılımını dolayısıyla da çıktı seviyesini arttıracığını savunmuşlardır.¹⁹⁷

Bilginin yayılımında ticaretin teknoloji kanalı ile verimlilik artışını etkilemesi çeşitli öğrenme etkilerini de gündeme getirmektedir.

İlk olarak **“Yaparak-öğrenme (learning-by-doing)” etkisinde**, serbest ticaretin bir sonucu olarak bir ülke daha çok ölçek ekonomilerinin olduğu sektörlerde uzmanlaşırsa, öğrenmek için daha fazla fırsat olacaktır. Bazı yaparak-öğrenme modellerinde ticaret, az gelişmiş ülkelerin yaparak-öğrenmenin az olduğu temel ürünlerde uzmanlaşmasına olanak tanırken; daha gelişmiş ülkelerin, yaparak-öğrenmenin daha fazla yer aldığı gelişmiş ürünlerde uzmanlaşmasına olanak tanımaktadır. Bu modeller dışa açıklığın zengin ekonomilerin büyümesini arttırdığını

¹⁹⁴ Steve DOWRICK, “Trade and Growth: A Survey”, Technology and International Trade, Edited by J. Fagerberg et. all., **Edvard Elgar Publishing Company**, 1997, s.115.

¹⁹⁵ WESTERNHAGEN, a.g.e., s.114.

¹⁹⁶ WESTERNHAGEN, a.g.e., s.114.

¹⁹⁷ DOWRICK, a.g.m., s.115.

vurgulamaktadır.¹⁹⁸ Söz konusu bu uzmanlaşmadan sağlanan kazançlar ve ölçek ekonomileri, yaparak öğrenmenin etkilerinden meydana gelen teknolojik dışsallıklar ile tamamlanır. Bu teknolojik yayılım, ticaret nedeniyle üretimini genişleten sektörlerin verimliliğini arttırmaktadır.¹⁹⁹

Yaparak öğrenme durumunda, ticaretin yegane rolü piyasa büyüklüğünü arttırmak ve tecrübenin birikimi ve bilginin yerel üretimi üzerine pozitif yayılımı ile uzmanlığın ölçüsünü arttırmaktır. Aynı zamanda, uzmanlaşmanın düşük teknolojik yayılıma sahip sektörlerden (mesela birincil mallar) öğrenme etkisi olan sektörlerle (ileri teknoloji sanayi malları) geçişi gibi, üretimin niteliği üzerine ticaretin sağladığı potansiyel bir etki vardır.²⁰⁰

“Kullanarak-öğrenme (learning-by-using)” etkisi, çalışanların aynı makine üzerinde uzmanlaşmaları ve söz konusu makineyi kullanmaları sonucu verimlilik artışı sağlamalarıdır. Böylece yenilik süresi kısaltmakta, maliyetler azalmakta ve toplam faktör verimliliği artarak üretim daha karlı bir hale gelmektedir.²⁰¹

Mukoyama’ya göre, kullanarak öğrenme makine üreticilerinin ürettikleri makineleri sermaye malı olarak kullanan diğer üreticilerden elde ettikleri deneyimler toplamı iken; yaparak öğrenme üretim sürecinin tamamından elde edilen deneyimlerin üretim maliyetlerini düşürmesine odaklanmasıdır.²⁰²

“İthal ederek öğrenme (learning-by-importing)” etkileri, yabancı mal ve hizmetlere açık olmanın bir sonucudur. İthalat aracılığıyla, yerli üreticiler yabancı bilgi stokuna dolaylı olarak ulaşır ve verimliliği arttırmak için bu stoku kullanabilir. Mal ve hizmet çeşitlerinin tümü, ticaret vasıtasıyla yayılabilen bilginin bazı formunu dahil edebiliyorken, odaklanma noktası ara mallarını içeren teknolojiler üzerinedir. Çünkü bu mallar genellikle en son teknolojiyi dahil etmekte ve bunların verimlilik

¹⁹⁸ A. F. ADES, ve E.L. GLAESER, “Evidence on Growth, Increasing Returns, and the Extent of the Market”, *Quarterly Journal of Economics*, 114(3), 1999, s.1026.

¹⁹⁹ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.28.

²⁰⁰ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.29.

²⁰¹ ŞAHİN, a.g.e., s.18.

²⁰² T. MUKOYAMA, “A Theory of Technology Diffusion” *Mimeo*, University of Rochester PhD, Dissertation, Chapter 1, 2002, s.4, 12.

süreçlerindeki yurtiçi işletmeler tarafından kullanılmaktadır.²⁰³ Either, ara mallarının teknolojik ilerlemenin yerini alabildiğini ilk olarak tahmin etmiştir. Ara mallarının ithali yoluyla ortak ülkelerde bilgi birikiminden fayda sağlamak mümkündür ve aynı bilgiyi geliştirmek için AR-GE'ye yatırım yapmak gereksiz olabilir.²⁰⁴

İthal ederek öğrenme durumunda, kullanılan ve taklit edilen yabancı teknoloji ön plana çıkmaktadır. Ticaretin rolü yabancı teknolojileri yerel ekonomi içerisine taşımak veya yerli firmalara, tersine mühendislik ve taklit etme yoluyla kendi teknolojilerini ve ürünlerini geliştirmesine izin vermektir.²⁰⁵

“İhraç ederek öğrenmenin (learning-by-exporting)” etkileri, ihracat ve firmaların verimliliği arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Ticaret sonucu yapılan ihracat ile, ihracatçı firmalar kendi yabancı alıcılarının uzmanlıklarından teknolojik bilgiyi öğrenebilmektedirler. Bu arada, alıcılar ve yabancı piyasalar da daha gelişmiş teknolojileri kullanan rakipler ile temas halindedirler. Bu firmalar aynı zamanda teknoloji sınırında olma ve teknolojik ürünleri satmada güçlü teşviklere sahiptirler. Yabancı müşteriler, teknolojilerini yeni alıcılara (ve daha ucuz) yaymada tam olarak faal olabilmektedir. İhracatçı firmalar ise, uluslararası piyasadaki rakiplerini gözetleyerek öğrenebiliyor iken; “ihraç ederek öğrenme” nin itici gücü, rakipler gibi aynı etkinliğe ulaşmak ve bundan dolayı onların teknolojilerini benimsemek için teşvik olacaktır.²⁰⁶

Son olarak, **“Öğrenmek için öğrenme” etkisinde** yerli üreticiler yabancı ürünler ve yabancı alıcılar ile temas halindeyken, bu üreticiler üretimlerini nasıl daha fazla arttıracaklarını sadece mevcut teknolojileri kullanarak değil aynı zamanda kendi teknolojilerini öncekinden daha yüksek bir orana yükselterek de öğrenebilirler. Ticareti ve verimlilik büyümesini firma seviyesinde birleştiren diğer mekanizma yenilik yapmayı teşvik edici olduğu gibi aynı zamanda da rekabeti arttırmaktadır. Firmalar daha iyi girdi kullanmak ve yabancı teknolojileri daha çabuk benimsemek için birtakım teşviklere sahiptir. Bir bakıma ticaretin etkisi sadece verimlilik seviyesi

²⁰³ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.128.

²⁰⁴ W. ETHIER, “National and International Returns to Scale in the Modern Theory of International Trade”, *American Economic Review*, 72(3), 1982, s.402.

²⁰⁵ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.129.

²⁰⁶ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.29.

değil, verimlilik büyümesi üzerine de olabilmektedir ve verimlilik büyümesi üzerinde kalıcı değişikliklere sebep olacaktır.²⁰⁷

3.7.2. Yeniliğin Ortaya Çıkma Süreci ve Olası Etkileri

Teknolojinin üretilmesi, geliştirilmesi ve yayılım süreci zamana bağlı olarak değişmektedir. Klasiklere göre her zaman yeni bir ürün üretme ve teknolojik gelişme imkanı varken; M.V. Posner, teknolojik yeniliğin ortaya çıkması ve yayılmasının, birçok teoride kabul edildiği üzere anında değil, belli bir zaman içerisinde oluştuğunu ifade etmiştir. Posner'in ortaya attığı "Teknoloji Açığı Teoremi" ne göre; uluslararası ticarete karşılaştırmalı üstünlükler her ülke için aynı değildir. Çünkü ürünlerde veya üretim süreçlerinde sağlanan teknolojik yenilik ve gelişmeler her ülke için aynı hız ve zamanda oluşmamaktadır. Gelişmiş Ülkeler (GÜ)'de oldukça fazla kaynak ayrılarak yapılan Ar-Ge çalışmaları, teknolojik yeniliğin veya gelişmenin ilk olarak bu ülkelerde oluşmasına olanak vermektedir.²⁰⁸ Teoriyi dinamikleştiren nokta, teknolojik yenilik ve gelişmenin sağlanmasıyla, transfer edilmesi arasında eşzamanlılığın olmamasıdır. Teknolojik yenilikler, çeşitli yasa ve yaptırımlarla korunmakta bu yüzden, teknoloji bir ülkeden diğerine anında transfer edilememektedir.

Yeni teknolojilerin edinilmesi hem zaman hem de kaynakları gerektirdiği için, farklı ülkeler farklı teknoloji kapasitelerine sahiptir.²⁰⁹ Böylece, teknolojiyi ilk üreten ya da geliştiren ülke, özellikle teknoloji gelişmiş ve kolaylıkla elde edilebilir değilse, dış ticarete geçici bir monopol gücü elde edecektir. Fakat Raymond Vernon tarafından Ürün Dönemleri Teorisi ile de ifade edildiği üzere, zaman içinde teknoloji, serbest mal konumuna gelerek ya da taklit edilerek yaygınlaşacaktır. Bu yaygınlaşma süreci sonunda teknoloji transfer edilen ülkeler (Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)) sahip oldukları ucuz işgücü ve doğal kaynak üstünlükleri yardımıyla ve zamanla bu ürünün ihracatçısı konumuna gelerek

²⁰⁷ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.29.

²⁰⁸ M. V. POSNER, "International Trade and Technical Change", **Oxford Economic Papers**, New Series, Vol. 13, No. 3, 1961, s.321.

²⁰⁹ Leonard K. CHENG, "Optimal Trade and Technology Policies: Dynamic Linkages", **International Economic Review**, Vol. 28, No. 3, 1987, s.757.

teknolojik yeniliği ya da icadı ilk yapan ülkeden daha çok avantajlı olacaklardır.²¹⁰ Ayrıca yeniliği elinde tutan ülkenin elde ettiği bu monopol gücü ticaretin teknoloji ve teknik bilgiyi diğer ülkelere yayması ile monopolcü konumun kırılmasına ve rekabetçiliğe izin vermekte ve böylece uluslararası piyasada tam rekabete yaklaşılmasına olanak vermektedir. Ticaret sonucu rekabet arttığında, firmalar daha hızlı oranlarda yenilik yapmaya zorlanmakta ve ekonomik gelişme de ilk duruma kıyasla daha yüksek olmaktadır.²¹¹

Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi öncelikle teknoloji ve teknik bilginin yayılımına öncülük etmektedir. Daha sonra ülkeler bu bilgiyi kullanarak yenilik haline getirmekte ve bu yenilikler de işletmeye rekabet avantajı getirmektedir. Geleneksel ticaret teorilerinin aksine yeni teoriler pazara sürekli yeni ürünler sunmak ve teknolojilerini geliştirmek için yeniliklere yatırım yapılması temeline dayanmaktadır.²¹² Öyle ki, teknolojik değişim ekonominin gelişmesinde ve yenilik sürecinin başlamasında itici bir güç haline gelmektedir. Schumpeter, keşfedilen yeni kaynakların ticaret sonucu yayılımı ile üretim sürecine dahil edilmesinin karı arttırarak büyümenin sağlanacağını söylemiştir.²¹³

Ayrıca Schumpeter yenilikler için bir teşvik yaratan rekabet ile piyasa büyüklüğünü ilişkilendirerek, piyasa ne kadar büyükse ülkenin kendisi veya mevcut rakipler tarafından daha fazla yenilik ortaya koymanın söz konusu olacağını belirtmiştir. Bu “Schumpeterian yaratıcı yıkım (*Schumpeterian creative destruction*)” olarak adlandırılır.²¹⁴ Ona göre, sermaye birikim süreci tanım gereği, ekonomik yapının içeriden dönüştürüldüğü, eski olanın yok edilerek yerine yeni bir yapının geçirildiği bir (*creative destruction*) süreci ile nitelenmektedir.²¹⁵ Schumpeterci

²¹⁰ Raymond VERNON, “International Investment and International Trade in the Product Cycle”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 80, No. 2., Mayıs 1966, s.190.

²¹¹ Patrick REY, “Competition Policy and Economic Development”, 1997, <http://idei.fr/doc/by/reyl/competition.pdf>, (26.11.2007).

²¹² Ufuk DURNA, **Yenilik Yönetimi**, 1. Baskı, İstanbul: Nobel Yayınları, 2002, s.15, 34.

²¹³ Niels BOSMA, Erik STAM, Veronique SCHUTJENS, “Creative Destruction, Economic Competitiveness and Policy”, **International Schumpeter Society Conference**, Research Paper 017, Fransa, 2006, s.5, 6.

²¹⁴ NORDAS, MIROUDOT ve KOWALSKI, a.g.e., s.25.

²¹⁵ Burak GÜNALP, Hüseyin ÖZEL, “Rekabet Politikalarının Esasları”, **ESİAD, Siyasa**, Yıl:1, Sayı:1, 2005, s.75.

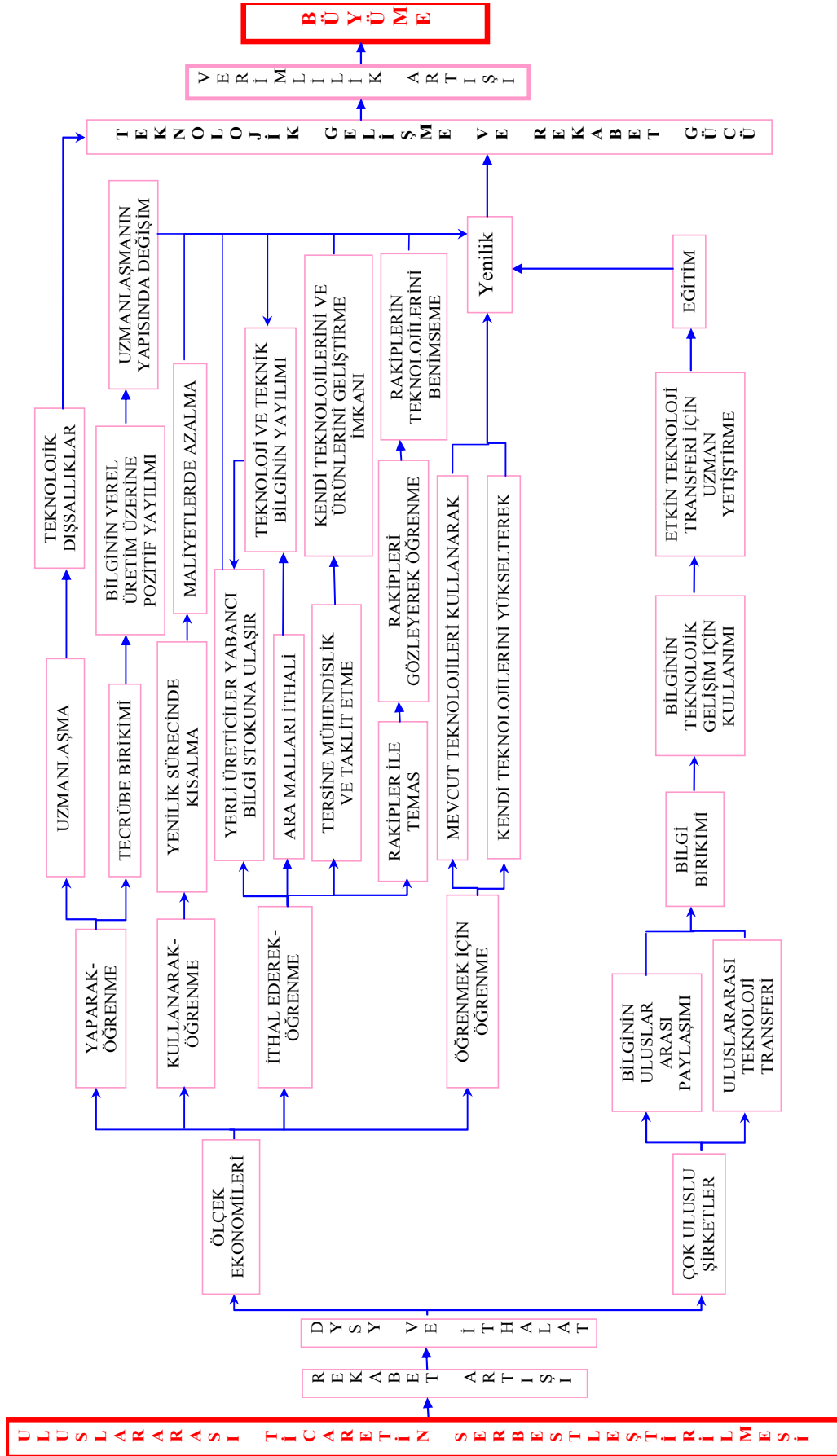
görüŖte tekel gücüne sahip firmayı yeniliğe iten en önemli dürtü kârdır.²¹⁶ GiriŖimci sürekli olarak yenilikleri piyasa sürecine getirmek, böylelikle de rakiplerine rekabet avantajı sağlamak yoluyla kar fırsatları peŖine düŖtüğünden, karın kendisi, bu yeniliklerin sonucunda bir rant-benzeri (*quasi-rent*) olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle kar, yenilik getiren girişimcinin, bu yeniliğin piyasaya giriŖiyle rakiplerin bu yeniliği taklit etme ya da onu daha üstün bir yenilikle aşma konusunda başarılı oldukları dönem arasında sahip olduğu geçici tekel olmanın sağladığı bir ranttır. Rekabet politikası yarışabilirliği veya “yaratıcı yıkım” sürecini özendirdiği ölçüde aksak rekabet koşullarında bile başarılı olabilmektedir.²¹⁷

Uluslararası rekabet ortamında nitelikli işgücü çalıştırılarak uzun araştırma ve geliştirme faaliyetleri sonucu elde edilecek olan teknolojik yenilik ve buluşların elde tutularak rekabetten en büyük payı almayı sürdürmesi firmaların ya da ülkelerin önemli amaçlarından biri olacaktır. Bu bağlamda ticaret dinamik kazanç kanalları aracılığıyla ülkelerin serbestleşme sürecinde daha büyük kazançlar elde etmelerini sağlamaktadır. Uluslararası ticaretin teknik ve teknolojik bilginin yayılımı dolayısıyla sağladığı kazançlar Şekil 7’de özetlenmiştir.

²¹⁶ İzak ATİYAS, “Rekabet Politikasının İktisadi Temelleri Üzerine Düşünceler”, **Rekabet Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, s.35.

²¹⁷ GÜNALP ve ÖZEL, a.g.m., s.75.

Şekil 7. Uluslararası ticaret ve teknik ve teknolojik bilginin yayılım ilişkisi

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETE AÇILMA SÜRECİNDE TÜRKİYE

Uluslararası ticarete açılma sürecinde Türkiye 1980'ler öncesinde izlediği ithal ikameci ticaret politikaları, 1980 sonrası terk ederek dışa yönelik yani ihracata dayalı bir dış ticaret politikası izlemiştir. Böylece dış ticaretin önündeki gümrük tarifeleri ve kotalar gibi kısıtlamalar aşamalı olarak önce azaltılmış ve 1989'da sermaye hareketlerinin de serbestleştirilmesi ile tamamen kaldırılmıştır. Ticaretin serbestleştirilmesinin Türkiye'nin özellikle büyüme üzerindeki etkileri de serbestleştirilme süreci gibi uzun bir dönemi kapsamaktadır.

Bu bölümde öncelikle Türkiye'de dış ticaretin serbestleştirilmesi sürecinin gelişimi kısaca özetlenerek, bu sürecin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri uluslararası ticaretin dinamik kazanç kanalları yardımıyla incelenecektir.

1. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Cumhuriyetten günümüze Türkiye, dış ticaret politikalarını birçok kez değiştirmiş ve 1980'lere kadar aralıklı olarak korumacı politikalara başvurmuştur. Buna paralel olarak Türkiye'nin ithalat ve ihracatı da çeşitli aşamalardan geçmiştir. 1929 yılına kadar serbest bir ithalat politikası uygulanmış; 1950'lere kadar bu kontrollü bir ithalat politikasına dönüşmüştür. 1950-1952 yılları arasında kısa süreli bir liberal politika uygulanmasına karşın özellikle 1960 sonrası kalkınma planlarının uygulamaya konulması ile birlikte 1980'lere kadar Türkiye ithal yasakları, yüksek gümrük tarifeleri ve kota kısıtlamaları ile yurtiçi sanayiye ithalat karşısında korumayı hedefleyen ithal ikameci sanayileşme stratejisi izlemiştir.²¹⁸

Türkiye, Ocak 1948'de yürürlüğe giren ve dış ticaretin serbestleştirilmesini sağlamaya yönelik engel gördüğü gümrük vergilerinin (tarifelerin) düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması veya tarifeye dönüştürülmesi, ayrıca olabilecek

²¹⁸ Hüseyin Avni EGELİ, "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No. 2, 2001, s.157.

diğer engellemelerin ve farklı muamelelerin kaldırılması gibi hususları içeren GATT'a 1953 yılında katılmıştır. Uruguay Müzakereleri'ne kadar ilk yedi roundda, sadece imalat sanayi ürünleri müzakere konusu edilerek tarife indirimleri sağlanmıştır. Nitekim GATT, 1940'lı yıllardan bu yana imalat sanayisinde özellikle Gelişmiş Ülkeler (GÜ)de %40 civarında olan tarifeleri %6'lar civarına indirmeyi başarmıştır.²¹⁹

Türkiye'de 1960 ve 1970'li yıllarda ithalatın kontrolü ithalat programları ile sağlanmıştır. “Liberalizasyon Listesi”, “Tahsisli İthal Malları Listesi” ve “Anlaşmalı Ülkeler Kontenjan Listesi” şeklinde Türkiye'nin ithalatı üç liste çerçevesinde yapılmış ve bu liste dışındaki malların ithali yasaklanmıştır.²²⁰

1970'lerin sonunda ortaya çıkan ödemeler dengesi problemleri ve borç krizinin ardından alınan 24 Ocak 1980 Kararları ile istikrar ve liberalizasyon programı uygulanmış ve 1980'den itibaren Türkiye'nin dışa açıklığı büyük bir artış göstermiştir.²²¹ Bu istikrar programı sadece süregelen yüksek enflasyonu azaltmak ya da büyümeyi hızlandırmak değil aynı zamanda sermaye hareketlerini serbestleştirmeyi de amaçlamıştır. İthal ikameci sanayileşme politikasından ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçilerek Türkiye, ticaretin önündeki engelleri kaldırma ve uluslararası ticarete açılma yönünde önemli bir gelişme yaşamıştır.

Uluslararası piyasalara entegrasyon sürecinde Türkiye serbestleşme yolundaki ilk adımları böylece atmıştır. Ancak bunun dinamik etkilerini görebilmek için tarihsel süreci ticaretin kazanç kanalları çerçevesinde incelemek konuya açıklık getirmek açısından daha yararlı olacaktır.

²¹⁹ Ali TURHAN, “Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)”, Devlet Planlama Teşkilatı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mart 1997, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc>, (17.04.2008).

²²⁰ Sübidey TOGAN, , **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi:1, 1993, s.216.

²²¹ Daniele ANTONUCCI, Stefano MANZOCCHI, “Does Turkey Have a Special Trade Relation with the EU? A Gravity Model Approach”, **Economic Systems**, 30, 2006, s.157.

2. ULUSLARARASI TİCARETE ENTEGRASYON SÜRECİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DEĞİŞME

Tarifeler ve kotalar gibi ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile ekonomilerin yapısında bir dönüşüm yaşanmaktadır. Dönüşüm kendisini ağırlıklı olarak piyasanın yapısında, ölçeğinde ve uzmanlaşmanın etkisi ile ürün (üretim) deseninde ortaya çıkan değişimde göstermektedir. Türkiye’de ticaretin önündeki engellerin kalkması ile bu tür değişimler yaşanmıştır.

2.1. Türkiye’de Rekabet Göstergeleri ve Rekabetin Gelişimi

Türkiye 1980’lerden itibaren iç talebe yönelik ithal ikameci sanayileşme politikasını terk ederek serbest bir dış ticaret politikası uygulama yolunda ihracata yönelik sanayileşme politikasını izlemeye başlamıştır. Serbestleşme çabaları içerisinde olan Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde, Türkiye ekonomisinde piyasa yapısını korumacı ve müdahaleci bir yapıdan rekabetçi bir piyasa yapısına dönüştürmeye çalışmıştır. Bu süreçte Türkiye’nin izlediği kur, faiz ve dış ticaret politikalarının dönüşümü piyasadaki rekabetçi yapının dönüşüm sürecini açık bir şekilde göstermektedir.

Bu açıdan bakıldığında 24 Ocak 1980 Kararları sadece istikrar programı değil uzun dönemli yapısal bir ekonomik dönüşüm sürecini ifade etmektedir. 24 Ocak 1980 Kararları, yüksek enflasyon düzeyini aşağıya çekmek ve büyümeyi hızlandırmanın yanında özel sektörün gücünü artırarak devletin ekonomik faaliyetlerdeki kontrol yetkisini kademeli olarak azaltmayı ve aynı zamanda sermaye hareketlerini serbestleştirmeyi amaçlamıştır.²²² 1980 öncesinde Türkiye’de iç pazarın nispeten küçük ve satın alma gücünün yetersiz olması, üretimin küçük ölçekte yapılmasına yol açmıştır. Küçük sanayiciler, ileri teknoloji kullanamadıklarından ve optimum ölçekte tesis kuramadıklarından dolayı verimleri düşük kalmıştır. Dışa açılma, pazar genişlemesi imkanını yaratmış, bu olumlu

²²² M. Faysal GÖKALP, **Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişiminin Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998, s.133.

gelişme özellikle iç pazarın yetersiz olduğu sanayi dallarının gelişmesini teşvik etmiştir.²²³

İlk adım olarak 1981’de hükümet sabit kur sisteminden dalgalı döviz kuru sistemine geçmiş²²⁴ ve dış rekabete açık ekonomi modeli kurulmuş, karşılaştırmalı üstünlükler gözden geçirilmiştir. Bu çerçevede ihracat oranları artmış, ihracatta sanayi mallarının payı yükselmiş, artan ithalat talebine bağlı olarak ticaret açığı büyümüş, kapasite kullanım oranlarında dikkat çekici artışlar sağlanmış, reel faiz politikası çerçevesinde mevduatlar yükselmiş, tekstil, inşaat ve hafif sanayi ihracatın lokomotif sektörleri haline gelmiştir.²²⁵ 1980’de %100’ün üzerinde olan enflasyon oranları 1983’te %30’un altına düşmüş ve ihracat aynı zaman periyodunda iki misline çıkmıştır.²²⁶

Belli başlı malların üretiminde devlet tekeli kaldırılmış ve iç piyasada fiyat denetiminin serbest ithalat yoluyla sağlanması hedeflenmiştir. Böylece ithalattaki serbestleşmenin devletçe yapılan fiyat denetiminin yerini alabileceği düşünülmüştür. Asıl amaç fiyatlama sürecinin piyasa koşullarına bırakılarak piyasa mekanizmasının etkin işleyişini sağlamaktır.

İthalatta yapılan liberalizasyonlar, oligopolistik yapıya sahip firmaların maliyetlerini ve fiyat-maliyet marjlarını düşürerek yurtiçi piyasayı disipline etmiştir.²²⁷ Genel olarak ithalatın liberalizasyonu ve koruma oranlarının azaltılması şeklinde politikalar uygulanmış; ihracat önceleri nakdi sübvansiyonlarla, daha sonra da üretim ile yatırım aşamalarındaki teşviklerle ve kredi, garanti, sigorta gibi daha dolaylı araçlarla desteklenmeye çalışılmıştır.²²⁸ İthalat rejiminde gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde 1984 yılı başında kota listeleri kaldırılarak bir “İthali Yasak Mallar Listesi” hazırlanmış ve böylece silah, cephane ve uyuşturucu maddeler gibi

²²³ Alper ASLAN, **Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma ve Ölçümü**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s.50.

²²⁴ Sel DİBOOĞLU, Aykut KİBRİTÇİOĞLU, “Inflation, Output Growth and Stabilization in Turkey, 1980–2002”, **Journal of Economics and Business**, 56, 2004, s.46.

²²⁵ DTM, “1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası”, http://www.dtm.gov.tr/dtm_admin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/1980so.doc, (12.04.2008).

²²⁶ Süleyman ÖZMUCUR, “Liberalization and Concentration: Case of Turkey”, **The Quarterly Review of Economics and Finance**, 46, 2007, s.763.

²²⁷ Cihan YALÇIN, “Price-Cost Margins And Trade Liberalization In Turkish Manufacturing Industry: A Panel Data Analysis”, **TCMB**, Mart 2000, s.3.

²²⁸ EGELİ, a.g.m., s.160.

ithalatı yasaklanan mallar bu listeye konmuştur. İthalat izne bağlanan mallar da “İzne Bağlı İthalat Listesi”nde gösterilerek bunların dışında kalan ve serbestçe ithal edilebilecek olan tüm mallar “Liberalizasyon Listesi”nde toplanmıştır. İthalat listeleri yeniden düzenlenirken birçok malın gümrük vergisi oranları da değiştirilmiş; Konut Fonu adı altında yeni bir eş-etkili vergi getirilmiştir.²²⁹ Türkiye Nisan 1986’da OECD Liberasyon Kodları’na katılmıştır.²³⁰ 1990 yılı ithalat rejimi ile de, ithalat teminatları kaldırılmış, İzne Bağlı İthalat Listesi yürürlükten kaldırılarak ithal edilebilecek mallar tek listede toplanmıştır.²³¹

1984 yılındaki bu İthalat Rejimi ile yürürlüğe konulan ithalat politikasının en temel dayanaklarından biri, dış ticaretin mümkün olduğunca serbestleştirilmesinin yanında iç fiyatların yükselmesini önlemek ve tüketiciyi korumak amacıyla korunan sanayinin rekabete açılmasıdır.²³² Buna paralel olarak ithalattan alınan vergi ve fonlarda zaman içinde yapılan revizyonlarla nominal ve efektif koruma oranları genelde aşağı çekilmiştir. Nitekim ekonomi çapındaki ortalama nominal koruma oranı 1984’te %70,2’den 1988’de %55,4’e ve 1990’da %28,7’ye düşmüştür. Buna paralel olarak ekonomi çapında ortalama efektif koruma oranı da 1984’te %74,7’den 1988’de %68,6’ya ve 1990’da %39,1’e düşmüştür.²³³

1980 yılı başında sabit kurdan dalgalı kura geçilmiş dönem sonunda ise serbest kur uygulamasına başlanmıştır. Rekabetçi bir piyasa yapısına dönüşümde uygulanan bu döviz politikası kapsamında, döviz kurunda ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişimini olumsuz etkileyecek biçimde, Türk lirasının gerçek değerinin üzerinde belirlenmesi uygulamasına son verilmiş ve önce küçük oranlı devalüasyonlar yapılmıştır. Resmi döviz kurunun serbest piyasa döviz kuruna yaklaştırılmasını da amaçlayarak 1 dolar 47,1 TL’den 70 TL’ye çıkmış ve böylece Türk Lirası ABD Doları karşısında %49 oranında değer kaybetmiştir. Özellikle

²²⁹ TOGAN, a.g.e., s.24, 216.

²³⁰ Yakup KEPENEK, Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, 10. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s.286.

²³¹ Işın ÇELEBİ, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, Birinci Baskı, Araştırma Dizisi, İstanbul, 1991, s.65.

²³² DTM, “1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası”, http://www.dtm.gov.tr/dtm_admin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/1980so.doc, (12.04.2008).

²³³ TOGAN, a.g.e., s.159.

ihracatı arttırmak için yapılan bu devalüasyondan sonra, imalat sanayi ürünlerinin ihracatının toplam ihracat içindeki payı %80'lere kadar yükselmiştir.²³⁴

1 Mayıs 1981'de ise "Günlük Kur Uygulaması"na geçilerek²³⁵ döviz kurunun Merkez Bankası'nca tespit edilmesi, bütünüyle piyasada belirlenmesine geçiş sürecinin bir aşaması olarak düzenlenmiş, ancak 1983'te günlük kur uygulamasından vazgeçilmiştir. 1984 yılından itibaren ise, döviz kuru politikası ile faiz politikasının eşgüdüm içinde yürütülmesi zorunlu hale gelmiştir.²³⁶ Aynı şekilde dalgalı kur ve teşvik politikalarıyla ekonomide bozulan nispi fiyat yapısının piyasa şartları içerisinde, uluslararası nispi fiyat yapısı ile uyumlu hale getirilmesi yolunda önemli mesafeler kaydedilmiştir.

1984 yılından itibaren kambiyo rejiminde de büyük ölçüde liberalleşme sağlanmıştır.²³⁷ 1989 yılında 32 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile hükümet, Türk Parasının Kıymetini Koruma ve bunlara ilişkin tebliğlerle sağlanan liberalleşmeler sonucunda Türk parasının konvertibilitesi için gerekli yasal çerçeveyi büyük ölçüde oluşturmuş; 22/3/1990 tarihinden itibaren IMF Ana Sözleşmesi Madde XIV statüsünden Madde VIII statüsüne geçerek Türk parasının konvertibilitesini sağlamış²³⁸ ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atmıştır.

Böylece Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgelerin yurda ithali ve ihracı serbest bırakılmış, dışarıda yerleşiklerin Türkiye'de Türk parası ile ödeme yapmaları ve tahsilatta bulunmaları, hiçbir kayda geçmeden, menşei sorulmadan döviz ithal edilmesi, Türkiye'de yerleşik kişilerin beraberlerinde döviz bulundurmaları, döviz satın almaları, dövizleri bankalarda açacakları döviz tevdiat hesaplarında tutmaları, bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yurtiçi ve yurtdışında tasarruf etmeleri serbestleştirilmiştir.²³⁹ Yaşanan finansal serbestleşme ile

²³⁴ KEPENEK ve YENTÜRK, a.g.e., s.292.

²³⁵ Ahmet ŞAHİNÖZ, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001, s.28.

²³⁶ ÇELEBİ, a.g.e., s.64.

²³⁷ Zelal KOTAN, Mesut SAYGILI, "Estimating an Import Function for Turkey", **The Central Bank of The Republic of Turkey Discussion Paper**, No: 9909, 1999, s.3.

²³⁸ EGELİ, a.g.m., s.160.

²³⁹ Rana GÜRBÜZ, **Finansal Serbestleşme Sürecinde Türkiye'de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2006, s.83.

Türkiye ekonomisi 1990'lı yılların başında tamamıyla dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir.²⁴⁰

Rekabetçi piyasa yapısına geçiş sürecinde uygulanan faiz politikasına bakılacak olursa; 1980'ler öncesinde faiz bankalar ve devlet tarafından yasal çerçeve içerisinde belirlenmekteydi ve bu politika ile faizler enflasyon oranının altında kalmış yani negatif faiz oranı uygulanmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ile mevduat faiz oranları serbest bırakılarak, faizlerin piyasada arz-talep şartlarına göre belirlenmesi öngörülmüştür. 1981 ve öncesinde negatif olan faiz oranı, 1982'de pozitif reel faiz politikasına dönmüştür ve mevduat faiz oranlarını belirleme yetkisi Merkez Bankası'na verilmiştir.²⁴¹ Bu faiz politikası ile, ihracatçıların daha düşük faizlerle kredi alabilmeleri idari kararlarla benimsenmiş olmaktadır. Faizlerin düşürülmesiyle enflasyon da denetlenebilecektir. Merkez Bankası'nın Haziran 1987'de yayımladığı bir tebliğle bankalara belli bir üst sınıra kadar faiz oranlarını kendileri belirlemeleri için izin verilmiştir. Nihayet 12 Ekim 1988'de tüm mevduat faiz oranları serbest bırakılmıştır.²⁴²

1990'lı yıllarda faiz oranını belirleyen koşullarda önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Dış finansal serbestleşme ile birlikte para ikamesinin kırılması için faiz oranı bir araç olarak kullanılmış bu yüzden faiz oranları yükseltmek zorunda kalmıştır. Rusya Krizi 1998'de Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Faiz oranları %70'ten %100'e fırlamıştır. Buna karşılık benimsenen politika, döviz kurunu korumak için faiz oranlarının yüksek oranda artmasına izin verilmesi olmuştur. Kriz, yüksek reel faiz oranları, Hazine'nin borçlanma programı, borç finansmanı maliyeti ve borcun vadesi yoluyla mali açığı da etkilemiştir. Bu dönemde, gerileme özellikle imalat sanayinde görülmüş, sanayi üretimi artış hızı düşmüştür.²⁴³

²⁴⁰ Öner GÜNÇAVDI, Michael BLEANEY, Andrew MCKAY, "Financial Liberalisation and Private Investment: Evidence from Turkey", *Journal of Development Economics*, Vol. 57, 1998, s.444.

²⁴¹ İlker PARASIZ, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Birinci Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s.212; KEPENEK ve YENTÜRK, a.g.e., s.236.

²⁴² TCMB, *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, İlk Basım, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 2002, s.13.

²⁴³ TCMB, a.g.e., s.28, 29.

Yeni rejim altında kısa dönem sermaye akışları bütçe açığının önemli bir finansman kaynağı olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin liberalleşme süreci devam etmiş ancak yatırımlar, üretim ve sanayileşme açısından hedeflenen gelişmelere ulaşamamış ve kriz dönemleri ile karşılaşmıştır.²⁴⁴ 1994'te yaşanan döviz krizi sonucu GSMH büyüme oranı negatiftir. 1994 yılı başında Hazine, artan borç yükü nedeniyle, kısa dönemli fon talebini düşüremeden faiz oranlarını düşürmeye kalkınca yerli döviz talebi artmış ve devalüasyonla bunalım ortamı oluşmuştur. Yeni istikrar programları ile dezenflasyonist politikalar uygulanarak ekonomi hızla yeniden düzenlenmiş fakat IMF kontrolü altında olunmasına ve 1999'da üç yeni program uygulanmasına rağmen 2000 Kasım'da bankacılık krizi ve 2001 Şubat'ta para krizi yaşamıştır.²⁴⁵ Bu krizlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri yıkıcı olmuş ve piyasanın rekabetçi yapısını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Diğer yandan, Uruguay Müzakerelerinin sonucunda GATT, WTO'ya dönüşmüş²⁴⁶ ve Türkiye'nin 26 Mart 1995'te WTO üyeliği yürürlüğe girmiştir.²⁴⁷ WTO'nun bir üyesi olarak Türkiye, mevcut tarifelerini ve diğer koruma düzeylerini azaltmayı kabul etmiştir.²⁴⁸ Böylece ticaretin serbestleştirilmesi çerçevesinde sadece sanayi sektörü değil aynı zamanda tarım ve hizmetler sektörüne de ağırlıklı olarak yer verilerek²⁴⁹ tarife indirimleri ve ticaretin önündeki diğer engellerle ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılmıştır.²⁵⁰

Bu genel gelişmelere paralel olarak Türkiye, 1996 yılı başında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne katılmıştır. Böylece taraflar arasında sanayi ürünleri ticaretinde gümrük vergileri sıfırlanmış ve Türkiye üçüncü ülkelere karşı Topluluğun Ortak Gümrük Tarifelerini uygulamaya başlamıştır. Gümrük birliğinin zorunlu bir

²⁴⁴ EGELİ, a.g.m., s.160.

²⁴⁵ ÖZMUCUR, a.g.m., s.763; DİBOĞLU, KİBRİTÇİOĞLU, a.g.m., s.46.

²⁴⁶ Hamit ESİN, "Impact of the GATT Uruguay Round Negotiations on Turkish Agriculture", **CIHEAM**, No: 30, 1995, s.73.

²⁴⁷ Ali TURHAN, "Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)", Devlet Planlama Teşkilatı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mart 1997, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc>, (17.04.2008).

²⁴⁸ Cem ATICI, P. Lynn KENNEDY, "Tradeoffs Between Income Distribution and Welfare: The Case of Turkey's Integration Into the European Union", **Journal of Policy Modeling**, 27, 2005, ss.554.

²⁴⁹ ESİN, a.g.m., s.73.

²⁵⁰ Ali TURHAN, "Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)", Devlet Planlama Teşkilatı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mart 1997, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc>, (17.04.2008).

sonucu olarak, taraflar arasında malların serbest dolaşımı ilkesi bulunduğundan, gümrük vergileri tahsil edilmek suretiyle ithal işlemleri tamamlanan tüm sanayi ürünleri de serbest ticarete konu olabilmektedir.²⁵¹ AB ile Gümrük Birliğinin tamamlanması Türk sanayisinin uluslararası rekabete açılması yönünde önemli bir adım teşkil etmiştir.²⁵² Artan ticaret hacmi neticesinde genel olarak Türkiye'nin AB ile olan ithalat ve ihracatı artış göstermiştir.

26 Şubat 2001 tarihli 416/2001 sayılı Konsey Tüzüğü ile ise Avrupa Birliği (AB), silah ve mühimmat haricindeki tüm mallarda en az gelişmiş ülke (EAGÜ) ürünlerine vergi muafiyeti tanımıştır, bu düzenleme “EBA Regulation” (EBA: Everything But Arms, silahlar hariç her şey) olarak tanınmaktadır. Bu düzenleme ile EAGÜ menşeli - silahlar hariç - tüm ürünlerin AB pazarına sıfır vergi ile ve hiçbir miktar kısıtlaması olmaksızın giriş imkanı sağlanmıştır.²⁵³

Türkiye'nin içinde bulunduğu bu serbestleşme sürecinin ekonomideki rekabet yapısını ne ölçüde etkilediğini ve piyasadaki rekabet düzeyini belirleyen en önemli göstergelerden biri endüstriyel yoğunlaşma düzeyleridir.²⁵⁴ Türkiye'nin piyasalardaki rekabet düzeyi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hesaplanan ve “Türkiye İmalat Sanayi Yoğunlaşma İstatistikleri” şeklinde yayınlanan 3 kodlu, 4 haneli Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (ISIC-Rev.2) yoğunlaşma verileri kullanılarak ortaya konulmuştur. TÜİK tarafından yapılan sınıflandırmaya göre en büyük dört adet firmanın pazar payının toplamını ifade eden CR₄ yoğunlaşma oranı; 0-30 arasında ise “düşük derecede” (rekabetçi), 31-50 arasında ise “orta derecede”, 51-70 arasında ise “yüksek derecede”, 71-100 arasında ise “çok yüksek derecede” yoğunlaşma düzeyini ifade etmektedir.

²⁵¹ Mehtap ATAKAN, “Avrupa Topluluğu Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Rejimi Ve Türkiye'nin Uyumunu”, 2002, <http://www.gumruk.gov.tr/gumruk/dosyaupload/ab/gts.pdf> (14.04.2008).

²⁵² Sevinç MIHÇI ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY, “Effects of the Customs Union with the European Union on the Market Structure and Pricing Behavior of the Turkish Manufacturing Industry”, *Applied Economics*, 2005, s.5.

²⁵³ Mehtap ATAKAN, “Avrupa Topluluğu Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Rejimi Ve Türkiye'nin Uyumunu”, 2002, <http://www.gumruk.gov.tr/gumruk/dosyaupload/ab/gts.pdf> (14.04.2008).

²⁵⁴ Yoğunlaşma düzeyleri hesaplanırken çeşitli ölçüler kullanılmaktadır. En sık kullanılanı yoğunlaşma oranı ve Herfindahl endeksidir. Yoğunlaşma oranı (CR_k); satış hasılatına göre N sayıdaki firma içinde sektör içindeki payı en büyük k sayıda firmanın oranıdır. k değeri geleneksel olarak dört (CR₄) veya sekiz (CR₈) olarak alınır. Bu çalışmada CR₄ değerleri üzerinden yorum yapılacaktır. S_i=(i. işyerinin satış hasılatı/faaliyet sınıfındaki toplam satış hasılatı), 0 < S_i =<1 olmak üzere CR_k=ΣS_i, i:1.... k

Türkiye'nin serbestleşme süreci 1980 ve sonrasını kapsadığı için rekabet düzeyi 1980'den başlayarak incelenmiştir. Yoğunlaşma düzeylerinin düşüklüğü rekabetçi bir piyasaya dönüşümü ve monopolden tam rekabete doğru yaklaşıldığını ifade etmektedir. Tablo 1'de, Türkiye'de 1980'den 2001'e²⁵⁵ genel itibariyle rekabetin yoğun (yoğunlaşmanın düşük) olduğu ve tekelleşme olgusunun yüksek (en yüksek yoğunlaşmanın) olduğu sektörler yer almaktadır. Böylece piyasanın rekabet düzeyi sektörel olarak da gözlemlenebilmiştir.

Tablo 1. 1980-2001 Yılları İtibariyle En Düşük ve En Yüksek Yoğunlaşmanın Görüldüğü Sektörler

En Düşük		En Yüksek	
Sektör Kodu	Sektör Adı	Sektör Kodu	Sektör Adı
3222	Konfeksiyon	3530	Rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı
3213	Örme Sanayi	3133	Malt ve bira
3211	Elyafın Hazırlanması, İplik Haline Getirilmesi, Dokunması, Boyanması Vb. Bitirme İşlemleri	3215	İp sicim ve organ sanayi
3116	Un ve unlu mamuller	3312	Ambalaj sanayi
3111	Mezbaha ürünleri	3541	Bitüm kökenli inşaat izolasyon ve bağlayıcı maddeler üretimi
3699	Başka Yerde Tasnif Edilmemiş Metal Dışı Ürünler İmalı	3842	Demiryolu ulaşım araçları yapımı
3113	Sebze ve meyvelerin işlenmesi ve saklanması	3903	Her türlü spor, atletizm jimnastik aletler üretimi
3811	Hırdavat Mamulleri, Bıçakçılık Ve El Aletleri İmalatçıları, Çilingirlik Vs.	3551	Tekerlek iç ve dış lastiği yapımı
3560	Başka Yerde Tasnif Edilmemiş Plastik Mamulleri Sanayi	3844	Motosiklet, bisiklet yapım ve onarımı
3122	Yem sanayi	3821	İçten yanmalı motorlar ve tribünler sanayi
3813	Metal yapı malzemeleri imalatı	3543	Madeni yağ hazırlama ve harmanlama işlemleri
3212	Giyim eşyası dışında kalan hazır dokuma eşya üretimi	3832	Radyo, televizyon ve haberleşme alet ve aygıtları
3231	Derinin tabakalanması ve işlenmesi	3140	Tütün ürünleri imalatı
3221	Deri Ve Kürk Giyim Eşyası Sanayi	3513	Sentetik Reçineler, Plastikler, Suni ve Sentetik Lifler Üretimi (Zamk) (Cam Hariç)

Kaynak: TÜİK, İmalat Sanayi Yoğunlaşma İstatistikleri, 2001.

Rekabet düzeyinin yüksek olduğu sektörlerde ilk dört firmanın satış hasılatındaki payı %10 civarında iken; tekelleşmenin yüksek olduğu sektörlerde faaliyet gösteren firma sayısı 4 veya daha az olduğu için bunların toplam satış hasılatındaki payları %100'ü bulmaktadır. Bu arada rekabetçi düzeyde yer alan sektörlerin genel olarak yoğunlaşma düzeylerinde küçük artış ya da azalışlar

²⁵⁵ TÜİK tarafından en son İmalat Sanayi 2001 yılı yoğunlaşma istatistikleri yayınlandığı için 1980-2001 yılları arasındaki değişim gözlemlenebilmiştir.

görülürken yoğunlaşma oranı değişmeden kalan sektör bulunmamaktadır. Ancak çok yüksek derecede yoğunlaşmanın olduğu sektörlerden bitüm kökenli inşaat izolasyon ve bağlayıcı maddeler üretimi, her türlü spor, atletizm, jimnastik alet ve malzemesi üretimi, ip, sicim, ağ ve urgan, kok kömürü ve briket üretimi, kürk işleme ve boyama, saat imalatı, uçak yapım ve onarımı, sanayide kullanılan işlem kontrol teçhizatı imalatı, spor malzemeleri imalatı, plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması, kok fırını ürünleri imalatı, B.Y.S. diğer ulaşım araçlarının imalatı, hava ve uzay taşıtları imalatı, müzik aletleri imalatı sektörlerinin yıllar itibariyle yoğunlaşma düzeyleri değişmeden kalmış ve bu sektörler tekeli yapılarını korumuşlardır. Motorlu kara taşıtları yapım, montaj ve onarımı sanayisi, radyo, televizyon ve haberleşme alet ve aygıtları, uçak yapım ve onarımı gibi sektörlerde çok yüksek yoğunlaşmanın görülmesi bu sektörlerin yüksek sermaye ihtiyacı gerektirmesi ve dolayısıyla başlangıçta yüksek işletme maliyetlerine ihtiyaç duyulması piyasaya girişi engelleyeceğinden tekelleşme eğilimini desteklemektedir.

Aynı şekilde ölçek ekonomileri, yeni firmalar için girişe engel oluşturarak piyasada faaliyette bulunan firma sayısını ve dolayısıyla karlılığı etkilemektedir.²⁵⁶ Ölçek ekonomilerinin en yüksek olduğu sektör olan petrol rafinerileri tekelleşmenin en yüksek olduğu sektörler arasındadır. Radyo, televizyon ve haberleşme alet ve aygıtları sektörünün üretiminin neredeyse tamamı sayılı firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir ve üretimin yarısından fazlası da ihraç edilmektedir.

Zamanla bazı sektörlerin yoğunlaşma düzeylerinde önemli artış ya da azalışlar gözlemlenmiştir. Örneğin 1998 yılında mezbahacılık; etin işlenmesi ve saklanması; çimento, kireç ve alçı imalatı; kereste ve parke sanayi, diğer kauçuk ürünleri imalatının rekabet düzeyleri oldukça artarak orta düzeyden rekabetin yüksek olduğu düzeye gelmişlerdir. Bu sektörlerde artan nüfusa paralel olarak kentleşmenin giderek artması sonucu firma sayısı artmış ve piyasadaki kar daha fazla firma tarafından bölüşülmüştür. Ayrıca bu sektörlerdeki birleşme ve devralmalar yoğunlaşmayı arttırmıştır. Örneğin, çimento sektöründe 1999 yılında, Parficim, Baştaş Çimento'nun hisselerini satın almış ve Baştaş'taki payı birleşme sonrası %38.75'den %82'ye yükselmiştir. Ölçek ekonomilerinin olduğu bir endüstride yeni

²⁵⁶ Sema YOLAÇ, "Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma", *DİE*, 2000, s.1096.

bir firmanın giriş yapması, bu yeni gelen firma açısından büyük bir yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Daha büyük sermaye ihtiyacı demek olan bu durum, firma açısından daha fazla riskle karşılaşılmasını da ifade edecektir. Ölçek ekonomilerinin piyasaya giriş engeli oluşturup oluşturmadığı incelenirken, piyasadaki firma ile yeni gelen firmanın aynı teknolojiye ve dolayısıyla aynı maliyetlere sahip olduğu varsayılmaktadır; bu ise arasında mutlak maliyet farklılığı olmadığını ifade edecektir.²⁵⁷

Tablo 2’de yoğunlaşmanın düşük ve orta düzeyde olduğu sektörlerin toplam sektörler içerisindeki payından hareketle hesaplanan Türk imalat sanayisinde rekabet oranlarının 1980-2001 yılları arasındaki gelişimi (Bkz. Şekil 8) incelendiğinde, özellikle 1986’dan 1996’ya kadar rekabet oranlarında artış yaşandığı görülmektedir. 1996 sonrası ise, rekabet oranlarında önemli azalmalar görülerek, 1998 sonrasında yaşanan krizlerin etkisiyle sektörlerin piyasada tutunamaması ve piyasaya büyük firmaların hakim olması sonucu en düşük seviyesine ulaşmış yani tekelleşme artmıştır.

Yıllar	Yoğunlaşmanın Düşük ve Orta Düzeyde Olduğu Sektörler Toplamı	Toplam Sektör Sayısı	Rekabet Oranı* (%)	Yıllar	Yoğunlaşmanın Düşük ve Orta Düzeyde Olduğu Sektörler Toplamı	Toplam Sektör Sayısı	Rekabet Oranı* (%)
1980	41	84	49	1991	46	83	55
1981	41	86	48	1992	46	85	54
1982	43	84	51	1993	48	85	56
1983	41	85	48	1994	47	85	55
1984	43	85	51	1995	49	86	57
1985	44	85	52	1996	48	86	56
1986	41	85	48	1997	40	85	47
1987	43	86	50	1998	37	86	43
1988	44	87	51	1999	40	84	48
1989	45	87	52	2000	39	84	46
1990	44	85	52	2001	41	85	48

*Tarafımızdan, yoğunlaşmanın orta ve düşük düzeyde olduğu sektör toplamının toplam sektör sayısına oranı esas alınarak, hesaplanmıştır.

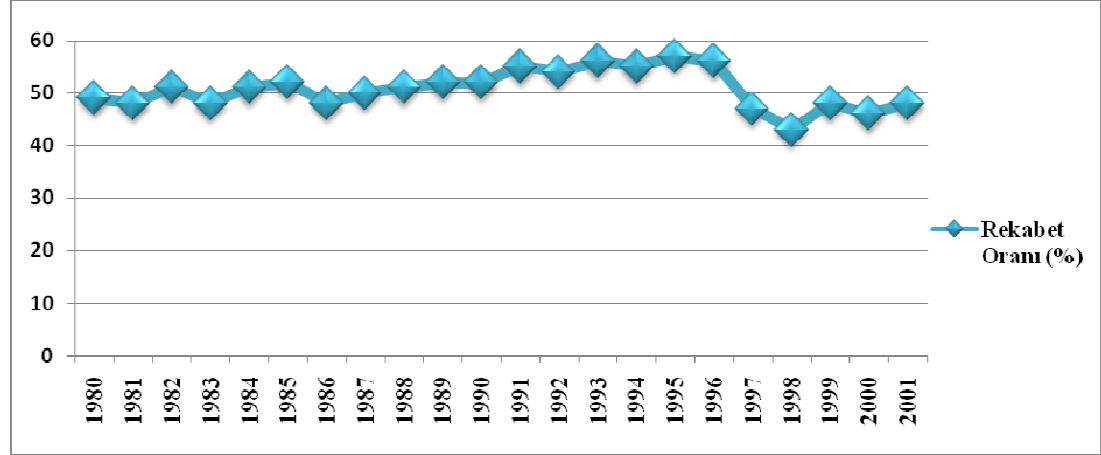
Kaynak: TÜİK, İmalat Sanayi Yoğunlaşma İstatistikleri, 2001.

1999 yılında tekstilin aprenlenmesi, diğer kağıt ve mukavva ürünleri imalatı; 2000 yılında giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri imalatı, ayakkabı imalatı, trikotaj (örme) ürünleri imalatı; 2001 yılında da kereste ve parke sanayisinin rekabet düzeyleri aynı şekilde artmış ve rekabetçi sektörler arasında yer almışlardır.

²⁵⁷ ASLAN, a.g.e., s.24.

Ayakkabı imalatı 1996 yılına kadar orta düzeyde iken 1997 yılında rekabetin yüksek olduğu düzeye gelmiş; ancak 1998 ve 1999 yıllarında yeniden orta düzeye ve 2000'den sonra da rekabetin yüksek olduğu düzeye geri dönmüş ve giderek rekabetçi yapısında artış görülmüştür (Bkz. Şekil 8).

Şekil 8. 1980-2001 Yılları Arasında Türk İmalat Sanayisinde Rekabet Oranlarının Seyri (%)

Kaynak: TÜİK, İmalat Sanayi Yoğunlaşma İstatistikleri, 2001.

Buna karşılık 1999 yılında sabun ve deterjan, temizlik ve cilalama maddeleri; parfüm; kozmetik ve tuvalet malzemeleri imalatı; 2001 yılında eğlence ve sportif amaçlı teknelerin yapımı ve onarımı, silah ve mühimmat imalatı, alkolsüz içecek imalatı, maden ve memba suları üretimi, motorlu kara taşıtlarının imalatının yoğunlaşma düzeyleri artarak yüksek düzeyden çok yüksek düzeye geçmişlerdir. 1997 yılında orta düzeyde yer alan B.Y.S. kimyasal ürünlerin imalatı ise, 1998 yılında yüksek düzeye, 2001 yılında ise çok yüksek düzeye çıkarak tekelleşmiştir. Sanayide birleşme ve devralmaların görülmesi yüksek yoğunlaşma düzeylerini açıklamaktadır. Bu sanayi koluna alt sektörleri itibarıyla bakıldığında en çok birleşme ve devralmaların esas olarak ilaç sektöründe gerçekleştiği görülecektir ve bu birleşmelerin çoğu 2000 yılından sonra yaşanmıştır.²⁵⁸ 2000 yılında yapı malzemeleri dışındaki, ateşe dayanıklı olmayan seramik eşya imalatı (çanak, çömlek, çini, porselen v.b.) yüksek düzeyden çok yüksek düzeye çıkmış ve bu konumunu 2001 yılında da korumuştur. Halat, ip, sicim ve ağ imalatı 1999'da orta düzeyde iken 2000'de çok yüksek düzeye çıkmış rekabetçi yapıdan monopol konumuna değişmiştir.

²⁵⁸ Sonay BAYRAMOĞLU, "Özelleştirme Döneminde Tekelleşme Eğilimi: Rekabet Kurulu Kararlarına Dayalı Bir Çözümleme", **KİGEM Araştırma Raporu**, Ankara, 2003, s.8.

Tablo 3'te, 1980-2001 yılları arasında Türk imalat sanayi CR₄ ve CR₈ yoğunlaşma verileri, sektörlerin yıllara göre aritmetik ortalaması ve toplam gelir içindeki payları ağırlıklandırılarak hesaplanmıştır.

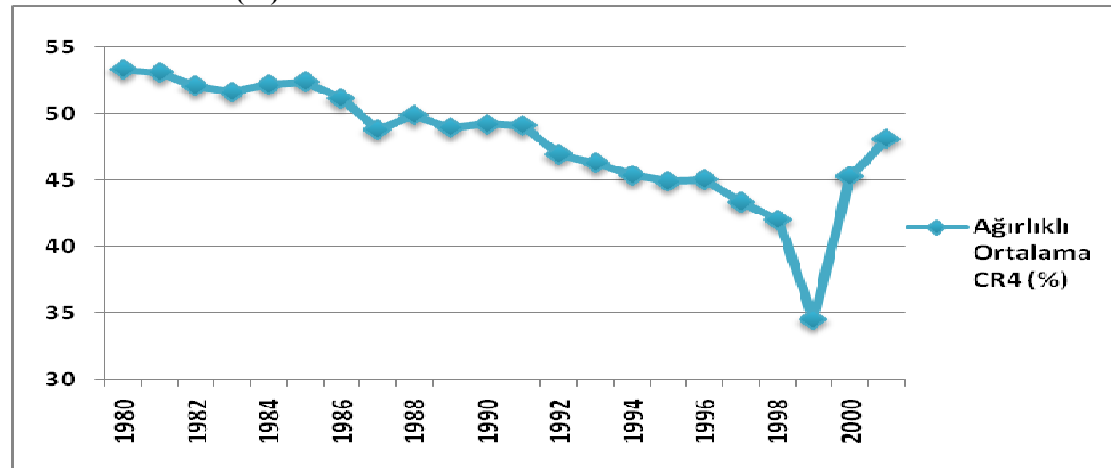
Yıllar	Ağırlıklı Ortalama*	Aritmetik Ortalama	Ağırlıklı Ortalama	Aritmetik Ortalama	Yıllar	Ağırlıklı Ortalama*	Aritmetik Ortalama	Ağırlıklı Ortalama	Aritmetik Ortalama
	CR ₄ (%)	CR ₄ (%)	CR ₈ (%)	CR ₈ (%)		CR ₄ (%)	CR ₄ (%)	CR ₈ (%)	CR ₈ (%)
1980	53,32	54,88	64,86	68,52	1991	49,09	56,24	61,41	69,44
1981	53,09	56,08	64,63	69,75	1992	46,9	56,09	59,45	68,99
1982	52,09	53,12	63,6	67,15	1993	46,32	55,53	59,04	68,65
1983	51,66	54,46	62,97	68,48	1994	45,39	56,29	57,96	69,73
1984	52,19	55,24	63,63	69,03	1995	44,94	56,38	57,54	69,54
1985	52,4	54,95	63,86	68,14	1996	45,06	55,61	57,78	69,23
1986	51,19	54,71	62,78	68,27	1997	43,31	53,74	56,13	67,7
1987	48,78	56,39	60,99	69,48	1998	42,03	52,69	54,81	66,37
1988	49,9	56,04	61,63	69,29	1999	34,56	52,35	46,54	66,41
1989	48,96	56,7	60,81	69,88	2000	45,29	53,06	58,09	66,67
1990	49,24	55,99	61,27	68,8	2001	48,07	53,67	60,42	67,12

*Taraflımızdan, alt sektörlerin imalat sanayi içerisindeki payı esas alınarak, hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK, İmalat Sanayi Yoğunlaşma İstatistikleri, 2001.

1980'de başlayan serbestleşme sonrasında genel itibariyle Türk İmalat Sanayinde yoğunlaşma oranlarında çok az da olsa serbestleşme öncesine göre azalan bir trend gözlemlenmektedir (Şekil 9). Bu da piyasadaki rekabet düzeyinin az da olsa arttığını ifade etmektedir. 1984 sonrası yapılan önemli liberalleşme girişimlerinin de etkisiyle 1985 sonrasında yoğunlaşma oranları azalarak, aşağıya doğru bir eğilim oluşmuş, 1991 ve özellikle 1998 yılından sonra azalma belirgin şekilde devam etmiştir. 1999 yılında ise serbestleşme sonrası en fazla düşüş yaşanmış yani piyasada rekabet düzeyinin arttığının en belirgin göstergelerinden biri olmuştur.

Şekil 9. 1980-2001 Yılları Arasında Türk İmalat Sanayinde Ağırlıklı Ortalama CR₄ Yoğunlaşma Oranları (%)

Kaynak: TÜİK, İmalat Sanayi Yoğunlaşma İstatistikleri, 2001.

1989-1993 döneminde Türk Lirası (TL)'nin değer kazanması ve ithalatın ucuzlaması sonucu yurtiçinde ithal ürünlerle rekabet etmek zorunda kalan imalat sanayi sektörlerinin olumsuz etkilenmesi bu dönemde rekabet düzeyinin önemli oranlarda artmamasına yol açan nedenler arasındadır. 2000 ve 2001 krizlerinin de etkisiyle olumsuz etkilenen Türk İmalat Sanayi sektörlerinin çoğu piyasada tutunamamış ve piyasadaki firma sayısı azalarak tekelleşme eğilimi gözlemlenmiştir. Ancak 2001'de yoğunlaşma oranı yükselmesine rağmen, bu oran 1980'deki orandan daha düşüktür. 1980 sonrasında yaşanan dışa açılım politikaları sonucu Türk İmalat Sanayinde tekelleşme olgusu kırılamasa da piyasada rekabetçi yapıya doğru bir yönelim olduğu görülmektedir.

Türkiye'de yabancı sermaye girişinin artması ile faaliyette bulunan firma sayısı da yıldan yıla arttırmıştır. Faaliyette bulunan yabancı firmaların katkısıyla piyasa daha rekabetçi bir yapıya dönüşmektedir. Tablo 4'te, 1954'ten itibaren yabancı firmaların alt sektörler itibariyle dağılımı görülmektedir. Toplamda alt sektörler itibariyle 2008 yılına kadar her sektörde 300 ile 6 000 arasında yeni yabancı sermayeli firmanın faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bu girişlerin sektörlerdeki üretim yapısını nispeten rekabetçi bir piyasa yapısına dönüştürdüğü söylenebilir.

Tablo 4. Türkiye'de Faaliyette Bulunan Uluslararası Sermayeli Firmaların Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	1954-2002	2003	2004	2005	2006	2007	Ocak-Haziran		1954-2008/ Haziran*
	(Birikimli)						2007	2008	Toplam
Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	88	25	33	34	47	52	34	32	311
Madencilik ve Taşocakçılığı	97	12	34	54	48	82	39	40	367
İmalat Sanayisi	1 372	264	356	433	469	500	268	262	3 656
Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı	144	21	52	38	45	34	15	18	352
Tekstil Ürünleri İmalatı	135	62	55	71	50	49	30	11	433
Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	169	28	44	41	47	54	34	28	411
B.Y.S. Makine ve Teçhizat İmalatı	104	20	23	27	50	48	25	26	298
Motorlu Kara Taşıtı , Römork ve Yarı-Römork İmalatı	121	16	18	21	12	19	12	10	217
Diğer İmalat	699	117	164	235	265	296	152	169	1 945
Elektrik, Gaz ve Su	64	8	16	11	45	76	23	61	281
İnşaat	197	31	130	334	428	512	236	224	1 856
Toptan ve Perakende Ticaret,	1 940	427	860	765	815	828	409	432	6 067
Oteller ve Lokantalar	583	60	76	171	213	224	95	124	1 451
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	424	96	216	248	274	309	167	163	1 730
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	111	13	6	20	48	41	20	28	267
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	369	91	226	519	708	891	430	386	3 190
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	193	64	86	161	193	187	96	129	1 013
Toplam	5 438	1 091	2 039	2 750	3 288	3 702	1 817	1 881	20 189

*Geçici Veriler

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, 2008.

Diğer taraftan, Tablo 5’te Türkiye’de faaliyet gösteren bu yabancı sermayeli firmaların büyük bir çoğunluğunun (%75-80 civarında) piyasaya yeni giriş yapan firmalar olduğu görülmektedir. 1954’ten 2002’ye kadar geçen dönemde faaliyet gösteren 5 438 adet firmanın 4 336 adedi ve 1954’ten günümüze toplamda 20 189 adet firmadan 15 980 adedi piyasaya yeni giriş yapmıştır.

	Şirket Sayısı			
	Yeni	İştirak	Şube	Toplam
1954-2002 (Birikimli)	4 336	892	210	5 438
2003	851	208	32	1 091
2004	1 515	460	64	2 039
2005	2 191	501	58	2 750
2006	2 571	653	64	3 288
2007	2 991	651	60	3 702
2008*	1 525	325	31	1 881
TOPLAM	15 980	3 690	519	20 189

* 2008 Ocak-Haziran itibariyle, Geçici veriler.

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni 2008, s.10.

Yeni giren yabancı firma sayısındaki bu artış piyasadaki rekabet artışının bir göstergesi olmasına rağmen CR_4 ve CR_8 katsayılarının belirgin olarak değişmemesi; etkin olmayan yerli firmaların piyasayı terk etmesinden kaynaklanmaktadır. Yeni giren firmalardan dolayı yerli firmaların faaliyetinin azalması aslında artan rekabetin azalıyor gibi görünmesine yol açmaktadır. Bu durumda CR_4 - CR_8 katsayıları değişmese bile mark-up fiyatlamasının azalıyor olması, rekabetin arttığı açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim, S. Mıhçı ve A. Akkoyunlu-Wigley’in 2002 ve 2003 yılında yaptıkları çalışmalarda, Gümrük Birliği (GB)’nden hareketle serbestleşmenin yurt içi rekabeti olumlu etkilediği yani imalat sanayi sektörlerinde rekabetçi bir etki yaratarak fiyat maliyet marjlarını azalttığı sonucu elde edilmiştir.²⁵⁹ 2005 yılındaki çalışmalarında ise, AB’den yapılan ithalatın imalat sanayinin yoğunlaşma oranlarını azaltıcı yönde etki yaptığını ifade etmişlerdir.²⁶⁰

²⁵⁹ Sevinç MIHÇI ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY, “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği’nin Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Yoğunlaşma ve Kârlılık Etkileri”, **ERC/METU International Conference in Economics VI**, Ankara, 2002; Sevinç MIHÇI ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY, “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği’nin Türk İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Kârlılık Etkileri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(3), 2003, ss.77-91.

²⁶⁰ Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY, **Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin İmalat Sanayii Üzerindeki Ticaret Yaratıcı Etkileri**, Basılmamış Çalışma, 2005.

Vergil ve Yıldırım, AB ile yapılan GB'nin Türkiye'nin yurtiçi piyasalarındaki rekabet ortamı üzerine etkisini incelemiştir. Buna göre, 1993-2000 döneminde sabit etkiler panel veri modelini kullanarak tahmin yapmıştır. Türkiye'nin yurtiçi endüstrilerindeki rekabetinin AB'den yapılan ithalat artışı vasıtasıyla olumsuz etkilenirken, hem AB'ye yapılan ihracat artışı hem de dünyanın geri kalanından yapılan ithalat artışı aracılığıyla olumlu etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.²⁶¹ Katırcıoğlu (1990)'nun 1980-85 dönemini incelediği çalışmasının sonucuna göre, Türkiye' de dış ticaretin serbestleşmesinin karlılığı azaltıcı yönde etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. 1984-1986 döneminin verilerini kullanan Levinsohn'un çalışması ise, 1985-86 döneminde 1985 dönemine göre fiyat-marjinal maliyet oranının düştüğünü göstermiştir.²⁶² Yalçın'ın 1983-94 dönemini incelediği çalışmasında da ticaret serbestisinin yalnızca özel sektörde fiyat-maliyet marjlarını azalttığı görülmüştür.²⁶³

Başka bir açıdan bakılacak olursa, Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye hareketlerindeki en belirgin husus, çok sayıda ancak küçük ölçekli firmaların bulunması ve büyük ölçekli yatırımların az sayıda olmasıdır. Bu husus çok sayıda yabancı sermaye girişi karşısında Türkiye'de rekabet artışının büyük miktarlarda olmamasının önemli açıklayıcı sebeplerindendir.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dışa açılma sürecinde rekabet yapısındaki değişmelerin etkisi konusunda belirsizlik vardır. Çalışmaların uyguladığı yöntem ve ele aldıkları dönem farklılıkları bu çalışmalarda ulaşılan sonuçların da farklı olmasına yol açmaktadır. Ancak, Tablo 5'te de görüleceği gibi 1980 sonrası dönemde imalat sanayi alt sektörlerinde yeni kurulan doğrudan yabancı sermayeli şirketlerin sayısı dikkate alındığında, zamanla birçok yabancı firmanın faaliyete başladığı ve bunun yoğunlaşma üzerinde azaltıcı bir etkide bulunması gerektiği açıktır.

²⁶¹ Hasan VERGİL, Ertuğrul YILDIRIM, "AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Haziran 2006, s.67.

²⁶² James LEVINSOHN, "Testing The Imports-As-Market-Discipline Hypothesis", **Journal of International Economics**, 35, North-Holland, 1993, ss.16-21.

²⁶³ YALÇIN, a.g.e., s.1.

2.2. Türkiye’de Makro Ekonomik İstikrar

Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin izlendiği 1977-1980 döneminde ödemeler dengesi sorunuyla başlayan ekonomik istikrarsızlığa politik istikrarsızlıklar eklenmiş ve 24 Ocak 1980 istikrar kararları alınmak zorunda kalmıştır. Uzun dönemli kalıcı bir ekonomik gelişme hedeflenerek 1980 istikrar kararları çerçevesinde kısa vadede temel makro ekonomik istikrarsızlıkların giderilmesi, kamu sektörünün faaliyet alanının sınırlandırılması, sermaye ve emek piyasalarının arz talep koşullarına göre belirlenmesi ve iç ve dış piyasada liberalleşmeye daha çok ağırlık verilmesi yönünde girişimlerde bulunularak dış ticaret serbestleştirilmeye çalışılmıştır.²⁶⁴

24 Ocak 1980 İstikrar Programı o dönemde yaygın olarak kullanılan ve IMF destekli ortodoks istikrar politikalarından oluşmaktadır.²⁶⁵ Dünya ülkelerinde ekonomik istikrarın sağlanması ve finansman krizlerinin çözümlenmesi amacıyla oluşturulan kuruluşlardan biri olan IMF’ye Türkiye 1947 yılında üye olmuş ve bu tarihten günümüze kadar, içine düştüğü ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde IMF destekli istikrar politikalarını uygulamaya başlamıştır. Stand-by anlaşmalarına başvurularak uygulanan IMF destekli istikrar programlarının dışında kalan tüm istikrar paketlerinde de IMF ile görüşmeler yapılmış ve bu kuruluşun onayı ile ekonomik tedbirler uygulamaya konulmuştur.²⁶⁶

Türkiye ekonomisinde finansal liberalizasyon uygulamalarının nedeni, düşük sermaye birikimi yetersizliğine (düşük tasarruflar nedeniyle) dışarıdan çözüm bulabilmektir. Ancak Türkiye ekonomisinde 1980’lerle başlayan bu süreç boyunca sermaye hareketleri istikrarsız bir seyir sürdürmüştür. 1988’lere kadar amaçlanan hedeflere bir ölçüde ulaşılmış; bu süre zarfında ihracat oranları artmış ve işsizlik azalmıştır. Ancak devam eden süre içerisinde, 1980’li yılların sonundan başlayarak

²⁶⁴ Fatih MANGIR, “Finansal Deregülasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CFatih%20MANGIR.pdf, (27.04.2008); Esra S. DEMİRCAN, Meliha ENER, “IMF’nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri”, **Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt:1, No: 1-2, 2003-2004, s.92.

²⁶⁵ Salih KÖSE, , “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, **Planlama Dergisi: DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı**, 2002, s.120.

²⁶⁶ DEMİRCAN ve ENER, a.g.m., s.84.

kamunun yüksek faiz politikası ile borçlanması, konvertibiliteye geçiş sonrasında kısa vadeli yabancı sermaye girişinin hızlanması ve ihracatın gerilemesi ile yeni bir kriz ortamına girilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde Körfez Krizi'nin ortaya çıkması ile birlikte Türkiye ekonomisi zor bir döneme başlamıştır.

1980 sonrasında yaşanan dış finansal serbestlik sonucu Türkiye'ye sıcak para akışı ile birlikte faiz oranını yükseltici ve Türk Lirası (TL) nı değerlendirecek bir süreç başlamıştır.²⁶⁷ Türkiye'de finansal liberalizasyonun mali disiplin ve fiyat istikrarı sağlanmadan gerçekleştirilmesi ekonomideki istikrarsızlığın devam ettiği bir dönemde önemli sorunlar doğurmuştur. Fiyat artışları ise, 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde istikrarlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Yüksek oranlı devalüasyon ve Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) ürünlerine zam yapılmış ve faiz hadleri yükseltilmiştir. Böylece 1980'de fiyat artışı %107,2 olarak belirlenmiştir.²⁶⁸ Tasarruf mevduatı faiz oranları 1980'li yıllarda genel itibariyle 1986 yılı haricinde artış göstermiştir. 1980 yılında %33 iken 1990 yılı başında %59 civarında seyretmektedir (Bkz. Tablo 6). 1990'lı yılların başında, gerek mevduat faiz oranları gerek Hazine bonusu faizleri ciddi bir yükseliş içerisindedir. Faiz oranlarındaki bu yükselme kredi maliyetleri ve beklentiler yoluyla enflasyonu da körüklemektedir.

Tablo 6'da da açıkça görüldüğü üzere, 1987-1993 yılları arasında reel olarak değer kazanan TL, 1994'te ekonomik krizin etkisiyle reel olarak değer yitirmiştir (1993'te %133,8 iken 1994'te %101,3). Döviz kurunun düşük tutulması kısa dönemli sermaye hareketlerini teşvik etmiş; ihracat artış hızı yavaşlamış ve ithalat büyük oranda artmıştır. Sonuçta, 1994'te yüksek oranlı bir devalüasyon zorunluluğu doğmuştur. Ocak 1994'te döviz kuru 19 000 TL/\$ iken; Nisan 1994'te 38 000 TL/\$ a çıkmıştır.²⁶⁹ 1994 yılı sonunda döviz kurundaki değişim %169,9 civarında görülmüştür. Ayrıca aynı yıl resmi kur ile serbest kur arasındaki fark %23'ü geçmiştir.²⁷⁰

²⁶⁷ KEPENEK ve YENTÜRK, a.g.e., s.516.

²⁶⁸ Esenay AYDOĞAN, "1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:11, Sayı:1, Manisa, 2004, ss.91-92.

²⁶⁹ KEPENEK ve YENTÜRK, a.g.e., ss.288-289, 485.

²⁷⁰ GÜLOĞLU ve ALTUNOĞLU, a.g.m., s.17.

1980-1988 arasındaki dönemde ise, yüksek devalüasyonlar sonucu artan ithal girdi maliyetleri düşük ücretlerle telafi edilirken, 1989 sonrası yükselen ücretler TL'deki değerlenme sonucu düşen girdi maliyetleriyle telafi edilmiştir.²⁷¹ Ekonomideki iç ve dış dengesizlikleri gidermek amacıyla 1987 yılı sonunda kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları önemli ölçüde yükseltilecek piyasadaki denge yeniden kurulmaya çalışılmıştır.²⁷² 1977'den beri reel olarak gerileyen ücretler 1986'da %66,7'ye düşmüş ve bu gerileme 1988'e kadar sürmüştür.²⁷³ 1988 yılında ücret artışlarının enflasyon artışından düşük tutulması politikasından vazgeçilmiş, değerli kur politikası benimsenmiştir.²⁷⁴

Tablo 6. 1980-2006 Döneminde Döviz Kuru ve Faiz Oranları

Yıllar	Ortalama Dolar Kuru*	Reel Kur ** 1987 Ocak = 100	Yıllar	Tasarruf Mevduatı Faiz Oranı	TCMB Reeskont Faiz Oranı	İnterbank Gecelik Faiz Oranı
1980	76,0		1980	33,00	26,00	----
1981	110,2		1981	35,00	31,50	----
1982	160,9		1982	50,00	31,50	----
1983	224,0		1983	45,00	48,50	----
1984	364,9		1984	45,00	52,00	----
1985	518,3		1985	55,00	52,00	----
1986	669,4		1986	48,00	48,00	39,09
1987	855,7	98,8	1987	58,00	45,00	42,36
1988	1 420,8	98,0	1988	83,90	54,00	46,77
1989	2 120,8	106,4	1989	58,80	54,00	26,87
1990	2 607,6	123,1	1990	59,40	50,75	62,72
1991	4 169,9	128,2	1991	72,70	54,50	59,87
1992	6 887,5	126,1	1992	74,20	54,50	67,77
1993	10 986,0	133,8	1993	74,80	54,50	69,93
1994	29 704,3	101,3	1994	95,56	64,00	92,05
1995	45 673,5	110,0	1995	92,32	57,00	106,31
1996	81 083,6	114,0	1996	93,77	57,00	74,33
1997	151 429,0	121,6	1997	96,60	80,00	77,93
1998	260 040,1	132,9	1998	94,80	80,00	79,00
1999	420 126,2	140,3	1999	46,70	80,00	69,90
2000	623 704,0	152,0	2000	45,60	70,00	198,95
2001	1 225 411,8	123,1	2001	62,50	70,00	59,00
2002	1 505 839,5	137,7	2002	48,19	64,00	44,00
2003	1 493 067,8	151,7	2003	28,59	43,00	26,00
2004	1 422 341,2	162,1	2004	22,10	38,00	19,10
2005	1,3408	179,6	2005	20,38	23,00	13,50
2006	1,4311	179,8	2006	23,72	27,00	17,50

*2005 ve 2006 değerleri YTL cinsindedir.

**1\$+1,5 Euro ağırlığına göre, göreceli fiyat hesaplarında TÜFE kullanılmıştır.

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006.

²⁷¹ KEPENEK ve YENTÜRK, a.g.e., s.519.

²⁷² DTM, "1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/Trkekon.doc>, (30.07.2008).

²⁷³ PARASIZ, a.g.e., s.290.

²⁷⁴ Bülent GÜLOĞLU, A. Ender ALTUNOĞLU, "Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:27, Ekim 2002, s.16.

2000 yılında uygulamaya konulan istikrar programından önce “yönetimli dalgalanma” adı verilen döviz kuru politikası uygulanmaktaydı. Bu döviz kuru politikası finansal krizleri absorbe etme yeteneğine sahip olmasına karşın, ülke içerisinde istikrarı sağlamada yetersiz kalmıştır.²⁷⁵ 2000 yılı IMF istikrar programı çerçevesinde döviz kuru bir çıpa olarak kullanılmış yani yeniden sabit döviz kuru politikası uygulanmaya başlanmıştır.²⁷⁶ Böylece Merkez Bankası (MB), Türk Lirasının nominal kur değerini “1 Dolar + 0,77 Euro”dan oluşan yeni kur sepetine göre yönetmeye başlamıştır.²⁷⁷ Uygulamalar sonucunda TL’nin aşırı değerli duruma gelmesi, ithalat patlamasına neden olurken ihracat üzerinde caydırıcı etki yapması ile cari işlemler açığı artmış ve 2000 yılında cari işlemler açığı 10 milyar dolar ile GSMH’nin % 5’ine ulaşmıştır.²⁷⁸

Kasım 2000 krizinde ellerinde TL bulduran bireylerin Şubat’ta dövize hücum etmeleri sonucu döviz kuru üzerindeki baskı artmış; Merkez Bankası, krizi izleyen iki gün boyunca rezervlerini eritmek pahasına piyasaya müdahale etmiştir. Ancak 22 Şubat 2001 tarihinde, döviz kuru çıpasının yürürlükten kaldırılıp dalgalı kura geçildiğini ilan etmek zorunda kalmıştır.²⁷⁹ 2001 yılında artan döviz talebi yüksek faiz politikasıyla durdurulmak istenince gecelik interbank faiz oranları en yüksek %50’den, %6200’e çıkmış daha sonra hızlı biçimde düşerek Şubat ayı sonunda %103’lere inmiştir.²⁸⁰ Dalgalı kura geçiş kararından sonra ortalama dolar kuru 623 bin TL civarından 1 milyon 225 bin TL’ye yükselmiştir. 2002 yılından itibaren ise TL’nin değerlendirilmesi politikası uygulanmaya devam etmiştir.

Türkiye’de makro ekonomik istikrarın görünümünde uygulanan kur ve faiz politikaları kadar enflasyon rakamları da önem arz etmektedir. 1980’den sonra uygulanan istikrar önlemlerinin yarattığı talep şoku ile enflasyon %20’ler düzeyine inmiş; ancak 1984’ten sonra para politikasında sağlanan rahatlama ile desteklenen

²⁷⁵ Aslan EREN, Bora SÜSLÜ, “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye**, Sayı:41, Yıl:7, Eylül-Ekim 2001, ss.662-674.

²⁷⁶ Ahmet OKUR, “Türkiye’de İzlenen Esnek Kur Politikasının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkileri”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt 9, Say :1-2, Manisa, 2002, s.43.

²⁷⁷ Ünal ERYILMAZ, “Parasal Birliğin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Muhtemel Etkileri”, **The University of Kansas**, people.ku.edu/~eryilmaz/EuronunTurkiye.pdf, (25.07.2008).

²⁷⁸ DEMİRCAN ve ENER, a.g.m., s.97.

²⁷⁹ TSPAKB, “Türkiye Ekonomisi”, **Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2001**, Temmuz 2002, s.9.

²⁸⁰ GÜLOĞLU ve ALTUNOĞLU, a.g.m., ss.25-26.

enflasyon %60'lar düzeyinde kronikleşmiştir.²⁸¹ 1980 programı çerçevesinde, işgücü fiyatı düşük tutularak, bir yandan yüksek kar oranı ve faizlerin yatırımları uyarması diğer yandan da ihracatın arttırılması amaçlanmaktadır. Ücretlerin düşürülmesi 1980 sonrasında, maliyetleri düşürmüş ve iç talebin daralmasıyla dış pazarlarda rekabet gücünün kazanılmasında etkili olmuştur.

1988 sonrası fiyat artışları hızlanmış ve 1994'e kadar artmaya devam etmiştir.²⁸² 1995'te üç basamaklı enflasyon oranına (%139,9 civarında) ulaşılmıştır (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7. Toptan Eşya Fiyatları Değişim Oranları

Yıllar	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi*	Yıllar	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi*
1981	86,4	1994	60,6
1982	24,8	1995	139,9
1983	32,3	1996	64,8
1984	32,8	1997	78,0
1985	54,9	1998	92,5
1986	37,9	1999	50,0
1987	23,5	2000	66,4
1988	58,6	2001	28,3
1989	66,0	2002	92,0
1990	58,2	2003	32,6
1991	48,8	2004	10,8
1992	69,0	2005	10,7
1993	52,7	2006	5,1

*1981-82 dönemi için HDTM 1963=100, 1982-87 dönemi için DİE 1981=100, 1987-1994 dönemi için DİE 1987=100, 1995-2004 dönemi için DİE 1994=100 bazlı toptan eşya fiyatları endeksi, 2005-2006 dönemi için ise 2003=100 bazlı üretici fiyatları endeksi kullanılmıştır.

Kaynak: DİE.

1990'lı yılların başında artan enflasyonla beraber Türkiye ekonomisinde istikrarın bozulması ekonomide bir belirsizlik ortamı yaratmıştır. 1991 yılında büyüme hızı %2'nin altında kalmış, 1990-1993 arasında %7 civarında gerçekleşmiştir.²⁸³ 1991-93 arasında faiz dışı açığın GSMH'ye oranı ise, ortalama %6,4'e ve kamu kesimi borçlanma gereği %12'ye yükselmiştir. Bu dönemde, büyüme yüksek seyretmiş ancak, reel döviz kuru hızla değer kazanmış ve reel işgücü maliyetleri artmıştır. 1993 yılında ücretler ve maaşlar hızla artmıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte, kısa vadeli dış yükümlülüklerin büyümesi ve 1993 yılında cari

²⁸¹ Aslan EREN, **Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar**, 5.Baskı, Muğla: Muğla Üniversitesi Basımevi, 2002, s.104.

²⁸² DTM, "1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/Trkekon.doc>, (30.07.2008).

²⁸³ AYDOĞAN, a.g.m., s.94.

açığın genişleyerek Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nın %3,6'sına ulaşması 1994 krizine uygun ortamı hazırlamıştır. Nihayet, 1994 yılı başında sermaye çıkışları hızlanmış ve uluslararası piyasalarda Türkiye'nin kredi notu düşmüştür.²⁸⁴ Finans sektöründe yaşanan bunalım sonucunda görülen yüksek enflasyonun düşürülerek fiyat istikrarının sağlanmasını hedefleyen 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları, kısa vadeli uluslararası sermaye hareketlerinin takip edilmesi ve Türkiye açısından denetlenmesi amacıyla uygulanan politikalara yönelik tedbirleri içermektedir.

1994 kararları çerçevesinde ilk aşamada bozulan makro ekonomik dengelerin kurulması, daha sonra da mevcut piyasa ekonomisinin daha iyi işleyebilmesi için aksayan mekanizmaların sağlıklı bir yapıya kavuşturulması amacıyla, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı²⁸⁵ ile bazı yapısal düzenlemeler yapılması hedeflenmiştir.²⁸⁶ 1994 yılından sonra para ikamesi olgusunun hız kazanması, devalüasyon ve enflasyon arasındaki bağı güçlendirmiştir. Döviz kurlarında ortaya çıkan bir yükselme en geç iki ay içerisinde enflasyonu etkiler hale gelmiştir. 5 Nisan 1994 istikrar programı piyasadaki krizi bir süre için durdurabilmiş ancak GSMH büyüme oranı -% 6'ya düşmüştür (Bkz. Tablo 8).²⁸⁷

Tablo 8. 1980-2007 Döneminde GSMH Büyüme Oranları

GSMH Büyüme Oranı		GSMH Büyüme Oranı	
1980	-2,8	1994	-6,1
1981	4,8	1995	8
1982	3,1	1996	7,1
1983	4,2	1997	8,3
1984	7,1	1998	3,9
1985	4,3	1999	-6,1
1986	6,8	2000	6,3
1987	9,8	2001	-9,5
1988	1,5	2002	7,9
1989	1,6	2003	5,9
1990	9,4	2004	9,9
1991	0,3	2005	7,6
1992	6,4	2006	6
1993	8,1	2007	4,5

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2006, s.673.

²⁸⁴ Ferya KADIOĞLU, **Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye Örneğinin Yapısal Model Çerçevesinde Analizi**, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2006, s.16.

²⁸⁵ VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı ise, rakamsal hedefler koyma yerine 20 Yapısal Dönüşüm Projesi üzerine oturtularak yön verici bir eylem planı şeklinde hazırlanmıştır.

²⁸⁶ KÖSE, a.g.m., s.122.

²⁸⁷ DEMİRCAN ve ENER, a.g.m., s.94.

1994 Krizinden sonra ücretlilerin GSYİH'den aldığı pay uygulanan sıkı para ve maliye politikalarına bağlı olarak azalmakta ve bu oranın 1995'te %22'ye kadar gerilediği görülmektedir. Daha sonra ekonomik büyümeye ve reel ücretlerdeki gelişime bağlı olarak yeniden artmaya başlayan bu oran %31'e kadar çıkmıştır.²⁸⁸

Türkiye'deki makro ekonomik göstergelere göz atmaya devam edilecek olursa, 1998 Rusya Krizi'nin de etkisiyle 1999 yılında, Tablo 8'de görüldüğü gibi GSMH büyüme oranı -%6,1 civarında görülmüştür. Belirsiz dış talep koşulları ve kredi sıkıntısı nedeniyle artan reel faiz oranları üretimde, özellikle de sanayi sektörü üretiminde düşüşe neden olmuştur. Gerileme özellikle imalat sanayinde görülmüştür.²⁸⁹ Türkiye önce Kasım 2000 daha sonra da Şubat 2001'de iki önemli kriz daha yaşamış ve bu krizler ülkenin makro ekonomik dengelerini bozmuştur.

2001 krizinde GSMH büyüme rakamları 1999 krizindekinden daha fazla etkilenecek şekilde -%9,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Mayıs 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde para politikasının temel amacı fiyat istikrarının sağlanması olmuş ve 2002 yılı içerisinde oldukça yüksek seyreden toptan eşya fiyatları endeksi (%92,0) ve dolayısıyla enflasyon 2005'e kadar sürekli düşmüştür. 2002-2005 yılları arasında büyüme rakamları ise ortalama %7'ye ulaşmıştır (Bkz. Tablo 8). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)'na güvenilirliğin artması ve ülke risk priminin azalmasına bağlı olarak nominal ve reel faiz oranları düşmüştür.²⁹⁰ 2004 yılında 2000 yılına göre imalat sanayisinde üretim %24,5 artmış ancak istihdam %0,22 düşmüş, reel ücretler %14,3 gerilemiştir.²⁹¹ 2006 yılı Ocak ayından itibaren ise açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiştir.

Türkiye ekonomisinin genellikle büyüme eğiliminde olduğu fakat sürdürülebilir bir büyümenin sağlanamadığı ve işsizlik sorununun da önlenemediği görülmektedir.²⁹² Bu durum da ülkenin makro ekonomik istikrarının sağlanmasının

²⁸⁸ Haydar Lütfü EJDER, Özgür ŞAHAN, "Türkiye'de 1980'den Günümüze Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükünün Değerlendirilmesi", **Türk Harb-İş Araştırma-İnceleme**, Aralık 2004, s.49.

²⁸⁹ TCMB, a.g.e., s.29.

²⁹⁰ Ferya KADIOĞLU, a.g.e., ss.19-20.

²⁹¹ Bedriye SARAÇOĞLU, Halit SUIÇMEZ, "Verimlilik Raporu 2006: Türkiye'de İmalat Sanayinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme, Yapısal Özellikler ve 2001 Krizi Sonrası Reel Değişimler (1980-2005)", www.tek.org.tr/dosyalar/SARACOGLU-SUICMEZ.doc, (05.07.2008).

²⁹² Özlem G. YILMAZ, "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", **Ekonometri ve İstatistik**, Sayı:2, 2005, s.74.

önündeki engellerden biri haline gelmektedir. 2002 yılı öncesi %6 civarında görülen işsizlik oranı 2002 yılından itibaren %10 civarına yükselmiştir (Bkz. Tablo 9). Türkiye'deki beşeri sermaye yatırımlarının yetersiz olması ve bu yatırımları arttırıcı politikaların geliştirilmemesi de işsizlik üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır.

Tablo 9. Türkiye'de İşsizlik Oranı

İşsizlik Oranı	
1997	6,4
1998	7
1999	6,3
2000	6,6
2001	8,5
2002	10,3
2003	10,5
2004	9,1
2005	10,3
2006	9,9

Kaynak: OECD, Main Economic Indicators, 2007.

Türkiye'de yaşanan ekonomik bunalımların da etkisiyle uzun vadeli ve ekonomiyi canlandırıcı nitelikteki yatırımlar yapılmamakta, iktisadi istikrarsızlık da giderek artmaktadır. Tablo 10'da da görüldüğü üzere, bütçenin sürekli olarak açık vermesi bireylerin ekonomiye olan güvenini azaltmakta ve beklentiler de bütçenin açık vermesi yönünde olmaktadır. Bütçenin açık vermesinde bireylerin beklentilerinin de rolü söz konusudur. Türkiye'de tasarrufların yüksek tutulan büyüme hızının finansmanında yetersiz kalışı, sürekli olarak artış gösteren enflasyon oranı, devalüasyon ve gelir dağılımı da bütçe açıklarını beslemektedir. Enflasyonist bir ortamda aynı dönemde devletin satın aldığı mal ve hizmetlerin fiyatı artarken bu artış vergi gelirlerine aynı oranda ve zamanda yansıtılmamakta; dış borçların büyük bir kısmı kamu kesiminin borcu olduğu için devalüasyon karşısında kamunun borç yükümlülüğü önemli oranda artmaktadır.²⁹³

²⁹³ İsmail GÜNEŞ, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Yöntemleri", idari.cu.edu.tr/igunes/butce/yontem.doc, (27.10.2008).

Tablo 10. Türkiye’de Bütçe Dengesi (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	Bütçe Dengesi	Yıllar	Bütçe Dengesi
1980	-167.000	1994	-152.180.000
1981	-123.000	1995	-316.622.000
1982	-157.000	1996	-1.238.128.000
1983	-312.000	1997	-2.240.652.000
1984	-979.000	1998	-3.831.144.000
1985	-789.000	1999	-9.151.620.000
1986	-1.407.000	2000	-13.003.716.000
1987	-2.598.000	2001	-28.555.252.327
1988	-3.860.000	2002	-40.184.110.484
1989	-7.502.000	2003	-40.210.403.185
1990	-13.288.000	2004	-29.173.319.965
1991	-33.516.000	2005	-6.902.839.173
1992	-47.434.000	2006	-4.642.603.000
1993	-133.857.000		

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2006, s.601.

Bu ortamda, Türkiye iç istikrarını sağlama çabası içerisinde istikrar programları uygularken, aynı zamanda uluslararası ticaretin kuralları gereği ve piyasada tutunabilmek için dahil olduğu ekonomik birlik çerçevesinde hareket etmek durumundadır. Ticaretten kazanç sağlaması için uluslararası ticari ilişki içerisinde bulunduğu ülkelerle olan ilişkilerine önem vermek durumundadır. Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB)’ne üyelik süreci bu kapsamda önem arz etmektedir. 1996’da başlayan Gümrük Birliği çerçevesinde de Türkiye’nin AB menşeli sanayi mallarına uyguladığı gümrük vergisi ve fonları sınırlaması, üçüncü ülkelere karşı AB’nin ortak gümrük tarifelerini benimsemesi ve AB’nin dış ticaret politikalarına uyması hükme bağlanmıştır.

AB’ye tam üyeliği gerçekleştiği takdirde Türkiye’nin Parasal Birliğe girebilmesi için enflasyon oranı, kamu borçları, bütçe açıkları, faiz oranları ve devalüasyon konusundaki Maastricht yaklaşma kriterlerini yerine getirmesi ve ayrıca, T.C. Merkez Bankasının tam özerkliğini ve Avrupa Merkez Bankaları Sistemi (AMBS)’ne entegrasyonunu sağlaması, sermaye hareketlerini serbestleştirilmesi, finansal piyasalar için güven verici bir yasal ortam oluşturması, Türk Lirasını tedavülden kaldırarak Euro’yu benimsemesi ve para politikası uygulama yetkilerini Avrupa Merkez Bankası (AMB)’na devretmesi gerekecektir.²⁹⁴

²⁹⁴ Ünal ERYILMAZ, “Parasal Birliğin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Muhtemel Etkileri”, **The University of Kansas**, people.ku.edu/~eryilmaz/Euronun_Turkiye.pdf, (25.07.2008).

Ancak, gerek dışa açık ekonomi politikalarının beklenen piyasayı disipline edici etkisi, gerekse uluslar üstü ekonomik kurumlara üyeliğin gerekleri, Türkiye’de istikrarlı bir ekonomi inşa edilmesini sağlayamamıştır. Bu istikrar eksikliğinin ekonomik nedenlerden çok, ekonomi üzerinde etkili olan dışsal faktörlerden kaynaklandığı, özellikle siyasi alanın, ekonomik alanı bir rant dağıtma aracı olarak kullanmasının bu süreçte etkili olduğu söylenebilir.

2.3. Ticarete Açılma Sürecinde Türkiye’de Yatırımların Gelişimi

Uluslararası ticarete, yatırımlar -doğrudan yabancı sermaye yatırımları- gelişmekte olan ülkeler dolayısıyla Türkiye açısından kazanç elde etmede önemli bir kanaldır. Türkiye ekonomisinde serbestleşme sonucu ortaya çıkan yatırımların transferi, teknoloji ve teknik bilginin yayılımı ile ölçek ve dışsal ekonomileri de içine almakta, biri diğerinin oluşumuna etki etmektedir.

Yabancı sermaye, doğrudan yabancı sermaye şeklinde olacağı gibi portföy yatırımı şeklinde de ülkeye gelebilmektedir. Fakat ekonomik büyümeye doğrudan etkisi bakımından yabancı sabit sermaye yatırımları tercih edilmektedir. Çünkü bu tip yatırımlar, ekonominin özel sabit sermaye yatırımlarına katkıda bulunarak dış kaynak açığını gidermekte ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yabancı sermayeli kuruluşların faaliyetlerine dayansa da Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeli kuruluşların gerek devletleştirilmesi gerekse kapitülasyonlardan elde edilen ayrıcalıklarının sona ermesiyle karlarının azalması neticesinde 1923-1932 ve 1933-1939 dönemlerinde (devletçilik politikasının da etkisiyle) yabancı yatırımların ülkeye girişi sınırlı olmuştur.²⁹⁵ Türkiye’de yabancı sermayeye ilişkin olarak kabul edilen ilk yasal düzenleme 1954 yılında çıkarılan 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’dur. Ancak o yıllarda yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar, bürokratik güçlükler, yetersiz iktisat politikaları uygulamaları, yetişkin insan gücü eksikliği ve altyapı noksanlığı gibi nedenlerle, 1980 yılına kadar yabancı sermaye yatırımı girişi sağlanamamış ve o yıla kadar

²⁹⁵ Cem SAATÇIOĞLU, “Doğrudan Dış Yatırımlar ve Türkiye”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı:61, Ekim Kasım Aralık 2002, s.9.

verilen toplam yabancı sermaye izinleri sınırlı bir düzeyde kalmıştır. 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programı ve 8/168 sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi gibi düzenlemeler ile Türkiye'ye yabancı sermaye girişi teşvik edilmiş ve bu tarihten sonra yabancı sermaye yatırımlarında önemli artışlar görülmüştür. Alınan teşvik tedbirleri sonucu yerli ve yabancı sermaye oranı ile kar ve ana sermaye transferi üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve Türkiye'nin pazarını dışa açmak için yabancı sermayeye büyük destek verilmesi gibi olumlu gelişmeler, sanayileşmiş ülkelerin yatırımcıları için Türk pazarını çekici hale getirmiş, bu da yabancı sermaye yatırımlarında artışa öncülük etmiştir.²⁹⁶

Ayrıca ülkede politik ve ekonomik istikrarın sağlandığı dönemlerde de ekonomiye güven artmış ve yatırımlar olumlu etkilenmiştir. Haziran 2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile, “yatırım serbestliği” ve ulusal muamele” ilkeleri benimsenmiş; doğrudan kamulaştırmaya karşı koruma ve serbest çıkış hakkı gibi düzenlemeler getirilmiştir.²⁹⁷

1980'lerdeki ekonomik reformların ardından 1988'lere kadar ülkemize yabancı sermaye fiili girişleri yıllık yaklaşık 100-300 milyon dolar arasında değişmiştir. 1989 yılı sonunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY) stoku 663 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir; yani 1988 yılı ile kıyaslandığında yaklaşık 2 kat artış göstermiştir. DYS'nin yıllık ortalama girişlerindeki esas önemli artış, 1990'lı yıllarda gerçekleşmiş ve 1990-99 döneminde yıl başına ortalama fiili giriş 1 milyar dolara yaklaşmıştır (Bkz. Tablo 11).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1980-1989 döneminde kısıtlamaların yoğun olarak kullanıldığı 1964-1979 dönemine göre 6 kat artış gösterirken, 1990-2001 arasında da 1980-1989 dönemine göre yine 6,5 kat artış göstermiştir.²⁹⁸ 1993-

²⁹⁶ Suna OKSAY, “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, **DTM**, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/cokulussayi8.doc, (10.08.2008).

²⁹⁷ Oktar TÜREL, “Türkiye’de Sanayi Politikalarının Dünü Ve Bugünü”, TMMOB Makine Mühendisleri Odası 2007 Sanayi Kongresi, 2008, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/TurelJan08.pdf, (21.08.2008).

²⁹⁸ SAATÇIOĞLU, a.g.m., s.12.

2000 döneminde DYS akışının durgun olduğu söylenebilir. 2001 ekonomik kriz nedeniyle 2002 yılında DYSY’de önemli bir azalma görülmüştür.²⁹⁹

Tablo 11. 1980–2008/Haziran döneminde Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (Milyon \$)

Yıllar	Fiili Giriş*	Çıkış	Sermaye (Net)	Firma Sayısı (Kümülatif)	Firma Sayısı (Adet)
1980	35	0	35	78	78
1981	141	0	141	109	31
1982	103	0	103	147	38
1983	87	0	87	166	19
1984	113	0	113	235	69
1985	99	0	99	408	173
1986	125	0	125	619	211
1987	115	0	115	836	217
1988	354	0	354	1 172	336
1989	663	0	663	1 525	353
1990	684	0	684	1 856	331
1991	907	97	810	2 123	267
1992	911	67	844	2 330	207
1993	746	110	636	2 554	224
1994	636	28	608	2 830	276
1995	934	49	885	3 161	331
1996	914	192	722	3 582	421
1997	852	47	805	4 068	486
1998	953	13	940	4 533	465
1999	813	30	783	4 950	417
2000	1 707	725	982	5 328	378
2001	3 374	22	3352	5 790	462
2002	622	5	617	6 279	489
2003	745	8	737	7 370	1 091
2004	1 291	100	1 191	9 406	2 039
2005	8 538	401	8 137	12 156	2 750
2006	17 645	657	16 988	15 444	3 288
2007	19 435	743	18 692	19 146	3 702
2008**	6 063	8	6 055	21 027	1 881

* Fiili giriş rakamları T.C.M.B. kayıtları esas alınarak geçmişe dönük olarak revize edilmiştir.

** 2008 Ocak-Haziran itibariyle, geçici veriler

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 2001,2007, 2008 Yılı Raporları.

2000-2002 yıllarında, uygulanmaya karar verilen Yeniden Yapılanma Programı ile yabancı sermaye girişlerine özel bir önem verilmiştir.³⁰⁰ Türkiye’ye yapılan uluslararası doğrudan yatırım özellikle 2003 yılı ve sonrasında artış göstermiş ve 2005 yılında 2004 yılına göre 6,5 kat artarak 8,5 milyar Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Doları düzeyine yükselmiştir. Bunun büyük bir kısmı

²⁹⁹ Mehmet BAŞAR, Şebnem TOSUNOĞLU, “EU Integration Process: Will Turkey Overcome the FDI Obstacles?”, **Managing Global Transitions**, Vol. 4, No. 2, 2006, s.119.

³⁰⁰ Rıdvan KARLUK, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, Yayına Hazırlayan: Ali Tarhan, **TCMB Yayını**, Şubat 2001, s.108.

sermaye transferi, geri kalan kısmı ise emlak alımları sonucunda oluşmuştur.³⁰¹ Ayrıca bu artışta makro ekonomik ve siyasi istikrar, özelleştirme ve banka birleşmeleri önemli etkindir.

2006 yılında artan şirket karları, genel olarak dünyadaki düşük faiz oranları, yüksek hisse ve emlak fiyatları ve sınır ötesi birleşme ve satın alma işlemlerinin artması bu dönemde DYSY'deki artışın nedenlerini açıklamaktadır. Ancak son zamanlarda bazı ülkelerde özellikle birleşme ve satın almalara yönelik sınırlamaların ve korumacı politikaların gündeme gelmesi yabancı yatırımların Türkiye'ye gelişi açısından engel teşkil edebilmektedir.³⁰² Türkiye, en fazla uluslararası DYSY çeken ülkeler arasında 2003 yılında 53. sırada iken, 2006 yılında ilk 10 içerisinde yer almıştır.³⁰³

2006 yılında 17,6 milyar dolar olan doğrudan yatırımların %83'ü AB ülkelerinden yapılmıştır. Bunun 2 045 milyon doları Almanya, 926 milyon doları İngiltere ve 925 milyon doları Hollanda kaynaklıdır. 2007/Haziran ayı itibariyle DYSY girişi Türkiye'de 10 877 milyon dolar iken, 2008 yılı ilk 6 ayında 6 063 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde nakit sermaye girişinin %62'si AB ülkeleri kaynaklıdır.

Türkiye'de yatırımlar 1980'den itibaren yaşanan serbestleşme ve hemen ardından 1989 yılından sonraki 32 Sayılı Kanun Hükmü Kararnamesinden sonra daha da artmıştır. Şöyle ki, 1980'den önce sermaye hareketleri döviz işlemlerine ilişkin düzenlemelerle kontrol ediliyordu. Liberalleşme süreci, 1980'den sonra 28 ve 30 Sayılı Kararnamelerle başlatılmış ve bu kararnameler uyarınca Aralık 1983 ve Temmuz 1984'te uygulamaya konmuş, böylece sermaye hareketleri kısmen liberalleştirilmiştir. Sermaye hareketlerinin tamamen liberalleştirilmesi süreci 11 Ağustos 1989 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 32 Sayılı Kararname ile

³⁰¹ Haldun SOYDAL, **Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007, s.580.

³⁰² Fransa ve Almanya'da "güvenlik" temelinde yabancı yatırımların erişiminin kısıtlandığı sektörlerin olduğu kapalı listeler oluşturulurken, Çin'de bazı sektörlerde sınır ötesi birleşme ve satın alma prosedürleri zorlaştırılmıştır.

³⁰³ YASED, **Dünyada ve Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yatırımlarda Son Dönem Gelişmeler ve 2006 yılı Değerlendirmesi**, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu, Temmuz 2007, s.1, 3.

tamamlanmıştır. Bu kararname ile, yurt dışında yerleşik kişilerin İMKB'de kote edilmiş ve Sermaye Piyasası Kurulu izniyle çıkarılmış her türlü menkul kıymeti alma ve satmaları serbestleşmiş, yabancı sermayenin satışından ya da tasfiyesinden doğan gelirler bankalar ya da özel finans kurumları aracılığıyla ülke dışına transfer edilebilmiştir. Ayrıca gayrimenkul satışından elde edilen gelirin transfer ettirilmesi de serbesttir.

Bu gelişmeler sonrasında, Tablo 11'den görüldüğü gibi, Türkiye'ye 1980'den günümüze doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri artmış ve bu yatırım artışıyla, ülkeye gelen sermaye girişi dolayısıyla ülke ekonomisinin faktör yapısı zenginleşmiştir. Gelen yabancı sermaye artışı, üretim artışıyla beraber ülkenin ölçek ekonomilerinden yararlanmasını sağlamakta ve üretimi daha kalite teknoloji yoğun mallara yönelmeye sevk etmektedir.

Türkiye'de faaliyette bulunan uluslararası sermayeli bu firmaların sayılarının sektörel dağılımı incelenirse (Bkz. Tablo 4), 1954-2008/Haziran dönemindeki toplam 20 189 adet uluslararası sermayeli şirket, en fazla toptan ve perakende ticarete faaliyette bulunmaktadır. İmalat sanayisinde ise toplam 3 656 adet uluslararası sermayeli şirketin faaliyette buldukları görülmektedir.³⁰⁴

İzin verilen yabancı sermaye bazında doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımında (Bkz. Tablo 12), 1980-1995 döneminde imalat sanayinin payı %66,1 civarında seyrederek en fazla paya sahip olmakta ve bunu %30,9 ile hizmetler sektörü izlemektedir. Madencilik (%1,3) ile tarım sektörlerinin (%1,7) payı oldukça düşük olmuş, bu sektörler Türkiye'de yabancı sermayenin ilgisini çekmemiştir. 1996 ve 2000-2002 döneminde hizmetler sektörünün payı imalat sanayisinin payına göre daha fazladır. 1980'den 2002'ye toplamda imalat sanayi %52,7 ve hizmetler sektörü %44,5 paya sahipken, tarım (%1,8) ve madencilik (%0,9) sektörlerinin payı yine oldukça düşüktür.

³⁰⁴ T.C. BAŞBAKANLIK HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, **Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni**, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ağustos 2008, s.7, 8, 10, 11.

Tablo 12. İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı* (Milyon \$)

	İmalat	(%)	Tarım	(%)	Madencilik	(%)	Hizmetler	(%)	Toplam
1980	88,8	91,5	-	0,0	-	0,0	8,2	8,5	97,0
1981	246,5	73,0	0,9	0,3	1,0	0,3	89,1	26,4	337,5
1982	98,5	59,0	1,1	0,6	2,0	1,2	65,4	39,2	167,0
1983	88,9	86,6	0,0	0,0	0,0	0,0	13,8	13,4	102,7
1984	185,9	68,5	5,9	2,2	0,3	0,1	79,3	29,2	271,4
1985	142,9	60,9	6,4	2,7	4,3	1,8	81,0	34,5	234,5
1986	193,5	53,2	16,9	4,6	0,9	0,2	152,8	42,0	364,0
1987	293,9	44,9	13,0	2,0	1,3	0,2	347,1	53,0	655,2
1988	490,7	59,8	27,4	3,3	5,6	0,7	296,9	36,2	820,5
1989	950,1	62,8	9,4	0,6	11,7	0,8	540,6	35,8	1 511,8
1990	1 214,1	65,2	65,6	3,5	47,2	2,5	534,5	28,7	1 861,3
1991	1 095,5	55,7	22,4	1,1	39,8	2,0	809,6	41,2	1 967,3
1992	1 274,3	70,0	33,6	1,8	19,0	1,0	493,1	27,1	1 820,0
1993	1 568,6	76,0	21,1	1,0	11,4	0,6	462,4	22,4	2 063,4
1994	1 107,3	74,9	28,3	1,9	6,2	0,4	335,9	22,7	1 477,6
1995	1 996,5	67,9	31,7	1,1	60,6	2,1	849,5	28,9	2 938,3
1996	640,6	16,7	64,1	1,7	8,5	0,2	3 122,7	81,4	3 836,0
1997	871,8	51,9	12,2	0,7	26,7	1,6	767,5	45,7	1 678,2
1998	1 017,3	61,8	5,7	0,3	13,7	0,8	609,7	37,0	1 646,4
1999	1 123,2	66,1	16,2	1,0	6,8	0,4	553,4	32,6	1 699,6
2000	1 105,5	31,8	59,7	2,0	5,0	0,2	2 307,2	66,3	3 477,4
2001	1 244,6	45,7	134,4	4,9	29,1	1,1	1 317,2	48,3	2 725,3
2002	892,0	39,8	32,8	1,5	17,3	0,8	1 300,8	58,0	2 242,9
TOPLAM	17 931	52,7	609	1,8	318	0,9	15 138	44,5	33 995

*Doğrudan yabancı sermayenin sektörel dağılımı istatistikleri 2002 yılına kadar izin verilen kapsamında yayınlanmakta iken; 2002 yılından sonra doğrudan yabancı sermaye girişi kapsamında yayınlanmaktadır.

Kaynak: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, Hazine İstatistik Yıllığı, 2007.

2003-2008/Haziran itibariyle doğrudan yabancı sermaye girişlerinin sektörel dağılımında (Bkz. Tablo 13) ise, genel olarak hizmetler sektörünün payı en fazla olmaktadır. Bankacılık ve diğer finansal hizmetler ise, Türkiye’de yabancı sermayenin en yoğunlaştığı alandır. Daha sonra %10,36 ile diğer toplumsal hizmetler, %10,03 ile ticaret, %9,64 ile taşıt araçları imalat sanayi gelmektedir.³⁰⁵ Özellikle imalat sanayinde –karlılık oranlarının yüksek olması dolayısıyla- gıda, hazır giyim sanayi, kimya sanayi, demir-çelik sanayi, çimento sanayi, elektronik ve taşıt araçları yan sanayinde daha fazla yabancı sermaye yatırımı yapılmaktadır.³⁰⁶

Tarım sektörüne yapılan yabancı sermaye yatırımları, genellikle sigara ve gıda sektörlerinde, hizmet sektöründeki yatırımlar ise turizm sektöründe toplanmaktadır. İmalat sanayindeki yabancı sermaye yatırımları, özellikle son

³⁰⁵ KARLUK, a.g.e., s.106, 109.

³⁰⁶ Murat ÇETİNKAYA, **Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007, s.248.

yıllarda otomotiv ve otomotiv yan sanayi alanlarında gerçekleşmiştir.³⁰⁷ Yabancı sermaye yatırımlarının hizmet sektöründe ve teknolojinin yoğun olduğu imalat sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Hizmetler sektöründe yoğunlaşılmasının en önemli nedenlerinden biri ise, hizmetlerin birçoğunun ihraç edilemez niteliğe sahip olunmasındandır.³⁰⁸

Tablo 13. Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon \$)

Sektörler	2003	2004	2005	2006	2007	Ocak -Haziran*	
						2007	2008
Tarım, Avcılık ve Ormancılık	1	4	5	5	5	1	17
Balıkçılık	--	2	2	1	3	1	14
Madencilik ve Taşocakçılığı	14	73	40	122	336	219	87
İmalat Sanayisi	448	190	785	1 866	4 202	1 852	1 601
Gıda Ürünleri, İçecek ve Tütün İmalatı	249	78	68	608	765	24	817
Tekstil Ürünleri İmalatı	8	9	180	26	232	23	104
Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	9	38	174	601	1 111	215	52
B.Y.S. Makine ve Teçhizat İmalatı	17	6	13	54	47	14	30
Elektrikli Optik Aletler İmalatı	4	2	13	53	108	57	145
Motorlu Kara Taşıtı , Römork ve Yarı-Römork İmalatı	145	27	106	63	70	46	17
Diğer İmalat	14	30	231	461	1 869	1 257	436
Elektrik, Gaz ve Su	86	66	4	112	567	423	176
İnşaat	8	3	80	222	285	197	569
Toptan ve Perakende Ticaret,	92	72	68	1 166	169	69	47
Oteller ve Lokantalar	4	1	42	23	32	16	4
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama Hizmetleri	2	639	3 285	6 696	1 116	520	62
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	51	69	4 018	6 957	11 663	7 232	3 068
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	6	3	29	99	868	328	306
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	23	35	74	265	176	12	94
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri	10	33	103	105	13	7	18
Toplam	745	1 190	8 535	17 639	19 435	10 877	6 063

*Geçici Veriler

Kaynak: T.C. BAŞBAKANLIK HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, **Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni**, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ağustos 2008, s.17.

Türkiye ekonomisinde üç kez (1994, 1998 ve 2001 tarihlerinde) sermaye akımlarında keskin geri dönüşler (ani durmalar)³⁰⁹ yaşanmıştır. Yaşanan ani durmalar bu tarihlerdeki sermaye akımlarında ve büyüme oranlarında görülen büyük düşüşlerin sebebini açıklamaktadır. Şekil 10'da sermaye hesabının GSMH'ye oranı ile GSMH büyüme oranı arasındaki ilişki gösterilmiştir. Sermaye hesabının

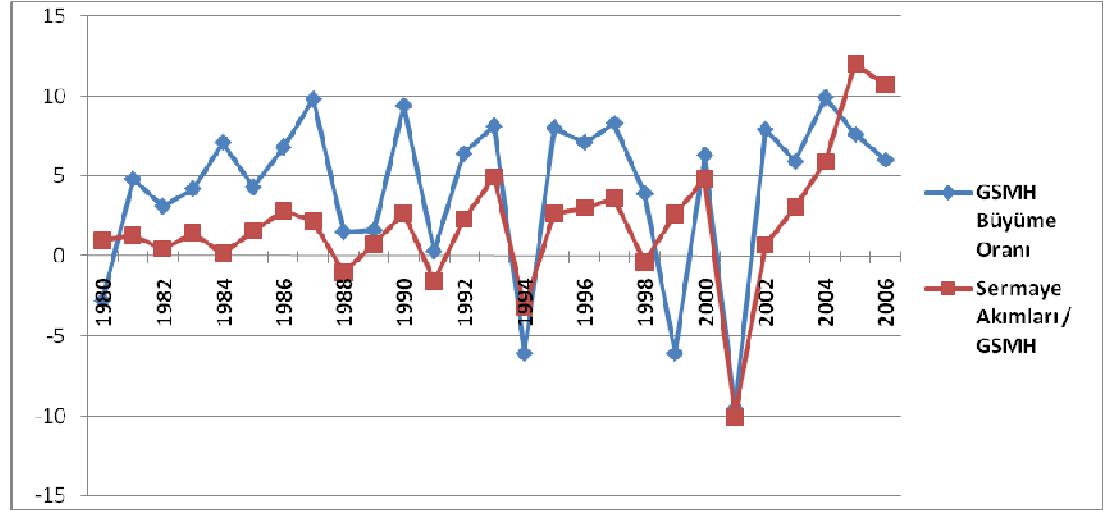
³⁰⁷ Suna OKSAY, "Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi", **DTM**, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/cokulussayi8.doc, (10.08.2008).

³⁰⁸ ÇETİNKAYA, a.g.e., s.246.

³⁰⁹ Edwards (2005)'a göre sermaye girişleri çok kısa bir zaman dilimi içerisinde büyük miktarda düştüğü zaman ani durma gerçekleşmiş demektir. Buna göre bir ani durmadan söz edebilmek için önceki iki yıl boyunca geniş sermaye girişi olmalı ve net sermaye akımları bir yılda en az GSYİH'nin %5'i kadar azalmalıdır.

GSMH'ye oranının azaldığı yıllarda ekonominin daraldığı, arttığı yıllarda ise ekonominin genişlediği görülmektedir. Sermaye hesabının GSMH'ye oranı 1993 yılının dördüncü çeyreğinde %4,8 iken 1994 yılının dördüncü çeyreğinde -%3,2'ye, 1997 yılında %3,5 iken 1998 yılında -%0,4'e ve 2000 yılının dördüncü çeyreğinde %4,7 iken 2001 yılının dördüncü çeyreğinde -%10'a düşmüştür. Sermaye hesabındaki dalgalanmaların GSMH büyüme oranları ile paralel gelişmeler gösterdiği açıktır. 1994 ve 2001 yıllarında ortaya çıkan ani durmalar sırasında Türk Lirası reel olarak da önemli ölçüde değer kaybetmiştir (1994 Nisan %32 ve 2001 Nisan %23).³¹⁰

Şekil 10. Türkiye Ekonomisinde Sermaye Akımları ve GSMH Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2006, s.673; DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006; TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllıkları, 2006, s.321.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ithalatı azaltıcı, ihracatı artırıcı etki sağlanarak dış ticaret açığının kapatılmasına olumlu etki gerçekleştirilirse ödemeler dengesi dolayısıyla cari işlemler dengesi de bundan olumlu yönde etkilenecektir. Ev sahibi ülke açısından, ödemeler dengesinin yabancı sermaye yatırımlarından olumlu etkilenebilmesi için gelen yabancı sermaye ve döviz gelirlerinin artış hızının, transfer edilen sermaye gelirinden fazla olması gerekmektedir.

³¹⁰ Cemil VARLIK, "Türkiye Ekonomisinde Sermaye Akımlarındaki Geri Dönüşler ve Ani Durmalar", *Ege Akademik Bakış*, 7(1) 2007, s.200, 204, 205.

Doğrudan yabancı sermayenin ihracata konu olmayan sektörlere gelmesi cari işlemler açığına olumsuz bir katkıda bulunabilecektir. Finans, gayrimenkul, haberleşme, perakende gibi alanlara yatırım yapan yabancı şirketlerin buralarda elde ettikleri karları ülkelerine transfer etmeleri ödemeler dengesini bozucu bir etki yaratabilmektedir.

Tablo 14'te görüldüğü üzere 1980-2007 döneminde ülkeye gelen 63 542 milyon dolar yabancı sermayenin 11 147 milyon doları yani yaklaşık %17,5'i, yurt dışına transfer edilmiştir. 1980-2002 yılları arasında 15 888 milyon dolar yabancı sermaye girişi yanında, 5 190 milyon dolar kar transferi olurken, 2003-2007 arasında yani 5 yıllık zaman zarfında 5 957 milyon dolar kar transferi yaşanmıştır. Bu kar transferleri göz önüne alındığında, yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesine olan katkısının sınırlı olduğu söylenebilir.

Tablo 14. Kar Transferleri (Milyon \$)			
Yıllar	Kar Transferleri	Yıllar	Kar Transferleri
1980	0	1994	231
1981	0	1995	390
1982	0	1996	304
1983	0	1997	325
1984	63	1998	643
1985	98	1999	437
1986	84	2000	539
1987	80	2001	580
1988	88	2002	401
1989	104	2003	643
1990	161	2004	1 069
1991	158	2005	1 053
1992	198	2006	1 187
1993	306	2007	2 005

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Yabancı Sermaye Raporu, 2005; TCMB.

Ancak Tablo 15'te 2007 yılında 500 büyük sanayi kuruluşu içerisinde en çok ihracat yapan 5 firmanın ihracat miktarlarına bakılacak olursa 500 büyük firmanın ihracatı 2006 yılında toplamda yaklaşık 45 milyar \$ iken, 2007 yılında ilk 5 firmanın ihracat toplamı 11,6 milyar dolar civarındadır. Nitekim Tablo 16'da da görüldüğü üzere 500 büyük sanayi kuruluşu arasındaki yabancı sermaye paylı kuruluşların ihracat oranı %47,6'dır. Buna göre yabancı sermayeli firmaların Türkiye ihracatına katkısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 15. 500 Büyük Sanayi Kuruluşu İçinde En Çok İhracat Yapan 50 Kuruluş İçinde Yabancı Sermayeli 5 Firmanın İhracatı

Kuruluş	İhracat (Bin \$)	500 Büyük Firma Sıra No		
		2005	2006	2007
FORD Otomotiv	3 413 337	2	3	1
TOYOTA Otomotiv	3 085 339	3	2	3
OYAK-RENAULT	2 529 173	7	4	4
TOFAŞ	1 606 210	9	6	7
MERCEDES-BENZ	932 500	13	16	8
Toplam	11 566 559			

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2007, Temmuz 2008.

Türkiye'de ilk 50 büyük firmanın 19 adedi yabancı sermaye paylı olup bu firmaların ihracat oranı %31,7'dir (Bkz. Tablo 16). Toplamda ise, 500 büyük sanayi kuruluşundan 143 adedi yabancı sermaye paylıdır ve 500 büyük sanayi kuruluşunun toplam ihracatının %47,6'sını gerçekleştirmektedir.

Tablo 16. Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Arasındaki Yabancı Sermaye Paylı Kuruluşların Gruplara Göre Dağılımı (%)

	Firma Sayısı	Üretimden Satışlar (Net)	Brüt Katma Değer	Dönem Kar ve Zarar Top. (V.Ö.)	İhracat	Çalışanlar Sayısı
1-50	19	17,9	17,3	17,8	31,7	10,2
51-100	19	5,2	3	4,5	5,8	5,2
101-150	17	3	3,9	2,4	3,5	3,6
151-200	12	1,6	4,3	5,3	0,6	1,4
201-250	10	1	4,9	3,6	1,3	1,4
251-300	22	1,9	1,1	1,9	1,9	2,4
301-350	16	1,1	1,6	1,2	1,3	1,6
351-400	9	0,6	0,5	0,6	0,5	0,8
401-450	10	0,5	0,5	0,3	0,6	2
451-500	9	0,4	0,3	0,6	0,5	0,8
Toplam	143	33,3	37,5	38,1	47,6	29,3

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2007, Temmuz 2008.

Ölçek büyüklüğü açısından ilk sıralarda yer alan yabancı paylı kuruluşların daha büyük ihracat hacmine sahip olduğu görülmektedir. Bu firmaların gerek üretimden satışlar gerekse katma değeri de daha fazladır. Yabancı sermayeli bu kuruluşlar toplamda çalışan sayısının %29,3'ünü oluşturmaktadır. İstihdam açısından yabancı yatırımların olumlu bir etki yarattığı sonucuna varılabilmektedir.

Uygulanan tüm teşviklere ve Türkiye'nin 1 Ocak 1996 tarihinde Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmesine rağmen, Türkiye'ye istenilen ölçüde yabancı sermaye girişi sağlanamamıştır. Dış kaynak sıkıntısı çekildiği için, ekonomik

gelişmenin hızlandırılması amacıyla yurtiçi tasarruflar ile sabit sermaye yatırımlarının artırılması gerekmektedir.³¹¹ Tablo 17’de yurtiçi tasarrufların GSMH içerisindeki payının %20 civarında seyrettiği ve çok yüksek rakamları göstermediği anlaşılmaktadır.

Tablo 17. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (Bin YTL) ve Yurtiçi Tasarruflar ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payları (%)

Yıllar	Yurt İçi Tasarruflar	Sabit Sermaye Yatırımları (Yüzde Pay)	Sabit Sermaye Yatırımları (Toplam)	Yıllar	Yurt İçi Tasarruflar	Sabit Sermaye Yatırımları (Yüzde Pay)	Sabit Sermaye Yatırımları (Toplam)
1980	16,0	21,8	1 156	1993	22,7	26,3	525 506
1981	18,3	19,8	1 589	1994	23,1	24,5	952 322
1982	17,1	19,2	2 034	1995	22,1	24,0	1 882 225
1983	16,5	20,1	2 799	1996	19,9	25,1	3 757 812
1984	16,5	19,3	4 284	1997	21,3	26,3	7 728 372
1985	18,9	20,1	7 115	1998	22,7	24,3	13 022 212
1986	21,9	22,8	11 671	1999	21,2	22,1	17 328 839
1987*	23,9	24,6	18 491	2000	18,2	22,8	28 573 893
1988	27,2	26,1	33 738	2001	17,5	19,0	33 470 391
1989	22,1	22,5	51 837	2002	19,2	17,3	47 482 293
1990	22,0	22,6	89 892	2003	19,3	16,1	57 423 184
1991	21,4	23,7	150 156	2004	20,3	18,4	78 781 779
1992	21,6	23,4	258 406	2005	18,2	20,1	97 647 238

(*) 1987 yılından itibaren DİE yeni milli gelir serisi kullanılmıştır.

Kaynak: DPT.

Türkiye DYSY’yi ülkeye çekme potansiyeli olarak ise, stratejik konum avantajı yanında eğitilmiş, kaliteli ve genç çalışan işgücüne sahiptir ve işgücü maliyetleri diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür.³¹² Avantajlarının yanında Türkiye’nin DYSY açısından bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bunların en başında siyasi ve ekonomik istikrarda kırılmalar yaşanması gelmektedir.

Nitekim, Halıcıoğlu, istikrarsızlık faktöründen dolayı Türkiye’de önemli bir DYSY artışı beklenemeyeceği sonucuna ulaşmıştır. Loewendahl ve Ertugal-Loewndahl da Türkiye’nin yabancı sermaye çekmedeki başarısız olmasının en önemli nedenlerini makro ekonomik istikrar, politik-kurumsal engeller ve özelleştirmedeki yavaşlık olarak ifade etmiştir.³¹³ Karaage çalışmasında, Türkiye’nin büyük bir yabancı sermaye çekme potansiyeli olduğunu ve 2005 yılında başlayan

³¹¹ KARLUK, a.g.e., s.114.

³¹² BAŞAR ve TOSUNOĞLU, a.g.m., ss.121-122.

³¹³ Henry LOEWENDAHL ve Ebru ERTUGAL-LOEWENDAHL, “Turkey’s Performance in Attracting Foreign Direct Investment Implications of EU Enlargement”, **European Network of Economic Policy Research Institutes Working Paper**, No: 8, 2001, s.17.

müzakerelerin yabancı sermaye yatırımcıları açısından önemli bir sinyal olarak algılandığını ifade etmektedir.³¹⁴

2.4. Türkiye’de Uzmanlaşmanın Boyutu

Dışa açılma süreci içerisinde 24 Ocak 1980 kararları sonrasında 1989 yılında 32 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile dış finansal serbestleşme sağlanma yönünde önemli adımlar atılmış; ihracat ve yatırım teşvik politikaları yanında ithalat kısıtlamaları da aşamalı olarak kaldırılmıştır. Daha sonra 1 Ocak 1996’da Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği sonucu üye ülkeler arasında yapılan ticarete gümrük tarifeleri kaldırılmış ve aralarında serbest ticaret başlamıştır. Böylece sanayi ürünlerinin sıfır gümrükle ticaretinin yapılması olanağı elde edilmiştir.

Ticaretin önündeki engellerin kalkması sonucu zamanla Türkiye’de malların karşılaştırmalı üstünlüklerinin ne yönde değiştiğini ve hangi sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük elde edip etmediğini görebilmek için Balassa tarafından 1965 yılında “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ-Revealed Comparative Advantage)” indeksi geliştirilmiştir. AKÜ, ülkeler arasında fırsat maliyetlerinin farklı olması nedeniyle ülkelerin üretim ve dış ticarete uzmanlaşacağını ileri sürmektedir.³¹⁵

Balassa İndeksi (BI):

$$BI_{ij} = (X_{ij} / \sum_j X_{ij}) / (\sum_i X_{ij} / \sum_i \sum_j X_{ij})$$

Burada, X_{ij} j ülkesinin i sektörü ihracatını, $\sum_j X_{ij}$ j ülkesinin toplam ihracatını, $\sum_i X_{ij}$ i sektörünün dünyadaki ihracatını, $\sum_i \sum_j X_{ij}$ dünyadaki toplam ihracatı ve BI_{ij} j ülkesinin i sektörü ihracatının ülkenin toplam ihracatındaki payının, i sektörünün dünya ihracatının toplam dünya ihracatındaki payına oranını

³¹⁴ Murat KARAEGE, **Development and Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey: A Comparative Analysis with The EU Countries**, Sabancı Üniversitesi MA Thesis in European Studies, 2006, s.51.

³¹⁵ Marc-Andreas MUENDLER, “Balassa (1965) Comparative Advantage by Sector of Industry, Brazil 1986-2001”, 2007, www.econ.ucsd.edu/muendler/docs/brazil/br-compadv.pdf, (07.09.2008).

göstermektedir. Bu değerin sıfır ile bir arasında olması j ülkesinin söz konusu malın ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü olmadığını, birden büyük olması o ülkenin dünya ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin dünya karşısında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerinin incelenmesine yönelik Balassa indeksi 1996-2006³¹⁶ dönemi için tarafımızca hesaplanmıştır (Bkz. Tablo 18). Bu hesaplamada, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Handbook of Statistics 2008 ve TÜİK 2007 yılı Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan elde edilen standart ticaret sınıflamasına (SITC-Rev.3) göre ihracat verileri kullanılmıştır.

Tablo 18. Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasına Göre Balassa Endeksi Değerleri: Türkiye-Dünya (1996-2006)

SITC	Rev.3	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
0	Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	2,218	2,380	2,211	2,040	1,794	2,147	1,475	1,236	1,536	1,765	1,608
1	İçkiler ve tütün	2,853	2,657	2,253	2,263	1,960	1,863	1,215	0,921	1,124	1,291	1,295
2	Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde	0,972	0,875	0,910	1,017	0,835	0,958	0,779	0,659	0,738	0,718	0,795
3	Mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler	0,145	0,092	0,158	0,171	0,102	0,168	0,200	0,172	0,210	0,265	0,292
4	Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	2,170	2,159	1,759	2,292	1,077	2,139	0,676	1,070	0,806	1,519	1,404
5	Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	0,482	0,494	0,462	0,458	0,449	0,517	0,397	0,314	0,384	0,401	0,452
6	Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	2,144	2,277	2,249	2,355	2,251	2,930	2,388	1,965	2,439	2,364	2,319
7	Makine ve ulaştırma araçları	0,327	0,314	0,357	0,442	0,432	0,617	0,549	0,525	0,716	0,753	0,799
8	Çeşitli mamul eşya	2,459	2,354	2,386	2,268	2,100	2,366	2,159	1,834	2,009	1,947	1,807
9	SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001	0,002	0,003	0,006

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı 2007, Ankara, 2008; UNCTAD, Handbook of Statistics 2008, <http://stats.unctad.org/Handbook/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=1908>, (19.09.2008).

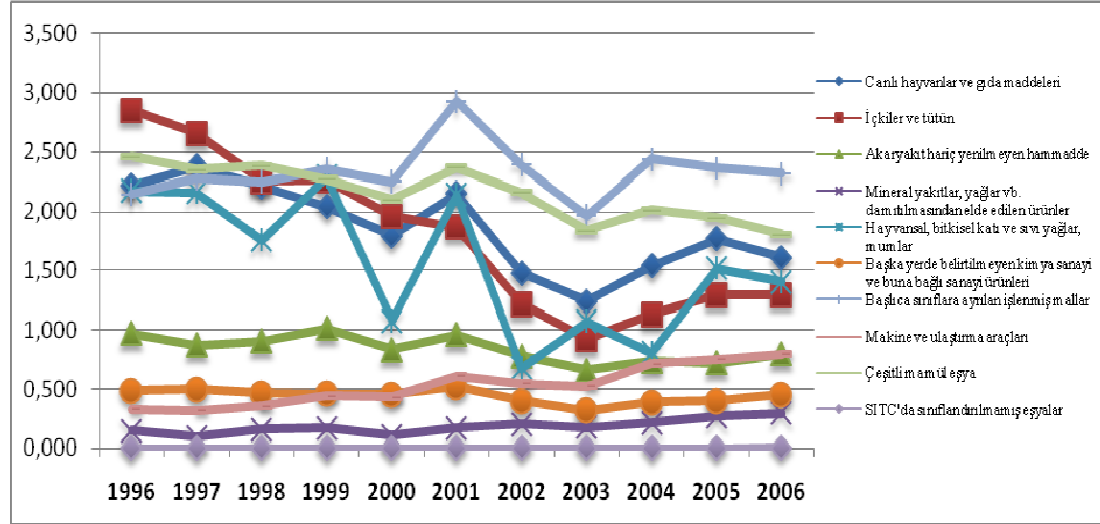
Tablo 18'den elde edilen verilerden ve Şekil 11'den gözlemleneceği gibi, canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içkiler ve tütün ve hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar sanayisinde 1996'dan 2006'ya keskin düşüşler yaşanmış, yani bu sektörlerde zamanla karşılaştırmalı üstünlük azalmıştır.

Ancak bu sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük oldukça yüksek olduğundan keskin düşüşler yaşanması bu sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğün kaybedildiği anlamına da gelmemektedir. Türkiye bu anlamda emek yoğun mallar endüstrisinde daha fazla üstünlüğe sahip olmakta ve bu sektörlerde uzmanlaşmaktadır. Bu

³¹⁶ Balassa İndeksinin hesaplanmasında kullanılan standart ticaret sınıflamasına (SITC Rev.3) göre Dünya ihracat verileri 1995 yılı ve sonrası için yayınlandığı için, Gümrük Birliği de göz önünde bulundurularak, sadece 1996-2006 yılları için tarafımızca hesaplanmış olup GB öncesi için bu konuda yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır.

sektörlere ek olarak mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler ile çeşitli mamul eşya sanayisinde de az da olsa bir azalış trendi söz konusudur.

Şekil 11. 1996-2006 Döneminde Türkiye’de Sektörlerin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerinin Seyri

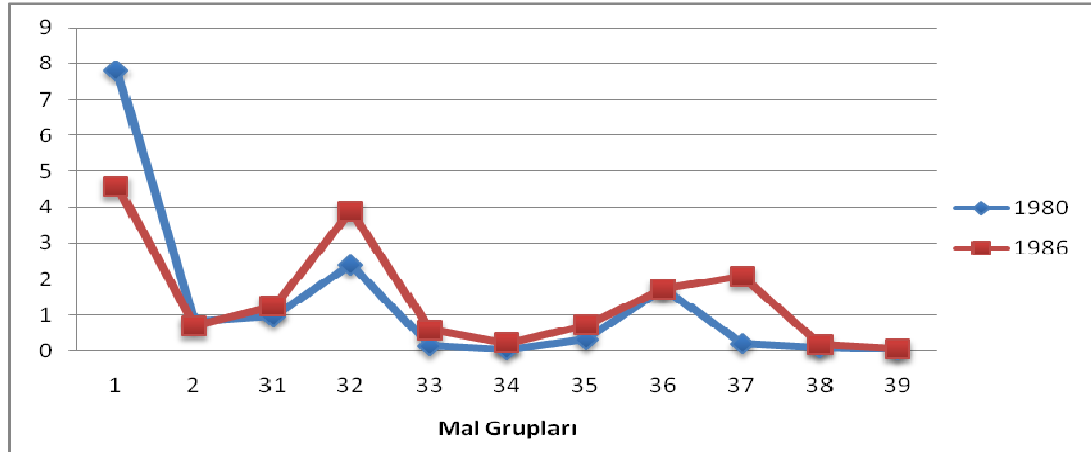
Tablo 19’da görüldüğü üzere Karakaya ve Özgen yaptıkları çalışmada, Türkiye için ISIC-Rev.2’ye göre sınıflandırılmış mal gruplarına göre AKÜ değerlerini 1980 ve 1986 yılları için hesaplamışlardır.³¹⁷ Hesaplama sonuçlarına göre, sektörlerin 1980’den 1986’ya karşılaştırmalı üstünlüklerinde görülen değişimde, 1 tarım ve 2 madencilik ürünlerinin karşılaştırmalı olarak üstünlüğünün azalırken; 31 gıda, içki ve tütün sanayi ürünleri, 32 tekstil, 35 kimyasal sanayi ürünleri ve 37 ana metal sanayinde arttığı gözlemlenebilmektedir. 36 taş ve topraktan elde edilen ürünler ile 39 diğer (imalat) sanayi ürünlerinde ise önemsenmeyecek küçük artışlar yaşanması dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüklerinde bir değişim olmadığı söylenebilir (Bkz. Şekil 12).

³¹⁷ Etem KARAKAYA, Ferhat Başkan ÖZGEN, “Economic Feasibility of Turkey’s Economic Integration With The EU: Perspectives From Trade Creation And Trade Diversion”, **International Economics Research Conference**, September 11-14, 2002, s.7.

Tablo 19. 1980 ve 1986 Yılları için Türkiye'nin Balassa İndeksi

ISIC-Rev.2	Sektör Kodları	1980	1986
1	Tarım Ürünleri	7,819	4,594
2	Madencilik Ürünleri	0,815	0,705
31	Gıda, içki ve tütün sanayi ürünleri	0,958	1,242
32	Tekstil	2,407	3,899
33	Orman Ürünleri	0,148	0,593
34	Kağıt Ürünleri	0,033	0,219
35	Kimyasal	0,315	0,713
36	Taş ve Toprakta Elde Edilen Ürünler	1,733	1,736
37	Ana Metal Sanayi	0,196	2,08
38	Metal Eşya, Makine ve Cihazlar	0,091	0,181
39	Diğer (İmalat) Sanayi	0,027	0,064

Kaynak: Etem KARAKAYA, Ferhat Başkan ÖZGEN, "Economic Feasibility of Turkey's Economic Integration With The EU: Perspectives From Trade Creation And Trade Diversion", *International Economics Research Conference*, September 11-14, 2002, s.7.

Şekil 12. Türkiye'de 1980 ve 1986 Yılları İçin Balassa İndeksinin Mal Grupları Bazında Dağılımı

Utkulu ise çalışmasında, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlük indeksini Gümrük Birliği öncesi (1990-1995) ve sonrası (1996-2002) dönemleri için hesaplamıştır. Bu çalışmada BI'nın yanında aynı dönemler için VI1, VI2 ve VI3 indekslerini de yorumlamıştır.³¹⁸ Tablo 20'deki Birlik sonrası indeks sonuçları Tablo 18'de tarafımızdan hesaplanan 1996-2006 sonuçları ile tutarlı olup benzer eğilimleri göstermektedir. Örneğin her iki tablo için de 0 canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, 1 içkiler ve tütün, 2 akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde, 4 hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar sanayilerinde genel olarak bir azalış; 7 makine ve ulaştırma araçları sanayinde artış ve 5 başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı

³¹⁸ Literatürde oldukça sık kullanılan Vollrath'ın geliştirdiği üç indeks: VI1, nispi ticaret üstünlüğü; VI2, nispi ihracat üstünlüğünün logaritması; VI3, açıklanmış rekabet üstünlüğüdür. Geniş bilgi için bkz.; Utku UTKULU, **Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, Birinci Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2005.

sanayi ürünleri, 8 çeşitli mamul eşya ve 9 SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar sektörlerinde değişmeme eğilimi görülmektedir (Bkz. Tablo 18-20).

1996 öncesiyle de tutarlı olmakla beraber 1996 sonrasında zaman içerisinde başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri, akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde ve SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar genel olarak değişmeden kalarak aynı konumunu korumasına rağmen birin altında değerler almıştır, yani bu sektörlerde Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmamaktadır. Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar sanayisinde Türkiye'nin yüksek bir karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmakta ve zamanla indeks değeri artış göstermiştir. Makine ve ulaştırma araçları sanayisinin BI değeri 1'in altında olmasına rağmen özellikle 2003 sonrasında önemli oranda artmıştır.

Tablo 20. Türkiye'nin AB Karşısında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksleri (global düzeyde, ürün grubu ve indeks bazında):Gümrük Birliğinden Önce: 1990 -1995 ve Gümrük Birliğinden Sonra: 1996 - 2002

SITC	Rev.3	BI >1		VII >0		VI2 >0		VI3 >0	
		1990- 95	1996- 2002	1990- 95	1996- 2002	1990- 95	1996- 2002	1990- 95	1996- 2002
0	Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	3,27	2,88	2,8	2,45	1,18	1,05	2	1,9
1	İçkiler ve tütün	1,53	1,29	0,08	0,21	0,42	0,21	0,14	0,15
2	Akaryakıt hariç yenilmeyen hammadde	2,1	1,66	0,73	0,27	0,71	0,5	0,41	0,18
3	Mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler	0,58	0,53	-0,53	-0,68	-0,6	-0,65	-0,7	-0,84
4	Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	3,51	2,2	-0,24	-0,63	1,24	0,7	-0,08	-0,34
5	Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	0,36	0,3	-1,52	-1,6	-1,04	-1,19	-1,67	-1,84
6	Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	1,75	1,93	0,42	0,6	0,56	0,65	0,28	0,37
7	Makine ve ulaştırma araçları	0,2	0,41	-0,88	-0,55	-1,6	-0,91	-1,68	-0,86
8	Çeşitli mamul eşya	2,34	2,34	2,04	1,94	0,85	0,85	2,04	1,77
9	SITC'da sınıflandırılmamış eşyalar	0	0,02	0	-0,31	-6,79	-6,35	1,55	-0,91

Kaynak: Utku UTKULU, **Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler**, Birinci Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2005, s.65.

Türkiye'nin genel itibariyle emek yoğun mallarda karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu ancak serbestleşme sürecinde 1980'lerden günümüze zaman içerisinde canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içki ve tütün ve hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar gibi emek yoğun sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğünün azaldığı; buna karşılık kimyasal sanayi ürünleri ve makine ve ulaştırma araçları gibi sermaye yoğun sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğünün arttığı gözlemlenebilmektedir. Nitekim Türkiye'nin emek yoğun mallardaki kaynaklarının birazını sermaye yoğun kaynaklarına aktararak emek yoğun uzmanlaşmadan sermaye yoğun uzmanlaşmaya doğru bir değişim yaşamakta olduğu söylenebilir.

Türkiye, karşılaştırmalı olarak üstün olduğu endüstrileri saptadıktan sonra, rekabet gücünün düşük olduğu malların üretiminde kullanılan faktörleri, rekabet gücünün yüksek olduğu bu endüstrilere kaydırarak daha büyük ölçekte üretim yapmanın maliyet avantajlarından yararlanabilmekte ve büyük ölçekte kaynakların daha etkin dağılımına yardımcı olmaktadır. Artan piyasa büyüklüğü sonucu elde edilen piyasa gücü ile dinamik kazançlar elde edilebilecektir.

2.5. Ölçek Ekonomileri ve Dışsal Ekonomilerin Türkiye’de Gelişimi

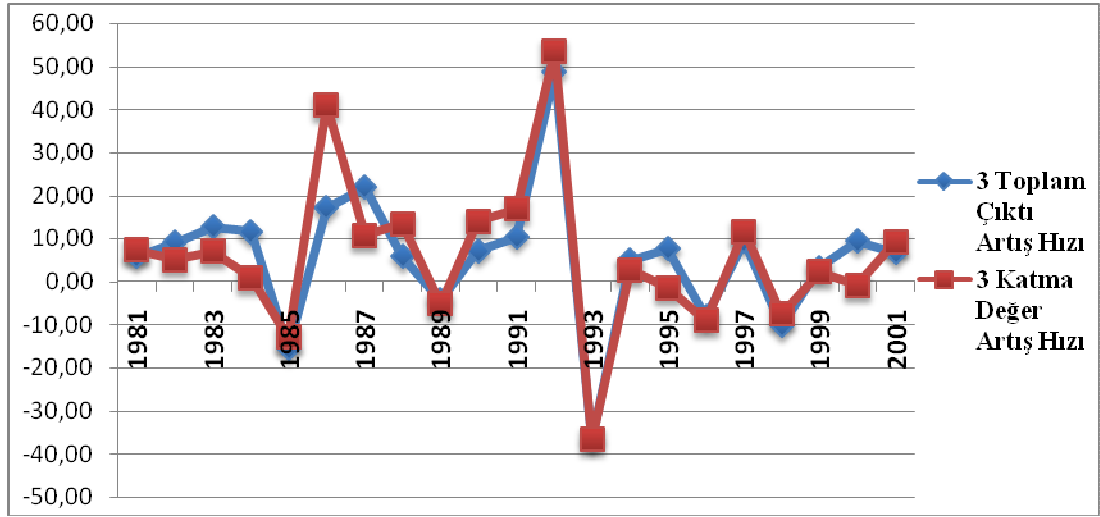
İmalat sanayileri yeni teknolojileri barındıran sermaye mallarının yoğun bir şekilde kullanılabilirdiği, işgücü yaratma imkanlarının fazla olduğu ve sanayi sektörü içerisinde en önemli ve dinamik alt sektör olduğundan Türkiye’de ölçek ekonomilerinin zaman içerisindeki seyri Türk imalat sanayi ve alt sektörleri kapsamında incelenecektir. Türkiye’de imalat sanayi verileri TÜİK tarafından en son 2001 yılı itibariyle yayınlandığı için ölçek ekonomilerinin gelişimi 1980-2001 yılları arasındaki dönemde tarafımızca ele alınabilmektedir. Bu kapsamda sektörün üretim ölçeğinin büyüyüp büyümediği yıldan yıla o sektörün toplam çıktı (toplam üretim) /firma sayısına bakılarak gözlemlenmiştir. İmalat sanayi alt sektörlerindeki toplam çıktının o sektörlerdeki toplam firma sayısına oranının bir önceki yıla göre artış hızı ile sektörün toplam katma değerinin firma sayısına oranının artış hızı karşılaştırılarak sektördeki firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanıp yararlanmadığı yorumlanabilir.

Tablo 21’de Türkiye’de imalat sanayi alt sektörlerinde Rev.2 uluslararası sanayi sınıflamasına göre üretim ve katma değer oranlarının artış hızları tarafımızdan hesaplanmış olup 1980-2001 dönemleri için karşılaştırılmaktadır.

Öncelikle Şekil 13’te genel itibariyle imalat sanayindeki gelişme incelenirse, 1980’den 2001’e toplam üretim ve katma değer oranlarındaki % değişimin birbirine paralel olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Buradan hareketle ölçek ekonomilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Toplam üretimdeki artış ile katma değerdeki artışın hemen hemen birbirine paralel bir seyir göstermesi, Türkiye’de üretim ölçeğinin büyüdüğünü ve elde edilen getirinin de buna paralel olduğunu ifade etmektedir. Özellikle 1986 yılında toplam katma değer artış hızının

toplam üretime kıyasla oldukça fazla olduğu görülmektedir. 1996, 1998 ve 2000 yıllarında, yaşanan krizlerin de etkisiyle birçok firmanın piyasada tutunamayıp işletmesini kapatmak zorunda kalması firma ölçeğindeki gerilemelerin açıklaması olabilmektedir.

Şekil 13. İmalat Sanayinde Toplam Üretim ve Katma Değer Artış Hızlarının Seyri

İmalat sanayi alt sektörlerinde de imalat sanayinin geneline benzer sonuçlar gözlemlenmektedir (Bkz. Tablo 21). Özellikle 31 gıda içki ve tütün sanayi; 32 dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi; 33 orman ürünleri ve mobilya sanayi ile 38 metal eşya-makine sanayinde ölçeğe göre sabit getiri daha net bir şekilde iken; 35 kimya-petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayi; 36 taş ve toprağa dayalı sanayi ve 39 diğer imalat sanayinde katma değer oranı artış hızı toplam üretim artış hızından az da olsa belirli yıllarda daha fazladır.

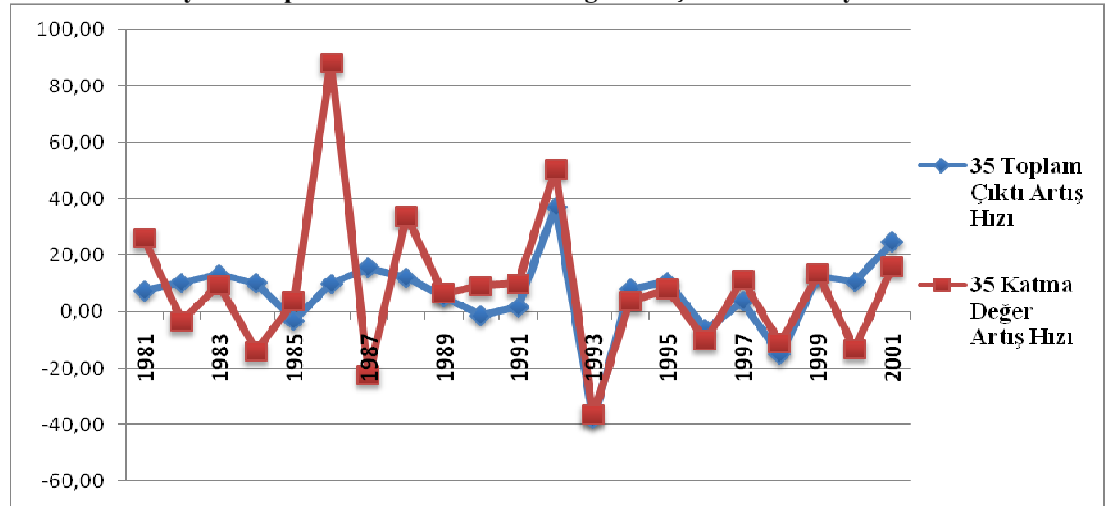
Tablo 21. Türkiye'de İmalat Sanayi Alt Sektörlerinde Ölçek Ekonomileri (1981-2001)

Sektör Kodu*	3		31		32		33		34		35		36		37		38		39	
	Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı		Artış Hızı	
	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı	Toplam Çıktı/ Firma Sayısı	Katma Değer/ Firma Sayısı
1981	6,02	7,46	9,99	7,19	4,17	-9,50	8,60	-6,82	12,52	1,59	7,51	26,09	11,26	14,39	-5,00	-8,65	2,67	1,43	17,91	-16,49
1982	9,24	5,12	6,33	22,26	7,89	6,51	-1,60	-5,17	17,89	24,98	10,32	-3,52	6,66	-5,73	19,82	-6,24	8,66	10,53	3,29	17,80
1983	12,63	7,09	5,00	-7,49	22,45	13,53	18,40	15,88	0,07	11,88	13,20	9,68	-2,65	5,38	18,26	27,39	23,36	12,35	30,32	43,18
1984	11,69	0,93	14,65	10,87	6,94	7,17	6,77	4,04	13,24	-1,63	10,15	-14,03	4,18	-4,75	24,44	17,29	12,85	6,51	11,27	-5,92
1985	-15,62	-12,94	-18,56	-10,86	-27,04	-29,00	-21,07	-12,11	-9,50	1,18	-3,03	3,84	-2,14	0,74	-1,19	-12,34	-11,71	-11,18	-9,66	23,01
1986	17,20	40,89	8,94	10,90	34,08	29,94	26,45	13,37	6,04	0,96	10,01	88,06	28,72	42,03	11,18	15,36	17,46	26,82	-11,41	-23,20
1987	21,89	10,77	15,23	15,53	28,97	37,37	45,93	55,95	39,56	34,90	15,51	-22,23	24,55	33,23	21,52	40,17	28,00	27,32	10,28	-0,90
1988	5,94	13,45	7,17	9,78	-2,15	-0,65	5,64	5,92	2,65	15,97	12,06	33,84	1,45	0,21	14,46	24,36	4,02	7,33	2,98	0,30
1989	-4,11	-5,16	-2,53	-7,46	-1,31	-5,40	-10,92	-9,43	2,63	2,58	5,32	6,47	-17,79	-17,76	3,19	2,65	-11,75	-9,90	15,26	38,28
1990	7,26	14,06	10,70	14,05	-3,99	5,98	15,26	14,23	7,73	23,57	-1,20	9,25	13,33	25,59	-6,94	-21,71	36,81	40,95	7,68	23,82
1991	10,47	16,91	24,82	38,50	4,84	9,88	5,90	10,49	10,75	9,39	1,72	9,97	-1,66	-4,74	5,63	23,93	24,81	26,48	7,18	-0,74
1992	48,65	53,41	77,43	75,24	40,14	41,31	76,14	95,88	58,16	46,71	37,22	50,34	42,53	48,27	34,91	33,21	56,97	61,28	46,17	68,27
1993	-36,59	-36,68	-42,39	-43,76	-35,51	-36,62	-42,34	-44,02	-17,06	-14,99	-37,77	-36,40	-27,88	-24,70	-14,68	-8,81	-36,90	-37,40	-35,66	-47,14
1994	5,14	2,80	1,91	-7,74	30,13	22,39	-19,04	-26,87	1,95	6,00	8,01	3,77	-0,26	-2,95	24,41	34,37	-17,32	-12,14	-1,28	7,27
1995	7,61	-1,35	10,76	8,88	0,95	-7,41	20,18	31,23	9,56	-14,60	10,66	7,94	-3,16	-11,29	-14,15	-37,73	20,92	6,80	15,41	8,37
1996	-8,19	-9,05	-3,52	-10,79	-11,45	-9,28	10,07	0,29	-13,46	-3,81	-6,16	-10,14	-1,70	-4,32	-16,53	-7,35	-5,75	-7,26	12,37	18,49
1997	9,43	11,65	7,81	-7,67	11,02	10,76	-9,79	1,67	6,03	-1,37	3,57	11,41	11,32	11,55	33,02	63,69	10,36	15,01	40,79	33,37
1998	-10,08	-7,43	3,82	17,96	-9,02	-5,72	0,56	-0,21	-32,39	-19,69	-15,14	-11,26	-6,12	-8,05	-20,51	-12,69	-10,07	-14,25	-18,85	-35,63
1999	3,36	2,32	5,52	14,32	-2,23	-5,60	14,54	15,21	21,92	11,22	12,51	13,40	3,12	6,96	-6,84	-38,93	-6,13	-6,61	45,53	21,30
2000	9,39	-0,79	-0,94	-3,04	6,89	5,05	9,72	13,27	13,57	1,02	10,74	-13,12	1,87	-2,26	15,09	13,89	18,60	10,05	43,24	70,56
2001	6,87	9,33	10,18	26,31	12,07	13,80	-24,08	-34,03	-17,83	-10,53	24,71	15,91	5,15	2,93	-4,25	3,42	-12,19	-7,60	24,65	41,87

*3 İmalat Sanayi; 31 Gıda içki ve tütün sanayi; 32 Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi; 33 Orman ürünleri ve mobilya sanayi; 34 Kağıt-Kağıt ürünleri ve basım sanayi; 35 Kimya-petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayi; 36 Taş ve toprağa dayalı sanayi; 37 Metal ana sanayi; 38 Metal eşya-makine, teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayi; 39 Diğer imalat sanayi.

35 kimya-petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayinde 1985-1992 yılları arasında 1987 yılı haricinde katma değer artış hızı daha yüksektir (Bkz. Şekil 14). Bu sanayi dalında büyük ölçekli üretim yöntemleri kullanılarak yüksek başlangıç maliyetlerine sahip olunması, daha fazla özelleşmiş makine ve daha fazla yatırım gerektirmesi sebebiyle firma sayısı toplam üretime kıyasla daha az olmakta ve tekelleşme eğilimi gözlemlenmektedir. Bu yüzden belli bir üretim ölçeği maliyetlerine katlandıktan sonra büyük ölçekli üretim yöntemleri daha karlı olabilmektedir.

Şekil 14. İmalat Sanayi Alt Sektörü Kimya-petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri Sanayinde Toplam Üretim ve Katma Değer Artış Hızlarının Seyri

Büyük firmalar üretim kapasitesini arttırıcı çok büyük miktarlarda yatırım yaparken, küçük firmalar bunu finansman kısıtı nedeniyle yapamamaktadır. Yoğunlaşma düzeyi yüksek olan sektörlerde çalışan işletmeler genellikle büyük ölçekli firmalardır. Rekabet başlığı altında Tablo 1’de de gözlemlenebildiği gibi, Türkiye’de ölçek ekonomilerinin en yüksek olduğu petrol rafinerileri tekelleşmenin de en yüksek olduğu sektörler arasında yer almaktadır. 39 diğer imalat sanayi içerisinde yer alan müzik aletleri üretimi ile her türlü spor, atletizm, jimnastik alet ve malzemesi üretimi Türkiye’de yoğunlaşma düzeyi yüksek olan sektörler arasında yer almaktadır. Bu sektörde katma değer artış hızının belirli yıllar itibariyle (1985, 1989, 1992, 2000) daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu büyük ölçekli firmalar dış piyasalarda rekabet avantajından faydalanmakta ve ölçeğe göre içsel artan getiri aracılığıyla ihracatçı olarak gelişim sürecini de daha hızlı

tamamlayabilmektedir.³¹⁹ Üretim tesis ölçeğinin büyüklüğü firmanın pazarlık gücünü de o denli arttırmakta ve firma satın aldığı üretim faktörlerini daha düşük fiyatlardan temin edebilme imkanını yakalamaktadır. Böylece parasal ölçek ekonomilerin avantajlarından yararlanılmaktadır.³²⁰

Büyük ölçekli üretim işgücü ve uzmanlaşmaya imkan sağlayarak becerilerin artmasına, işgücü ve verimliliğin iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Ticaret sonucu firma uzmanlaşma artışı ile birlikte belirli mallarda uzmanlaşarak o mal üretimini daha büyük ölçekte yapacak ve böylelikle daha etkili üretim yapılacaktır. Bu da birim maliyetleri düşürecektir. Ohlin 1933 yılındaki çalışmasında, ölçek ekonomilerinin dış ticaretin belirleyicilerinden biri olduğunu belirtmiştir. Ohlin'e göre ölçeğe göre artan getiri, büyük ölçekli üretim birimlerinin ve dolayısıyla uluslararası uzmanlaşma ve imalat sanayindeki dış ticaretin açıklaması olabilir.³²¹ Tarafımızca yapılan hesaplamada gıda içki ve tütün sanayi ile diğer imalat sanayindeki ölçek ekonomisi ve uzmanlaşma oranları karşılaştırıldığında birbirine paralel olarak yüksek değerleri göstermektedir (Bkz. Tablo 18 - 21). Bu sektörlerde ölçek ekonomilerinin görüldüğü dönemlerde uzmanlaşma düzeyleri de oldukça yüksektir.

Üretim hacmindeki gelişme imalat, planlama, yönetim, Ar-Ge gibi faaliyetler için ileri derecede kalifiyeli eleman çalıştırılmasına da olanak vermektedir.³²² Şekil 15'te imalat sanayine yapılan Ar-Ge harcamaları veri kısıtı nedeniyle 1992-2001 dönemi için gözlemlenebilmektedir. Zamanla Ar-Ge'ye daha fazla harcama yapılması, üretim artışı yaşanan imalat sanayisi genelinde firma ve çalışan sayısındaki artışla beraber Ar-Ge'ye ayrılan payın da arttığını göstermektedir.

³¹⁹ Ali KABASAKAL, Şakir GÖRMÜŞ, "Ölçek Ekonomileri ve Sanayi Sektöründe İhracat Başarısı", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:9, 2007, s.125.

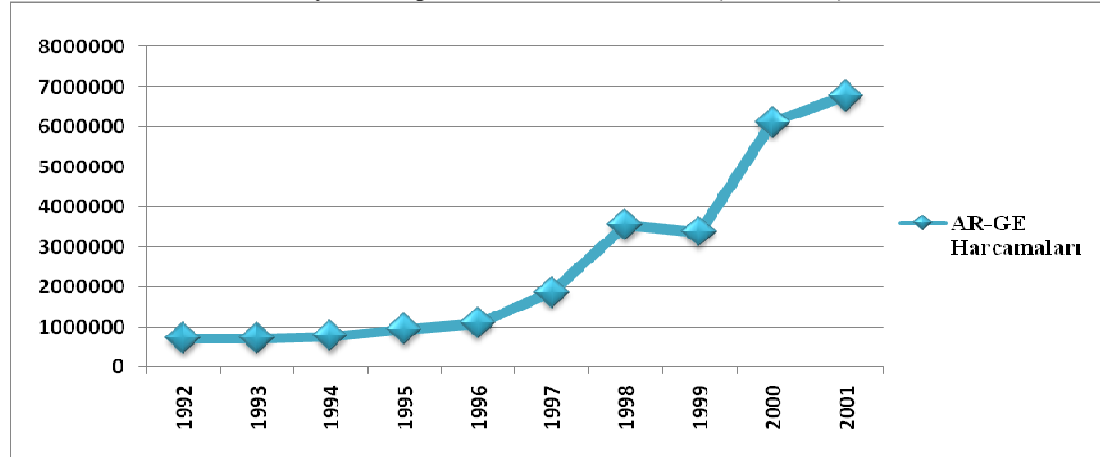
³²⁰ Yusuf AKAN, *Ölçek Ekonomileri Açısından Türk İmalat Sanayii'nin Ampirik Bir Analizi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s.8.

³²¹ Kristian BEHRENS, Carl GAIGNE, Gianmarco I.P. OTTAVIANO and Jacques-François THISSE, "Interregional and International Trade: Seventy Years after Ohlin", 2003, www.core.ucl.ac.be/staff/thissePapers/bg0t24.pdf, (30.11.2008).

³²² TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O., *Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme*, Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü Sektör Araştırmaları, 2007, s.13.

Ar-Ge faaliyetlerindeki artış uzun dönemde büyümeye öncülük edecektir.³²³ Ölçek arttıkça firmanın ticaret olanakları artmakta ve üretimde daha fazla teknoloji kullanılma gereği ortaya çıkmaktadır. Böylece üretim daha sermaye yoğun bir özellik kazanmakta ve piyasa hakimiyeti artmaktadır.³²⁴

Şekil 15. Türk İmalat Sanayinde Yapılan Ar-Ge Harcamaları (1992-2001)

Kaynak: TÜİK, 1992-2001 Yılları Türkiye İmalat Sanayi Özet Tablosu, 1992-2001.

Know ve Sengupta, yeni sanayileşen ülkelerin başarısının büyük oranda imalat sanayilerinde hakim olan ölçeğe göre artan getiri şartlarıyla açıklanabileceği görüşündedir. Akan, yapmış olduğu çalışmada Cobb-Douglas modelinden elde ettiği sonuçlara göre, 1970-1996 dönemi itibariyle Türk imalat sanayinde ölçeğe göre artan getiri şartlarının hakim olduğunu ve girdi artışıyla açıklanamayan üretim artışlarının teknolojik değişimle değil ölçek ekonomileri ile açıklanabileceğini teyit etmiştir.³²⁵

Yukarıda, firmanın kendi öz faaliyetlerinden kaynaklanan ölçek avantajlarından yani ölçek ekonomilerinden bahsedilmiştir. Ancak aynı zamanda firmanın bağlı olduğu endüstrinin bir bütün olarak genişlemesinden kaynaklanan ölçek avantajları da söz konusu olabilmektedir. Bu durum daha önce de ifade edildiği üzere dışsal ekonomiler olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’de dışsal ekonomilerin varlığı ve gelişimine bakılacak olursa, öncelikle doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ilişkilendirebilir. DYSY beraberinde bilgi ve teknoloji transferi de sağlayarak dinamik dışsal ekonomileri ortaya çıkarmaktadır. 1980’den günümüze

³²³ Mehmet ADAK, **AR-GE ve Ekonomik Büyüme**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.169.

³²⁴ Filiz ÖZAĞ, Murat ATAN, “Sanayi Sektöründe Yoğunlaşma ve İhracat İlişkisi”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt. 15, Sayı. 50, 2004, s.33.

³²⁵ AKAN, a.g.e., s.88.

Türkiye’de DYSY girişleri artış göstermiştir. Sektörde bir firma tarafından gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımı teknik bilginin yayılımı dolayısıyla sektördeki diğer firmalara da yarar sağlamaktadır.

1980-2008/Haziran döneminde sektörlerin yıldan yıla firma sayılarındaki artışına bakıldığında (Bkz. Tablo 4), 2008/Haziran dönemi itibariyle toplamda 20 189 adet faaliyet gösteren firmaların 15 980 adedi ülkede yeni faaliyete giren yabancı sermayeli firmadır (Bkz. Tablo 5). Daha önce de ifade edildiği gibi ülkeye yeni firma girişi, hem rekabet artışına öncülük etmekte hem de ölçek ekonomiler ve sağladığı bilgi transferi aracılığıyla dışsal ekonomiler yaratarak ekonomik büyüme ile sonuçlanmaktadır.

Ölçek ekonomileri aracılığıyla bilgi ve teknoloji transferi sağlanması ve bunun sağladığı dinamik kazançlar teknolojik gelişme başlığı altında daha detaylı incelenmektedir.

2.6. Türkiye’de Teknolojik Gelişme

Türkiye’de bilim ve teknolojinin belirli bir politika çerçevesinde ele alınışı Planlı Dönem’le birlikte başlamış, 1963 yılında Türkiye Bilimsel Ticaret ve Kalkınma Konferansı (TÜBİTAK)’ın kurulmasıyla bu konuda ilk kez üniversiteler dışında kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Üçüncü ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise, teknoloji transferi ve teknoloji politikaları bağlamında teknolojik gelişme kavramları işlenmeye başlanmıştır. Daha sonra 1983 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) kurulmuş ve gerçekleştirilen “Türk Bilim Politikası: 1983-2003” dokümanı ile ilk kez ayrıntılı bir bilim ve teknoloji politikası ortaya konulmaya çalışılmış; ancak, bu program uygulamaya konulamamıştır. BTYK’nın ilk somut çalışması 1993 yılındaki ikinci toplantısında karar altına alınan ve 1983 dokümanının revize edildiği “Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003” dokümanıdır. BTYK, 1997 yılından itibaren her yıl toplanarak, Türk bilim ve teknoloji politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında giderek daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır.³²⁶ TÜBİTAK tarafından hazırlanan

³²⁶ Mustafa ÖZENÇ, *Türkiye’de AR-GE Çalışmaları ve AR-GE’nin Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek

“Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi” ile “Türkiye’nin Bilim ve Teknoloji Politikası” belgeleri 1997 yılında benimsenmiştir. Bu belgelerde Ulusal Yenilik Sistemi’nin kurulması bilim ve teknoloji politikasının temel amacı olarak benimsenmiştir.³²⁷ Ayrıca Türkiye’de teknopark kurulmasıyla ilgili çalışmalara da 1989 yılında başlanmıştır. Böylece ülke sanayisinin uluslararası rekabet edebilir ve ihracata yönelik yapılanmasına yönelik olarak teknolojik bilgi üretme, ürün ve üretim yöntemlerinde yenilikler geliştirme, kalite ve standartları yükseltme, verimliliği artırma ve teknolojik altyapıyı sağlama amacı doğrultusundaki politikalara ağırlık verilmiştir.³²⁸

Türkiye’de serbestleşme ile birlikte ekonomik gelişim açısından uygulanmasının zorunlu hale geldiği teknoloji politikalarının da yardımıyla sektörlerde teknolojiye yönelme olup olmadığını araştırmak teknolojik gelişim seyrini daha net görmeye yardımcı olacaktır.

Tablo 22’de Türk imalat sanayisindeki faaliyet kollarına göre teknolojik yenilik yapan ve yapmayan işyeri oranlarına bakıldığında, 1995’ten itibaren belli sektörlerde teknolojiye yönelindiği bazı sektörlerde ise teknolojik yenilik oranlarında azalmalar olduğu görülmektedir. Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı, kimyasal madde ve ürünleri imalatı ve büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatında teknolojik yenilik oranları oldukça yüksek olmasının yanında zamanla bu oranda artış yaşanmıştır. Ağaç ve mantar ürünleri imalatı, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı ve giyim eşyası imalatı, kürkün işlenmesi ve boyanması imalatı çok düşük oranlarda iken artışlar görülmektedir. Deri ürünleri ve ayakkabı imalatı ile tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ve saat imalatında ise önemli azalışlar yaşanmıştır. Türk imalat sanayisinde uygulanmaya konulan serbestleşme politikalarının da etkisiyle 1995 yılına (%24,6) oranla 2004 yılında (%34,8) teknolojik yenilik yapan işyeri oranı toplamda çok yüksek olmamakla birlikte artmıştır.

Lisans Tezi, Eskişehir, 1998, s.45,46; S. T. TÜMER, “Türk Bilim ve Teknoloji Politikasının Dünü, Bugünü ve Yarını”, **I.Ulusal Mühendislik Kongresi**, İzmir, 20-21 Mayıs 2004, <http://web.deu.edu.tr/umk/bildiriler/a11.doc>, (27.09.2008).

³²⁷ Fikret ŞENSES, Erol TAYMAZ, “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?”, **ERC Working Papers in Economics**, 2001, s.6.

³²⁸ Nurcan KILINÇ, “Yeni Ekonomi: Piyasa, Rekabet ve Ar-Ge”, http://paribus.tr.googlepages.com/kil_inc.doc, (21.09.2008).

1995'ten 2004'e imalat sanayinde toplamda teknolojik yenilik yapmayan işyeri sayısının oranı teknolojik yenilik yapanların oranına kıyasla daha fazla olmakta birlikte, teknolojik yenilik yapanların oranı giderek artmaktadır. Teknolojik yenilik faaliyeti yapan işyeri oranının daha az olması yenilik maliyetlerinin yüksek olması, gerekli finansal kaynağın bulunmaması, mevzuat ve standartlardan kaynaklanan (bürokratik) sorunlar, teknoloji konusundaki yetersiz bilgi gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir.³²⁹ Teknolojik yenilik yapan firmaların yaygın olduğu sanayilerde, teknolojik gelişme hızı da yüksek olma eğilimindedir.³³⁰

Tablo 22. Faaliyet Kollarına Göre Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Yenilikler (%)

Sektör Kodu	İktisadi faaliyet	1995-1997		1998-2000		2002-2004	
		Teknolojik yenilik yapan işyerleri	Teknolojik yenilik yapmayan işyerleri	Teknolojik yenilik yapan işyerleri	Teknolojik yenilik yapmayan işyerleri	Teknolojik yenilik yapan işyerleri	Teknolojik yenilik yapmayan işyerleri
15	Gıda ürünleri ve içecek imalatı	20,3	79,7	38,1	61,9	29,45	70,55
16	Tütün ürünleri imalatı	11,4	88,6	20,0	80,0	12,08	87,92
17	Tekstil ürünleri imalatı	23,2	76,8	17,9	82,1	25,78	74,22
18	Giyim eşyası imalatı, kürkün işlenmesi ve boyanması	7,3	92,7	18,7	81,3	21,93	78,07
19	Deri ürünleri ve ayakkabı imalatı	35,9	64,1	8,9	91,1	17,66	82,34
20	Ağaç ve mantar ürünleri imalatı	9,1	90,9	27,6	72,4	42,62	57,38
21	Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	23,7	76,3	20,7	79,3	53,00	47,00
22	Basım, yayım, kayıtlı medyanın çoğaltılması	29,2	70,8	18,5	81,5	23,10	76,90
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı	65,2	34,8	31,6	68,4	69,43	30,57
24	Kimyasal madde ve ürünleri imalatı	47,3	52,7	44,4	55,6	52,63	47,37
25	Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	36,1	63,9	32,8	67,2	35,31	64,69
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı	33,6	66,4	32,5	67,5	39,58	60,42
27	Ana metal sanayisi	37,5	62,5	33,5	66,5	41,79	58,21
28	Makine ve teçhizat hariç metal eşya sanayisi	27,5	72,5	35,0	65,0	40,00	60,00
29	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı	35,0	65,0	50,8	49,2	52,17	47,83
30	Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı	66,7	33,3	66,7	33,3	35,62	64,38
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazların imalatı	38,1	61,9	66,6	33,4	37,80	62,39
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı	47,1	52,9	37,2	62,8	80,61	19,39
33	Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ve saat imalatı	78,6	21,4	50,0	50,0	42,61	57,39
34	Motorlu kara taşıtı imalatı	38,2	61,8	25,1	74,9	59,83	40,17
35	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	31,2	68,8	62,6	37,4	23,33	76,67
36	Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar	32,7	67,3	15,2	84,8	46,72	53,28
37	Yeniden Değerlendirme					35,29	64,71
	Toplam	24,6	75,4	29,4	70,6	34,80	65,20

Kaynak: TÜİK, Teknolojik Yenilik Anketi, 1995-1997, 1998-2000, 2002-2004.

³²⁹ Murat TİRYAKİOĞLU, Yenilikçi Rekabet Stratejileri Açısından Türk İmalat Sanayii ve Yenilikçilik, **3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kasım 2004, ss.514-515.

³³⁰ Erol TAYMAZ, **Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri**, TÜBİTAK, Ankara, Mart 2001, s.117.

Faaliyet kollarına göre yenilik faaliyetini yürüten girişimlerin sektörel olarak oranına 2004-2006 dönemi için bakıldığında (Bkz. Tablo 23) ise, imalat sanayi yaklaşık %60'lık gibi yüksek bir dilime sahiptir. Genel olarak yenilik faaliyetini yürüten girişimlerin oranı %58,2'dir.

Tablo 23. Faaliyet Kollarına Göre Türkiye'de Yenilik Faaliyeti Yürüten Girişimlerin Oranı, 2004 -2006 (%)

	Yenilik Faaliyeti Yürüten Girişimlerin Oranı	Teknolojik Olmayan Yenilik		
		Organizasyon ve Pazarlama Yeniliği Yapan	Organizasyon Yeniliği Yapan	Pazarlama Yeniliği Yapan
Genel Sanayi	58,2	50,8	43,2	29,4
	60,8	51,8	43,1	31,7
Madencilik ve Taş ocakçılığı	47,2	38,4	32,3	17,1
İmalat Sanayi	61,5	52,6	43,7	32,6
Elektrik, Gaz ve Su	42,4	28,9	28,7	1,7
Hizmet	53,6	48,9	43,3	25,4
Toptan Ticaret	58,7	53,8	45,6	34,1
Ulaştırma, Haberleşme, Depolama Hizmetleri	40,3	36,7	35,1	10,5
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	47,4	42	41,5	16,7
Bilgisayar ve İlgili Faaliyetler	72	68	66	33,7
Mimarlık, Mühendislik ve İlgili Teknik Danışmanlık Faaliyetleri	59,8	53,8	49,9	11,8
Teknik Test ve Analiz Faaliyetleri	55,5	50,8	50,8	11,7

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı 2007, Yayın No: 3144, Ankara, 2008, s.362.

Türkiye'ye yönelen yabancı sermayeden imalat sanayisine giren payın tarım sektörüne girenden daha büyük olmasından³³¹ hareketle, Türkiye'de yapılan yatırımların sermaye yoğun teknoloji içerdiği söylenebilir. İmalat sanayi sektörlerinin gelişimi ve rekabetçi yapılarının güçlenmesi teknolojik gelişim ve dönüşüm hızına bağlı olmakta, bu ise teknolojik öğrenme yeteneği ile ilişkili olmaktadır. Albeni, Türkiye'de teknolojik öğrenme üzerine yaptığı çalışmasında, imalat sanayi sektörlerinde 1989-2000 döneminde genel olarak teknolojik öğrenmenin olduğunu ve imalat sektöründeki öğrenme hızının yüksekliğinin büyüme kapasitesini artırarak arttırdığını ifade etmektedir.³³² Öğrenme hızı ne kadar artarsa ekonomik birikim, maliyet düşüşü ve rekabet gücü o oranda kısa bir sürede artacaktır.

Karaöz, teknolojik ilerlemelerin Türkiye'de hangi hızda gerçekleştiği hakkında bilgi edinmek amacıyla, 1981-2000 döneminde meydana gelen teknolojik öğrenme oranlarını en küçük kareler yöntemini kullanarak tahmin etmiş ve elde

³³¹ HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, 2008, s.17.

³³² Mesut ALBENİ, "Türkiye'de Teknolojik Öğrenmenin Alansal Analizi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, Ocak-Haziran 2004, ss.31-32.

edilen sektörel teknolojik öğrenme oranları ile Türkiye'nin göreceli olarak hızlı bir teknolojik öğrenme süreci geçirdiği sonucuna ulaşmıştır.³³³

DYSY ile ülkeye yabancı teknoloji transfer edilmekte ve yabancı firmaların varlığı yerli üreticileri daha gelişmiş teknolojileri kullanmaya zorlamaktadır.³³⁴ Türkiye'de serbestleşme sonrası yabancı sermaye kriz dönemleri haricinde yıldan yıla artış göstermiştir (Bkz. Tablo 11). Türkiye'deki bu yabancı sermaye artışı tek başına kesin bir kanıt olarak sunulmasa da serbestleşme sonrası yatırımlar bağlantısıyla teknolojik gelişmenin sağlandığını gösterebilmektedir.

Uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin ülkelere göre dağılımına bakılacak olursa (Bkz. Tablo 24), yaklaşık %75'i Almanya, Fransa, İtalya gibi dünya teknoloji liderliğinde üst sıralarda bulunan gelişmiş ülkeler almaktadır. Bu durum Türkiye'ye giren yabancı sermayenin yüksek teknolojiye sahip ülkelere geldiğini ve DYSY aracılığıyla zaman içerisinde Türkiye'nin teknolojik kapasitesinin arttığını göstermesi açısından bir veridir.

Tablo 24. Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon \$)

Ülke	2003	2004	2005	2006	2007	Ocak-Haziran*	
						2007	2008
AB Ülkeleri	563	1 027	5 006	14 489	12 918	6 035	3 761
Almanya	142	73	391	357	1 010	221	280
Fransa	120	34	2 107	439	360	74	406
Hollanda	50	568	383	5 069	5 715	1 416	1 060
İngiltere	141	126	166	628	702	294	735
İtalya	1	14	692	189	73	47	89
Diğer AB Ülkeleri	109	212	1 267	7 807	5 058	3 983	1 191
Diğer Avrupa Ülkeleri (AB Hariç)	62	6	1 646	85	372	73	95
Afrika Ülkeleri	--	--	3	21	5	1	82
A.B.D.	52	36	88	848	4 213	3 531	233
Kanada	6	61	26	121	11	9	7
Orta -Güney Amerika ve Karayipler	0	--	8	33	494	485	3
Asya	60	60	1 756	1 927	1 385	716	1 804
Körfez Ülkeleri	--	43	1 675	1 783	311	102	1.617
Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri	1	11	3	127	297	178	187
Diğer Asya Ülkeleri	59	6	78	17	777	436	78
Diğer Ülkeler	2	--	2	115	36	27	--
Toplam	745	1 190	8 535	17 639	19 435	10 877	6 063

* Geçici Veriler

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, 2008.

³³³ Murat KARAÖZ, "İmalat Sanayiinde Teknolojik Öğrenme", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6/3, 2004, s.98, 108, 109.

³³⁴ Erol TAYMAZ, a.g.e., s.112.

İthalat ya da DYSY aracılığıyla teknoloji transferinin ülkeye gelişi yanında, ülkedeki teknoloji üretimi de o ülke ekonomisine şüphesiz çok daha önemli kazançlar sağlayacaktır. Üretilen teknolojinin korunması konusunda önemli araçlardan biri olan patentler teknolojik gelişmeyi gösteren önemli göstergelerden biridir.³³⁵ Patentler, buluş sahibinin buluşun teknik özelliklerini kamuya açmasını, başkalarının bu buluşa dayanarak daha farklı ve yeni buluşlar gerçekleştirmesini mümkün hale getirmekte, böylece bir ekonomide patent yolu ile teknik ilerleme sağlanmış olmaktadır. Patent koruması, Ar-Ge harcamalarını ve bunun sonucunda ürün ve süreç yeniliklerinin yapılmasını teşvik etmekte, böylece o ekonomide ekonomik büyüme ve kalkınma ile birlikte uluslararası ticareti arttırıcı etki yapmaktadır. Ayrıca, patent koruması bu yeniliklerin taklit edilmesini engelleyerek yeniliği yapanlara bir motivasyon sağlamaktadır.³³⁶

Bir ülkenin Ar-Ge çalışmalarının yoğunluğu sahip olduğu patent sayısı ile doğru orantılıdır. Ne kadar çok patente yani teknolojik ürüne sahip olunursa o kadar çok gelişme sarf edilecektir.³³⁷ Patent başvurularının yüksekliği yeni yöntem ve ürünlerin dolayısıyla da yeni teknolojilerin sanayiye uygulanmasının bir göstergesidir.³³⁸ Bu kapsamda, Türkiye'nin teknoloji üretiminde ne kadar başarılı olduğunu görebilmek için patent başvurularının sayısına bakılabilir.³³⁹

Türk Patent Enstitüsü (TPE) ve ondan önce de TPE'nin görevini üstlenmiş olan Sanayi Bakanlığı gelişen dünyada yer alabilmek için uluslararası teknolojik gelişmelerin tescillenmesi konusunda birçok anlaşmaya taraf olmuştur. Bunlardan en önemlileri EPC (Avrupa Patent Sözleşmesi) ve PCT (Patent İşbirliği Anlaşması) dır. Özellikle TPE'nin kurulmasından sonra (1994) Türkiye'nin uluslararası platformda

³³⁵ Ummuhan GÖKOVALI, "Trends in Patenting Activities: Worldwide Evidence and Turkish Case", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 15, Sayı: 50, 2004, s.13.

³³⁶ Ummuhan GÖKOVALI, Kurtuluş BOZKURT, "Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakkı Olarak Patentler: Dünya ve Türkiye Açısından Tarihsel Bir Bakış", **M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:17, 2006, ss.136-137.

³³⁷ Muhammed KARATAŞ, Selahattin BEKMEZ, "Türkiye'nin İktisadi Gelişmesinin Dış Ticaret ve Teknolojik İlerleme Açısından Değerlendirilmesi", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:12, Sayı:2, Manisa, 2005, s.119.

³³⁸ ÖZENÇ, a.g.e., s.69.

³³⁹ ADAK, a.g.e., s.82.

gerçekleşen fikri mülkiyet, patent, marka ve tasarım haklarını düzenleyen sözleşmelere entegrasyonu hız kazanmıştır.³⁴⁰

Türkiye’de 1981-2007 döneminde yapılan yerli ve yabancı patent başvuruları (Bkz. Tablo 25) ve bunların yıldan yıla seyri, yerli patent başvuru sayıları açısından gözlemlendiğinde 2000 yılına kadar sürekli istikrarsız bir şekilde dalgalanmaya maruz kalmakta ve 2000 yılından itibaren de her geçen yıl başvuru patent sayısı artmaktadır. TPE’ye yapılan yerli başvuru sayısı 1981 yılında 157 adet iken, 2007 yılında 1 747 adete çıkmıştır.

Yurt dışında yabancı bir firmanın AR-Ge faaliyeti sonucu ulaştığı yeni bir buluşun mülki hakkını Türkiye’de de elinde bulundurmak isteğiyle TPE’ye veya uluslararası anlaşmalar gereği (PCT ve EPC) kendi yerel patent enstitüsüne yaptığı başvuru TPE tarafından yabancı başvuru statüsünde kabul edilmektedir.

Tablo 25. Türkiye’de 1981-2007 Döneminde Patent Başvuruları

Yıl	Yerli Başvurular				Yabancı Başvurular				Genel Toplam
	TPE	PCT	EPC	Toplam	TPE	PCT	EPC	Toplam	
1981	157	0	0	157	368	0	0	368	525
1982	126	0	0	126	385	0	0	385	511
1983	157	0	0	157	354	0	0	354	511
1984	153	0	0	153	447	0	0	447	600
1985	132	0	0	132	461	0	0	461	593
1986	175	0	0	175	551	0	0	551	726
1987	138	0	0	138	760	0	0	760	898
1988	154	0	0	154	746	0	0	746	900
1989	154	0	0	154	894	0	0	894	1 048
1990	138	0	0	138	1 108	0	0	1 108	1 246
1991	136	0	0	136	1 073	0	0	1 073	1 209
1992	190	0	0	190	1 062	0	0	1 062	1 252
1993	168	0	0	168	1 071	0	0	1 071	1 239
1994	148	0	0	148	1 244	0	0	1 244	1 392
1995	170	0	0	170	1 520	0	0	1 520	1 690
1996	189	0	0	189	687	26	0	713	902
1997	202	1	0	203	598	730	0	1 328	1 531
1998	201	6	0	207	596	1 680	0	2 276	2 483
1999	265	11	0	276	524	2 220	0	2 744	3 020
2000	258	19	0	277	442	2 714	0	3 156	3 433
2001	298	39	0	337	119	2 756	2	2 877	3 214
2002	387	27	0	414	88	1 335	37	1 460	1 874
2003	454	35	1	490	43	305	314	662	1 152
2004	633	49	3	685	68	167	1 342	1 577	2 262
2005	895	33	7	935	75	143	2 308	2 526	3 461
2006	979	93	18	1090	71	89	3 915	4 075	5 165
2007	1747	60	31	1838	71	139	4 141	4 351	6 189

Kaynak: TPE, Patent ve Faydalı Model, İstatistikler, http://www.turkpatent.gov.tr/dosyalar/istatistik/patent/Patent_basvuru_yillara_gore_dagilim.xls, (30.09.2008).

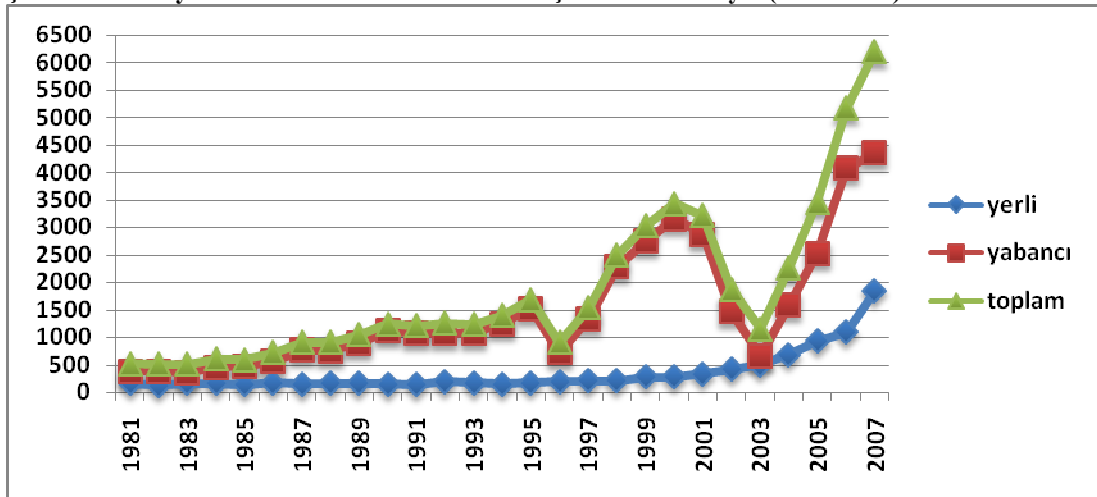
Tablo 25’te yabancı başvurularda istikrarlı bir artış gözlemlenmekte bu da dünya teknoloji düzeyindeki gelişmeye rağmen Türkiye’nin bu gelişmenin oldukça

³⁴⁰ ADAK, a.g.e., s.80.

gerisinde olduğunu simgelemektedir. Ancak serbestleşme sonrası gerek yeterli altyapının olmaması gerekse de politikaların yetersiz kalması gibi nedenlerle çok fazla gelişemeyen teknolojik girişimlerin serbestleşmenin de etkisiyle arttığı söylenebilir.

Türkiye’de toplam yerli patent başvuruları toplam yabancı patent başvurularına kıyasla daha azdır ve genelde bir artış seyretse de özellikle 2003 yılı sonrasında hem yerli hem de yabancı patent başvurularında daha büyük oranlarda artış görülmektedir. Her ikisinin genel toplamında yabancı patent başvurularıyla paralel gelişmeler yaşanmıştır (Bkz. Şekil 16). Türkiye’de teknolojik yenilikler ve bunların gelişimi son yıllarda etkisini gösterebilmektedir bu da gerekli teknolojik altyapının kurulması gibi zorluklar nedeniyle teknoloji kanalının dinamik etkisinin daha uzun bir zamanda ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 16. Türkiye’de Yerli ve Yabancı Patent Başvurularının Seyri (1981-2007)

Ulusal teknolojik kapasitenin gelişmesinde en önemli göstergelerden biri Ar-Ge faaliyetlerine yapılan yatırımlardır.³⁴¹ Bu nedenle teknolojik gelişim sürecinin değerlendirilmesinde açıklayıcı olan patent başvuruları ile birlikte Ar-Ge istatistiklerinin de incelenmesi bu süreci ortaya koymada faydalı olacaktır.³⁴² Uluslararası değerlendirmede, Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payı %1,5’in üzerinde olan ülkeler, yüksek teknoloji ülkeleri; %0,5-1 arasındaki ülkeler,

³⁴¹ Nilüfer KARACASULU, “Türkiye’deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 15, 2000, s.39.

³⁴² Murat KARAÖZ, Mesut ALBENİ, “Türkiye’de Teknoloji Çabalarına İlişkin Bir Değerlendirme: Türkiye’de Patent Aktivitesi”, **Pamukkale Üniversitesi, III. Bilgi Teknolojileri Kongresi, BİLGİTEK**, Denizli, 2004, s.3, GÖKOVALI, a.g.m., s.13.

orta derecede teknolojiye sahip ülkeler ve %0,5'in altında olan ülkeler de düşük teknolojiye sahip ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye'deki Ar-Ge faaliyetlerinin GSYİH içerisindeki payı -Ar-Ge'ye ne kadar kaynak ayrıldığı-, kişi başına reel Ar-Ge harcamaları ve Ar-Ge personelinin yoğunluğu teknolojik gelişim düzeyinin görülebilmemesine yardımcı olabilmektedir.³⁴³

Türkiye'de Ar-Ge istatistiklerinin Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 1990 yılından itibaren tutulmaya başlaması gibi kısıtlar nedeniyle³⁴⁴ Türkiye'deki teknolojik gelişim göstergelerinin incelenmesinde Ar-Ge istatistikleri bu tarihten itibaren tarafımızca ele alınabilmektedir. Tablo 26'da Türkiye'de yıllar itibari ile toplam Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payı incelendiğinde, 1990'lardan günümüze Ar-Ge'nin GSYİH içindeki payı 1994 krizinin etkisiyle biraz azalmış bunun haricinde zaman içerisinde neredeyse 2 kat artmıştır. Ancak Türkiye'de GSYİH içerisinde Ar-Ge'ye ayrılan pay bindelerle ifade edilirken bu oran OECD ülkelerinde ortalama %2 civarında seyretmektedir. Dış ticarete rekabet yaratmada temel oluşturan teknoloji, bilim ve yenilikçi buluşlar için kamu bütçesinden Ar-Ge'ye daha fazla kaynak ayrılarak bu oranın yüzde ile ifade edilen oranlara çekilmesi gerekmektedir.

Yıllar	Türk Lirası
1990	3,2
1991	5,3
1992	4,9
1993	4,4
1994	3,6
1995	3,8
1996	4,5
1997	4,9
1998	5,0
1999	6,3
2000	6,4
2001	7,2
2002	6,7
2003	6,1
2004	6,7
2005	7,9
2006	7,6

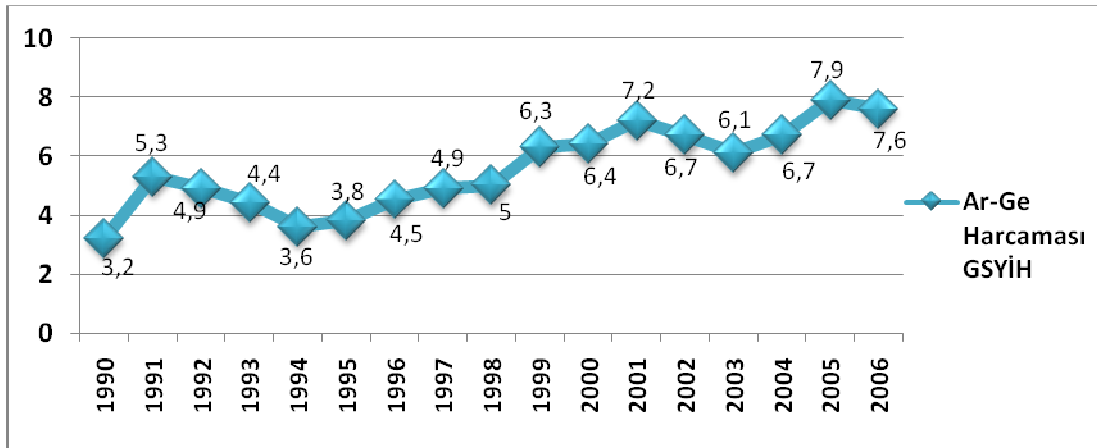
Kaynak: TÜİK, AR-GE İstatistikleri, İstatistik Tablolar, <http://www.tuik.gov.tr>, (29.09.2008).

³⁴³ KARACASULU, a.g.m., s.39, 42.

³⁴⁴ İ. Semih AKÇOMAK, Erol TAYMAZ, "Assessing the Effectiveness of Incubators: The Case of Turkey", *ERC Working Papers in Economics*, 04/12, 2004, s.2.

Türkiye 2000'li yıllara kadar %0,5'in altındaki değerlerle düşük teknoloji ülkeleri grubunda yer alırken, 2000 sonrası Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payındaki artışla %0,5'in üzerine çıkarak orta derecede teknolojiye sahip ülkeler grubuna dahil olmuştur. 2006 yılında bu oran %0,76 olmakla birlikte serbestleşme sürecinde 1990'dan günümüze bir artış yaşandığını sergilemektedir (Bkz. Şekil 17).

Şekil 17. Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (%)

Ar-Ge personel sayısındaki değişim teknoloji kapasite birikiminin bir göstergesi olarak kullanılabilir. ³⁴⁵ Ar-Ge yoğunluğu yüksek olan sanayilerde teknik eleman oranının da yüksek olması gerekmektedir. Çünkü bu sanayiler Ar-Ge faaliyetleri için nitelikli işgücü istihdam etmek zorundadırlar. ³⁴⁶ Tablo 27'de 1990'dan 2005'e toplam Ar-Ge personelinin sayısı 13 951'den 49 252'ye yükselmiştir. Taymaz, serbestleşme sonrası yaşanan teknolojik değişimin istihdam üzerindeki etkisini eşanlı denklem modelini kullanarak incelemiş ve bu etkiyi negatif bulmuştur (%10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır). Ancak, üretim artışı yoluyla dolaylı bir etkiyi anlamlı bulmuştur. Şöyle ki, %1'lik bir teknolojik değişim, üretimi %0,71 arttırmakta, bunun sonucu olarak istihdam %3,24 artmaktadır. ³⁴⁷

Günümüzde Ar-Ge personel sayısı dikkate alındığında, toplam Ar-Ge personelinin yaklaşık %80'den fazlası araştırmacı statüsünde istihdam edilmektedir. Araştırmacı personel sayısının fazlalığı yeni ürün geliştirilmesi ve tasarımı

³⁴⁵ AKÇOMAK ve TAYMAZ, a.g.m., s.9.

³⁴⁶ TAYMAZ, a.g.e., s.117.

³⁴⁷ Erol TAYMAZ, "Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve İstihdam", <http://www.inovasyon.org/pdf/et.mm.istihdam.pdf>, (15.10.2008).

konusunda çalışmalar yapılması açısından olumlu bir göstergedir. Çalışanların eğitim durumu ne kadar yükseğe teknoloji üretme kapasitesi de o kadar yüksek olacaktır. Nitelikli işgücü bir yandan teknoloji transferini kolaylaştırmakta diğer yandan doğrudan yabancı yatırımları özendirilmektedir.³⁴⁸ Ar-Ge personel sayısının artışı, Ar-Ge faaliyetlerinin arttığının ve bu faaliyetler sonucunda daha çok ürün veya buluşun ortaya çıkarıldığının bir göstergesidir. Piyasaya sürülen her yeni ürün üretimi arttırmakta, yeni katma değerler yaratmakta, istihdamın artışına katkıda bulunmakta, ihracat miktarında artışa neden olmakta ve ülkenin ekonomik yapısını geliştirici yönde katkı sağlamaktadır.³⁴⁹

Tablo 27. Toplam Ar-Ge Personelinin Sektörler arası Dağılımı

Yıl		Sektör				Yıl		Sektör			
		Toplam	Ticari	Kamu	Yükseköğretim			Toplam	Ticari	Kamu	Yükseköğretim
1990	A	36 376	3 227	4 935	28 214	1998	A	62 181	9 003	6 090	47 088
	B	13 951	2 166	3 365	8 420		B	22 892	5 223	3 879	13 790
1991	A	38 323	3 795	5 361	29 167	1999	A	66 330	9 576	6 116	50 638
	B	14 969	2 509	3 692	8 768		B	24 267	5 614	4 032	14 621
1992	A	39 817	4 182	5 463	30 172	2000	A	76 074	10 441	6 339	59 294
	B	15 701	2 824	3 788	9 089		B	27 003	6 032	4 069	16 902
1993	A	44 349	4 331	5 830	34 188	2001	A	75 960	8 753	8 544	58 663
	B	16 087	2 807	3 062	10 218		B	27 698	5 607	5 293	16 798
1994	A	46 643	4 479	6 151	36 013	2002	A	79 958	9 107	8 644	62 207
	B	16 899	3 232	2 955	10 712		B	28 964	5 918	5 502	17 544
1995	A	51 193	5 023	6 270	39 900	2003	A	83 281	10 848	8 572	63 861
	B	18 498	3 634	3 080	11 784		B	38 308	7 837	6 245	24 225
1996	A	58 315	6 153	7 223	44 939	2004	A	86 680	12 398	8 747	65 535
	B	21 983	4 281	4 415	13 287		B	39 960	8 836	6 383	24 742
1997	A	63 601	9 163	7 280	47 158	2005	A	97 355	18 479	11 372	67 504
	B	23 432	5 632	4 369	13 431		B	49 252	14 993	8 825	25 434

A: Sayı B: Tam zaman eşdeğeri³⁵⁰

Kaynak: TÜİK, AR-GE İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=8&tb_adi=AR-GE%20İstatistikleri&ust_id=2, (29.09.2008).

Tablo 27’de Ar-Ge personelinin daha çok yükseköğretim kesiminde yoğunlaşmasından hareketle Ar-Ge harcamalarının daha etkin ve verimli sonuçlar elde edildiği anlaşılabilir. Ticari kesimdeki araştırmacı personel sayısının azlığı yeni ürün geliştirilmesi ve tasarımının Türkiye’de az yapılmakta olduğunun bir göstergesi

³⁴⁸ S. Alev SÖYLEMEZ, “Türkiye’de Teknoloji ve Eğitim Yatırımları: Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısı”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:1, 2004, s.74.

³⁴⁹ ÖZENÇ, a.g.e., ss.64-65.

³⁵⁰ Tam Zaman Eşdeğeri (TZE); Ar-Ge’de çalışan insan gücünün Ar-Ge faaliyetlerinin kişi-yıl olarak tam zaman eşdeğeri bulunur. Bir TZE bir kişi-yıl olarak düşünülebilir. Böylelikle; çalışma zamanının %30’unu Ar-Ge’ye, kalanını başka işlere ayıran kişi, 0,3 TZE olarak alınmaktadır (TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2007).

olabilir. Ayrıca Türkiye ithal teknolojiye bağımlıdır³⁵¹ ve Türkiye’de Ar-Ge’nin en büyük finansman kaynağı kamu kesimidir. Bu da, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye’de teknolojiyi yeniliğe dönüştürecek, kendi kendini finanse edecek bir Ar-Ge yapısının henüz tam olarak kurulamadığını gösterebilir.³⁵²

Adak yapmış olduğu tez çalışmasında, fiziksel sermaye miktarında meydana gelen %1’lik bir artışın GSMH’de %0,43’lük artışa neden olurken, teknoloji ile donatılmış işgücündeki (efektif işgücü) %1’lik artışın GSMH’de %0,23’lük bir artışa neden olduğunu hesaplamıştır.³⁵³ Firmalar Ar-Ge faaliyetlerinde yeni teknoloji içeren makine ve teçhizatı kullanarak teknolojik yeniliklerini gerçekleştirmekte ve böylece teknolojik gelişmeye katkıda bulunabilmektedir. Türkiye’de makine kullanım yoğunluğu yüksek olan sanayilerin teknolojik büyüme hızı daha yüksektir.³⁵⁴

Tablo 28’e bakıldığında toplam Ar-Ge harcamasında makine ve teçhizata ayrılan payın 1990 yılından 2005 yılına oldukça fazla arttığı görülmektedir. Ancak toplamda yatırım harcamalarının payı cari harcamaların payından çok daha düşüktür. Bu da Türkiye’de A-Ge harcamalarının büyük çoğunluğunun yatırım harcamalarına değil personel harcamalarına yapıldığını göstermektedir. 2006 yılı Ar-Ge harcamalarının ise %13,29’u yatırım harcaması iken, %86,71’i cari harcamalardan oluşmaktadır. Bunun %47,59’unu personel harcamaları oluştururken, %10,44’ünü makine teçhizat harcamaları oluşturmaktadır.³⁵⁵

³⁵¹ KARATAŞ ve BEKMEZ, a.g.m., s.119.

³⁵² Nurcan KILINÇ, “Yeni Ekonomi: Piyasa, Rekabet ve Ar-Ge”, http://paribus.tr.googlepages.com/kil_inc.doc, (21.09.2008).

³⁵³ ADAK, a.g.e., s.160.

³⁵⁴ TAYMAZ, a.g.e., s.116.

³⁵⁵ TÜİK, Haber Bültenleri, www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=1944&tb_id=2-8k, (26.10.2005).

Tablo 28. Harcama Grubuna Göre Toplam Ar-Ge Harcaması (Milyon TL)

Yıl	Harcama grubu						
	Toplam	Cari harcama			Yatırım harcaması		
		Toplam	Personel harcaması	Diğer cari	Toplam	Sabit tesis	Makine teçhizat
1990	1 275 680	904 780	578 988	325 792	370 900	198 497	172 403
1991	3 330 047	2 036 999	1 102 517	934 482	1 293 048	754 563	538 485
1992	5 356 814	3 769 822	2 041 270	1 728 552	1 586 992	474 199	1 112 793
1993	8 776 139	6 456 204	3 753 960	2 702 244	2 319 935	717 808	1 602 127
1994	13 991 270	9 876 783	5 385 198	4 491 585	4 114 487	1 424 640	2 689 847
1995	29 509 395	22 393 842	13 019 200	9 374 642	7 115 553	2 413 890	4 701 663
1996	66 709 069	52 284 738	28 758 604	23 526 134	14 424 331	8 312 239	6 112 092
1997	141 781 665	96 691 968	57 165 894	39 526 074	45 089 697	17 423 220	27 666 477
1998	260 422 137	181 437 743	101 691 305	79 746 438	78 984 394	32 980 911	46 003 483
1999	489 162 882	335 840 585	174 933 985	160 906 600	153 322 297	52 444 111	100 878 186
2000	798 437 970	596 392 270	270 684 889	325 707 381	202 045 700	77 545 558	124 500 142
2001	1 291 891 387	943 968 569	455 623 258	488 345 311	347 922 818	89 606 310	258 316 508
2002	1 843 288 038	1 418 932 258	764 327 097	654 605 161	424 355 780	81 680 661	342 675 119
2003	2 197 090 032	1 793 759 238	965 788 741	827 970 497	403 330 794	131 486 681	271 844 113
2004	2 897 516 250	2 425 533 227	1 169 149 120	1 256 384 106	471 983 023	112 032 310	359 950 713
2005	3 835 441 076	3 217 405 419	1 747 579 399	1 469 826 020	618 035 658	125 546 123	492 489 535

Kaynak: TÜİK, AR-GE İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=8&tb_adi=AR-GE%20İstatistikleri&ust_id=2, (29.09.2008).

Genel olarak Türkiye’de serbestleşme sonrası teknolojik gelişmede ilerleme olduğu gerek Ar-Ge harcamalarına gerekse de patent istatistiklerine bakarak anlaşılabilir. Bir süreç olarak bakıldığında artış yaşanmasına rağmen Türkiye, uluslararası alanda özellikle rekabet gücünü elinde tutan ülkelerin teknolojik gelişmişlik düzeyinden oldukça gerilerde yer almaktadır. Yabancı sermayenin Türkiye’nin rekabetçi gücünün olduğu ancak teknolojik olarak dinamik olmayan sanayilere artan oranda gelmesi teknolojik gelişme sürecinin yeterli olmamasına sebep olabilmektedir.³⁵⁶ Türkiye’deki firmaların birçoğunun ithal teknolojilerle üretim yapmaları bu firmaların kendi Ar-Ge departmanlarını oluşturmamalarına ya da ayırdıkları kaynağın çok düşük olmasına neden olabilmektedir.³⁵⁷ Teknoloji geliştirmenin ve Ar-Ge faaliyetlerinin, yüksek maliyet gerektiren, zaman alan ve risk unsuru taşıyan bir süreci içerdiği göz önünde bulundurulursa,³⁵⁸ Türkiye’nin taklide ve yaparak öğrenmeye dayalı bu süreçte önemli bir performans gösterememesi kaçınılmaz olabilmektedir.

³⁵⁶ TAYMAZ, a.g.e., ss.117-118.

³⁵⁷ Nurcan KILINÇ, “Yeni Ekonomi: Piyasa, Rekabet ve Ar-Ge”, http://paribus.tr.googlepages.com/kil_inc.doc, (21.09.2008).

³⁵⁸ Kurtuluş BOZKURT, “İçsel Büyüme Modelleri Bağlamında Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Gelişme ve Ekonomik Büyüme”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44, Sayı:513, 2007, s.80.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN DİNAMİK KAZANÇLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ

Bu bölümde, serbestleşme sonrası Türkiye'nin dış ticaretinden elde edilen dinamik kazançlar ölçülerek, zaman içerisindeki eğilimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye dışı açık sanayileşme politikalarını uygulamaya başladıktan sonra uluslararası ticaretinin önündeki engelleri aşamalı olarak kaldırılmış ve serbestleşme sürecine girmiştir. Çalışmada, serbestleşme sürecinde Türkiye'nin dinamik kazanç elde edip etmediğinin ve eğer dinamik kazançlar elde ediliyorsa bu kazançların zaman içerisinde değişiminin ne yönde olduğunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 1980-2006 zaman dilimindeki gelişmeler ele alınmıştır.

İkinci bölümde tarafımızca düzenlenen dinamik kazanç kanallarından rekabet, makro ekonomik istikrar, yatırım, ölçek ekonomileri ve teknoloji göstergeleri "Almon dağıtılmış gecikme modeli" yardımıyla analiz edilmiştir. Böylece zaman içerisindeki değişimlerin yönü ve ne kadarının uluslararası ticaretin serbestleşmesi kaynaklı olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Ticaret kazançları konusunda, özellikle de dinamik kazançlar söz konusu olduğunda iktisatçılar ortak bir fikre sahip değildir. Ancak akademik çalışmaların çoğu, serbest ticaretin büyüme üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ticaret politikası analizleri için kullanılan modellerin çoğu statiktir ve uluslararası ticaretin dinamik kazançlarının ampirik olarak ortaya konulması konusunda eksiklikler vardır. Ticaretin verimlilik büyümesi üzerindeki etkilerinin araştırılmasına yönelik yapılan bazı çalışmalarda basit tahminler veya pratik yöntemler kullanılırken, diğerlerinde açıklık ve ticaret arasındaki ilişki ekonometrik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye ekonomisinde dış ticaretin dinamik kazançlarının bir bütün olarak ele alınıp ölçüldüğü çalışmalar bulunmamaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmaların

çoğu, ticaretin dinamik kazançlarından biri veya bir kısmını ele alarak incelemiştir. Bu yüzden Türkiye üzerine yapılmış çalışmalarda verilen literatürde ancak bu şekilde yapılan çalışmalara yer verilebilmiştir. Daha çok yabancı kaynaklarda dinamik kazanç kanallarının bir bütün olarak ele alındığı ve bu kazanç kanallarının ölçülmesinde değişik yöntemler uygulandığı görülmektedir.

Tablo 29’da verilen çalışmalar incelendiğinde, genellikle ticaretin dinamik kazançlarının ülke ekonomilerinin gelişme düzeyleri üzerinde olumlu etkilerinin saptandığı görülmektedir. Bu çalışmalardan sadece Gümrük Birliği’nin dolayısıyla serbestleşmenin etkilerini inceleyen Vergil ve Yıldırım’ın çalışmalarında, dinamik etkilerin olumsuz sonuçlarının bulunduğu görülmektedir. Yabancı literatürdeki çalışmalarda ticaretin dinamik kazançları genellikle genel denge modeli ve karşılaştırmalı analiz ile ülke karşılaştırmaları şeklinde ölçülürken; Türkçe literatürde daha çok Türkiye ekonomisi üzerinde yoğunlaşarak zaman serileri, panel veri analizi ve nedensellik testleri kullanılarak ölçülmüştür. Ticaret-büyüme arasındaki ilişki incelenerek olumlu sonuçlara varılmıştır. Bu konuda Salinas ve Aksoy ile Nourzad ve Powell ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmüşlerdir.

Caves, Mihçı ve Akkoyunlu-Wigley çalışmalarında, serbestleşme sonrası uzun dönemde düşük yoğunlaşma oranlarının gözlemlendiği ve GB’nin imalat sanayi sektörlerinde rekabeti arttırarak fiyat- maliyet marjlarını azalttığı sonucuna varırken; Yalçın çalışmasında serbestleşmenin sadece özel sektörde fiyat-maliyet marjlarını azalttığı sonucuna varmıştır. Ayrıca diğer çalışmalarda teknolojik gelişme, yatırım ve ölçek ekonomilerindeki gelişmelerin ülke ekonomisi üzerindeki pozitif etkileri ortaya konulmuştur. Konu ile ilgili literatür Tablo 29’da özet olarak verilmiştir.

Tablo 29. Serbest ticaretin dinamik kazançları: Literatür taraması

Çalışma	Amaç	Model	Veriler	Sonuç
Caves (1974)	DYSY'nin yerli firmaların rekabeti üzerindeki dinamik etkilerini incelemek	Herfindahl yoğunlaşma indeksi	1960-1969 döneminde Kanada ve Avusturya'nın 87 sanayi endüstrinin kar oranları	* Önemli giriş engelleri olmadığı sürece uzun dönemde düşük yoğunlaşma oranları gözlemlenmiştir. *Söz konusu dönemde ölçüğe göre artan getiri hakimdir. *Girdi artışıyla açıklanamayan üretim artışları teknolojik değişimle değil ölçek ekonomileri ile açıklanabilecektir.
Akan (1997)	Türk imalat sanayisinin ölçek ekonomileri açısından incelenmesi.	Cobb-Douglas modeli	1970-1996 döneminde Türk imalat sanayi verileri	* Teknolojik değişim hızı üretim artışına önemli bir etkide bulunmaktadır. %1'lik bir teknolojik değişim üretimde (yedi yılda) %0.71'lik bir artışa yol açmaktadır. * Üretim artış hızı istihdam üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir. * Teknolojik değişim istihdam üzerinde çok önemli (dolaylı) etkide bulunmaktadır.
Taymaz (1998)	Türkiye imalat sanayinde teknolojik değişimin istihdam etkisi	Tek denklemlerli model Eşanlı denklemlerli model	1985-92 dönemindeki işyeri verileri kullanılarak ISIC 4-hane düzeyinde tanımlanan sektörler için teknolojik değişim hızları tahmin edilmiş,	
Wacziarg (1998)	Ticaretin dinamik kazançlarının ölçümü	Eşanlı denklemlerli model	1970-1989 yılları arasında 57 ülkenin ekonomik büyüme ve ticaret politikası arasındaki bağlantının karşılaştırılması	* Büyüme üzerinde serbest ticaret politikasının pozitif ve güçlü bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Balasubramanyam (1999)	DYSY'nin yurtdışı büyüme üzerindeki etkileri.	EKK karşılaştırmalı regresyon analizi	1970-1985 döneminde Asya ve Latin Amerika ülkelerinde GSYİH, emek girdisi, yurtdışı ve yabancı sermaye stoku, ihracat verileri	* FDI akımlarının yurtdışı büyüme üzerine olumlu etkilerinin ortaya çıkmasında yerel pazarın büyüklüğü ve rekabetçi bir çevre ve beşeri sermaye varlığına bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 29'un devamı

Çalışma	Amaç	Model	Veriler	Sonuç
Dessus et al. (1999)	Gelişmekte olan ülkeler üzerine tarımsal ve endüstriyel tarifelerin tam olarak ortadan kaldırılmasının refah etkileri	Karşılaştırmalı statik analiz	Dünya Bankası tarafından ulusal tasarruflar üzerine büyüme planları ve istatistikleri, Toplam faktör verimlilik artışları, ticaret yoğunluğu	<p>* Ticari yoğunluktaki %10'luk artış TFP seviyesindeki %0.9'luk artışa öncülük eder.</p> <p>* Bütün bölgelerde tarımsal ve endüstriyel tarifelerin tam olarak ortadan kaldırılması sonucu BM'de 82 milyar \$ TFP'de artış gözlemlenmiştir. 1 212 milyar \$ ticaret ile atakalı bir TFP artışıdır.</p>
Glass ve Saggi (1999)	DYSY'nin dinamik faydalarını incelemek	Dinamik genel denge modeli	Kuzey'den Güney'e yapılan teknoloji transferi, DYSY, taklit, üretici ve tüketici dengesi, fayda analizi.	<p>* DYSY uluslar arası teknoloji transferine aracılık ettiğinde, DYSY akışı yenilik oranları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.</p> <p>* DYSY'den sağlanan dinamik kazançlar teknolojinin taklit yoluyla transferini sağlar.</p>
Lohrmann (2000)	İhracata yönelik büyüme stratejisi sonrası ticaretin etkilerini yeni büyüme teorileri ve yakalama (catching-up) teorisi çerçevesinde incelemek	Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi Grubel-Lloyd Endeksi	1989-1997 dönemi AB-Türkiye sanayi malları ticareti	*AB ile ticaret kalıbı sermaye veya beceri yoğun (skill-intensive) mallara doğru değişme eğilimi göstermiştir. Bu sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük artmıştır.
Yalçın (2000)	Piyasa yapısı ve dış ticaret reformlarının yurtdışı piyasa performansını üzerindeki etkilerini incelemek.	Panel veri analizi 2 aşamalı EKK	1983-1994 döneminde kamu ve özel sektör bazında dış ticaret, piyasa gücü, ithalat yoğunlaşma oranları	*Ticaretin serbestleştirilmesi sadece özel sektörde fiyat-maliyet marjlarını azaltır.
Filiztekin (2003)	Ticaretten sağlanan dinamik kazançların incelenmesi, ticaret ve TFP arasındaki ilişki.	Karşılaştırmalı analiz, zaman serileri analizi	1990-1994 ve 1994-1998 döneminde Güney Afrika'da 24 imalat sanayi sektörü (ISIC Rev.3) için toplam faktör verimliliği, dışa açıklık ve yatırımlar.	<p>*TFP büyümesi ile tarifeler arasında anlamlı derecede negatif bir ilişki bulunmuştur.</p> <p>*Daha sermaye yoğun sektörler, toplam faktör verimliliğinde daha fazla artışlara yol açar.</p>

Tablo 29'un devamı

Çalışma	Amaç	Model	Veriler	Sonuç
Nair-Reichert ve Weinhold (2001)	Dışa açıklık-DYSY girişi-büyüme ilişkisi.	Nedensellik analizi Panel veri analizi	25 yıllık bir zaman diliminde 24 gelişmekte olan ülke için DYSY, büyüme, dış ticaret	*DYSY'den büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. * Toplam faktör verimliliğindeki içsel artışların sermaye birikimini arttırdığı ve büyüme oranlarındaki geçici artışlara katkıda bulunduğu gösterilmiştir. * Korumacılık endüstri ve büyüme, kısa ve uzun dönemde zarar verebilir.
Diao Diao, Roe ve Somwaru (2002)	Uzun dönem dengeli büyüme geçişte Taylan'ın dışa açıklık ve verimlilik büyümesi üzerine incelenmesi	Genel denge modeli	IMF'ten faiz oranı verileri, yaparak öğrenme, teknoloji adaptasyonu ve uluslararası teknoloji yayılımı	* Gümrük birliği öncesi ve sonrası dönemde katma değeri yüksek ürünlerde ülkenin açıklanmış mukayeseli üstünlüklerinde artış yönünde bir değişim gözlemlenmiştir.
Utkulu (2002)	Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüklerinin Gümrük Birliği ve Gümrük Sonrası için incelemek.	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi (Balassa İndeksi)	1990-1995 ve 1996-2002 dönemlerinde Türkiye AB-15 ülkelerinin SITC kapsamında ithalat, ihracat verileri	*Dış ticaret büyüme üzerinde pozitif etki yapmaktadır. *Eğitim harcamaları büyümeye pozitif katkı yapmaktadır.
Üzümcü (2002)	İçsel büyüme modelleri çerçevesinde dış ticaret kazançlarının incelenmesi.	EKK eş bütünleşme, hata düzeltme modeli	1950-2001 döneminde Türkiye'de reel GSMH, sabit sermaye yatırımları, istihdam, reel eğitim harcamaları, dış ticaret hacmi	*İhracat ve ithalat nüfuz oranlarının toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi olumludur. *Firmaların verimliliği arttıkça dış rekabete karşı daha dirençli oldukları anlaşılmaktadır. *Türk imalat sanayinin yapısı daha rekabetçi hale gelmiş ve endüstriler arası farklar azalmıştır.
Filiztekin (2003)	Dış ticaretin büyüme, istihdam, sermaye stoku ve verimlilikteki gelişmeler üzerindeki etkisi	Solow büyüme modeli	1980-1999 dönemi Dışa açıklık oranı, TFV ile ihracat-üretim ve ithalat, nüfus oranları rekabet, büyüme	

Tablo 29'un devamı

Çalışma	Amaç	Model	Veriler	Sonuç
Erzan, Filiztekin ve Zenginobuz (2003)	Dışa açılma sürecinin Türkiye'nin imalat sanayii yapısına ve performansına etkisi	Panel veri yöntemi	1980-1999 dönemi imalat sanayi yoğunlaşma oranı ve fiyat-maliyet marjları ile ithalat ilişkisi	*Yoğunlaşma oranı yüksek olan sektörlerde ithalat girişlerinin yoğunlaşmayı düşürmediği ve düşük yoğunlaşma oranına sahip sektörlerde ise hafif bir düşüş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. *İthalat girişlerinin fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkisi ise yüksek fiyat-maliyet marjlı sektörlerde pozitif ve bir dönem gecikmeliyken, düşük fiyat-maliyet marjlı sektörlerde pozitifdir.
Nourzad ve Powell (2003)	Açıklık, büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkinin incelenmesi.	Zaman serileri analizi 2 aşamalı EKK	1965-90 döneminde 5 yıllık ortalamalar şeklinde 43 ülke için büyüme, dışa açıklık ve beşeri kalkınma indeksi	*Dışa açıklık ekonomik büyüme ve beşeri kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.
Mihçi ve Akkoyunlu-Wigley (2003)	GB sonrası AB ile yapılan dış ticaret hacmindeki genişlemenin, rekabet artışı nedeniyle sağladığı etkinlik ve refah artışları; fiyat-maliyet marjlarındaki değişiklikler	Panel veri yöntemi	1994-2000 dönemi Türkiye'de 12 imalat sanayi alt sektörü için fiyat-maliyet marjı denklemleri	*AB ile gerçekleştirilen GB imalat sanayi sektörlerinde rekabetçi bir etki yaratarak fiyat-maliyet marjlarını azaltmıştır.
Albeni (2004)	Türkiye'de teknolojik öğrenme olgusunun incelenmesi, öğrenme-gelişmişlik düzeyi ilişkileri ve öğrenme-ekonomik büyüme ilişkileri.	Alansal analiz	1989-2000 döneminde Türk imalat sanayinde iller ve bölgeler düzeyinde öğrenme değerleri ve gelişmişlik düzeyleri	*Söz konusu dönemde teknolojik öğrenmenin olduğunu gözlemlemiştir. *İmalat sektöründeki öğrenme hızının yüksekliği büyüme kapasitesini artarak arttırmaktadır.

Tablo 29'un devamı

Çalışma	Amaç	Model	Veriler	Sonuç
Mihçi ve Akkoyunlu-Wigley (2005)	AB ile GB'nin piyasa yapısı ve fiyatlama davranışı üzerindeki etkisi	Panel veri yöntemi	1996-2000 döneminde Türk imalat sanayisinde dış ticaret fiyat-maliyet marjları	*Hem ithalat hem de ihracat imalat sanayii fiyat maliyet marjlarını azaltıcı yönde etki yapmıştır. *AB'den yapılan ithalat imalat sanayiinin yoğunlaşma oranlarını azaltıcı yönde etki yapmıştır.
Salinas ve Aksoy (2006)	Ticaretin serbestleştirilmesinden önce ve sonraki dinamik etkilerin incelenmesi	EKK karşılaştırmalı analiz	1970-2004 döneminde 39 ülkenin makro ekonomik politika, dışa açıklık, büyüme verileri	*Ticaretin serbestleştirilmesi ve GSYİH büyümesi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. *Ticari reformlar sonrası kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı %0,92'den %2,11'e kadar yükselmiştir. *Küçük ülkeler bu reformlardan daha fazla kazanç elde etmiştir.
Vergil ve Yıldırım (2006)	Gümrük birliğinin Türkiye'nin yurtdışı piyasalarındaki rekabet ortamı üzerine etkisi	Panel veri yöntemi	1993-2002 dönemi ve 215 ihracat sektörü için, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri yoluyla ölçülmüştür. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi, döviz kuru, AB'nin GSYİH'si ve Gümrük Birliği için oluşturulan kukla değişken kullanılmıştır.	*GB "ileri teknoloji malları" ile "taklidi zor araştırma yoğun mallar" da Türkiye'nin rekabet gücünü olumlu etkilemiştir. Bu alanda GB ve rekabet gücü ilişkisi yakalama paradigmasını desteklemiştir. *GB "sermaye yoğun mallar" la "ara teknoloji malları"nda rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir. Bu alanda GB ve rekabet gücü ilişkisi kutuplaşma teorisini desteklemiştir.

2. VERİLER VE DEĞİŞKENLERİN ANALİZİ

2.1. Araştırmanın Veri Kaynakları

GSMH verileri 1980-2005 yılları Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ekonomik ve sosyal göstergelerden, 2006 yılı verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistik yıllıklarından toplanmıştır. Tasarruf mevduatı faiz oranları DPT ekonomik ve sosyal göstergelerden, DYSY fiili giriş verileri Hazine Müsteşarlığı'ndan, patent verileri Türk Patent Enstitüsü (TPE)'nden ve diğer tüm veriler TÜİK'ten temin edilmiştir.

Rekabet (CR_4 yoğunlaşma) ve ölçek ekonomileri verileri imalat sanayi kapsamında TÜİK tarafından en son 2001 yılı için yayınlanmaktadır. Bu nedenle, 2002-2006 yılları arasındaki 5 yıllık zaman dilimi söz konusu veri setinin genel eğilimine göre E-Views İstatistik Programı yardımıyla tarafımızca hesaplanmış ve bu veriler kullanılmıştır.

2.2. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Çalışmada, veri seti olarak, Türkiye için 1980-2006 yılları arasında yıllık olarak oluşturulan zaman serisi verileri kullanılmıştır. Analizde 5 bağımlı, 1 bağımsız değişken ve bu bağımsız değişkenin gecikmeli değerleri yer almaktadır. Bazı bağımlı değişkenler (rekabet ve makro ekonomik istikrar değişkenleri) için birkaç göstergenin kullanılabilmesi durumu söz konusu olmaktadır. Aynı değişkene ait tarafımızca incelenen bütün göstergelerin paralel sonuçlar vererek birbirini desteklediğini göstermek amacıyla bu değişkenlere de yer verilmiştir. Bağımsız ve bağımlı değişken olarak aşağıdaki veriler toplanmış ya da tarafımızdan hesaplanmıştır.

Bağımsız değişken:

Dışa açıklık : (İhracat + İthalat) / GSMH

Bağımlı değişkenler:

Rekabet : Mark-up fiyatlama (TÜFE değişim oranı - TEFE değişim oranı)

: İmalat sanayi yoğunlaşma oranı (CR₄ ağırlıklı ortalaması)

Makro ekonomik istikrar : GSMH deflatörü

: Tasarruf mevduatı faiz oranları

Yatırım : Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY) / GSMH

Firma ölçeğindeki büyüme : İmalat sanayi toplam üretimi / Toplam
firma sayısı

Teknoloji : Yerli + yabancı patent sayıları (Genel toplam)

Ticaretin dinamik kazanç kanallarından olan uzmanlaşmaya, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksinin hesaplanabilmesi için gerekli olan verilere 1996 yılı öncesi için ulaşılamadığından modelde yer verilmesi mümkün olmamıştır.

3. YÖNTEM

Çalışmada, zaman serilerinde uygulanan gecikmesi dağıtılmış modellerden Almon (polinomial) gecikme modeli E-Views İstatistik programı yardımıyla kullanılmıştır. Aşağıda gecikmesi dağıtılmış modeller hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Almon modeli ve modelin aşamaları detaylı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Gecikmesi Dağıtılmış Modeller

Uluslararası ticaretin dinamik kazançlarının belirli kazanç kanalları vasıtasıyla ortaya çıkması uzun bir zaman dilimini gerekli kılmaktadır. Dinamik kazanç kanallarından gerek rekabet gerekse de yatırım artışı ve beraberinde gelen teknolojik gelişmenin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri belirli bir zaman süreci içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, uluslararası ticaretin dinamik

kazançlarının ölçülmesinde gecikmesi dağıtılmış modeller kullanılmıştır. Söz konusu dinamik etkilerin zaman içerisindeki seyri parabolik bir özellik göstermesi nedeniyle gecikmesi dağıtılmış modeller içerisinde yaygın olarak kullanılan Almon modelinin kullanılması uygun görülmüştür.³⁵⁹

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + u_t \quad (t = 1, 2, 3, \dots, n)$$

şeklindeki statik modelde Y ve X arasında aynı dönemde yani t döneminde ortaya çıkan ilişkiden söz edilmektedir. Ancak bağımlı Y değişkeninin t zamanındaki değeri bağımsız X değişkenlerinin daha önceki dönemlerdeki gecikmeli değerleri (X_{t-1}, X_{t-2}, \dots) ile tayin edilebilir.

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + u_t$$

Y değişkeni, X'e belli bir zaman boşluğundan sonra cevap vermekte ve bu zaman boşluğuna "gecikme", ilgili modele de "gecikmesi dağıtılmış model" denir;³⁶⁰ çünkü belli bir nedenin etkisi bir zaman süresine yayılmıştır.³⁶¹ Bu modellerde bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisi, X'in belli sayıda geçmiş değerleri arasında dağıtılmış olmaktadır. Model bağımlı değişkenin bir ya da daha çok gecikmeli değerini içeriyorsa buna da "ardışık bağımlı model" denir. Bağımlı Y değişkeni geçmiş dönemlere ait değerlerini (Y_{t-1}, Y_{t-2}, \dots) içeriyorsa bu modellere otoregresiv (dinamik) model denir³⁶² ve şu şekilde yazılabilir:

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + \beta_3 Y_{t-1} + \beta_4 Y_{t-2} + u_t$$

Bu gecikmeli değişkenli modellere genel olarak gecikmeli regresyon modelleri denilmektedir. Bu modeller sonsuz (gecikmeli) ve sonlu (gecikmeli) gecikmesi dağıtılmış modeller olarak ifade edilebilmektedir. Gecikmesi sonlu yani gecikmenin geçmişe doğru uzunluğu tanımlanmış model,

³⁵⁹ Adıqa Kausar KIANI, "TFP and MIRR Using Almon Distributed Lag Model: A Case Study of Balochistan (1970-2004)", *European Journal of Scientific Research*, Vol. 23, No. 1, 2008, s.49; Julia HALL ve Grant M. SCOBIE, **The Role of R&D in Productivity Growth: The Case of Agriculture in New Zealand: 1927 to 2001**, NZ Treasury Working Paper, 2006, s.26.

³⁶⁰ Şahin AKKAYA, M. Vedat PAZARLIOĞLU, **Ekonometri II**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Erkam Matbaacılık, 1998, s.131.

³⁶¹ Damodar N.GUJARATİ, **Temel Ekonometri**, Çev. Ümit ŞENESEN ve Gülay G. ŞENESEN, Birinci Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1999, s.585.

³⁶² AKKAYA ve PAZARLIOĞLU, a.g.e., s.129.

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + \dots + \beta_k X_{t-k} + u_t$$

şeklindedir. Bu model kısaca;

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=0}^k \beta_i X_{t-i} + u_t \quad \text{olarak ifade edilir.}^{363}$$

Gecikmesi dağıtılmış modellerin tahmininde sıradan en küçük kareler (SEK) yöntemi uygulanabilmekte; ancak, uygulamada bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Birincisi, gecikme sayısı k 'nin maksimum ne kadar olacağına ilişkin önsel bir yol gösterici yoktur. İkincisi, birbirini takip eden gecikmelerin sayısının çok olması ve gözlem sayısının az olması halinde serbestlik derecesi küçülecek ve istatistiki test ve güven aralıkları sağlıksız olacaktır. Üçüncü olarak, gecikmeler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi ortaya çıkabilmekte; bu da tahminlerin belirsizliğine yol açacak yani standart hatalar tahmin edilen katsayılarla oranla büyük olma eğilimi taşıyacaktır. Bu yüzden gecikmeli modellerin SEK ile tahmini tavsiye edilmemektedir.³⁶⁴

3.1.1. Almon (Polynomial) Dağıtılmış Gecikme Modeli

Gecikmesi sonlu dağıtılmış bir modelde Almon 1965 yılında matematikte “Weierstrass Teoremi” olarak bilinen bir teoremden yararlanarak β_i 'nin i gecikme uzunluğunun uygun dereceden bir polinomu ile ifade edilebileceğini varsaymıştır.³⁶⁵ Bu model şu şekilde yazılabilir:

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=0}^k \beta_i X_{t-i} + u_t \quad (i = 0, 1, 2, \dots, k) \quad (1)$$

Gecikme dizini;

$$\beta_i = \alpha_0 + \alpha_1 i + \alpha_2 i^2 \quad i \text{'nin ikinci dereceden polinomu}$$

$$\beta_i = \alpha_0 + \alpha_1 i + \alpha_2 i^2 + \alpha_3 i^3 \quad i \text{'nin üçüncü dereceden polinomu} \quad (2)$$

³⁶³ Nedim DİKMEN, “Koyck-Almon Yaklaşımı ile Tütün Üretimi ve Fiyat İlişkisi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:15, Sayı:2, 2006, ss.153-154.

³⁶⁴ AKKAYA ve PAZARLIOĞLU, a.g.e., s.137

³⁶⁵ GUJARATI, a.g.e., s.613.

şeklinde ikinci dereceden polinomu ifade eder. Model daha genel olarak yazılırsa,³⁶⁶

$$\beta_i = f(i) = \alpha_0 + \alpha_1 i + \alpha_2 i^2 + \dots + \alpha_r i^r$$

Burada polinomun derecesi (r) nin en uzun gecikme uzunluğu (k) ndan küçük olduğu varsayılmıştır.

2 nolu denklem 1 nolu denklemde yerine koyulursa;

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=0}^k (\alpha_0 + \alpha_1 i + \alpha_2 i^2) X_{t-i} + u_t$$

$$Y_t = \alpha + \alpha_0 \sum_{i=0}^k X_{t-i} + \alpha_1 \sum_{i=0}^k i X_{t-i} + \alpha_2 \sum_{i=0}^k i^2 X_{t-i} + u_t \quad (3)$$

Buradan şu tanımları yapalım:

$$Z_{0t} = \sum_{i=0}^k X_{t-i} = (X_t + X_{t-1} + X_{t-2} + X_{t-3} + \dots + X_{t-k})$$

$$Z_{1t} = \sum_{i=0}^k i X_{t-i} = (X_{t-1} + 2X_{t-2} + 3X_{t-3} + \dots + kX_{t-k})$$

$$Z_{2t} = \sum_{i=0}^k i^2 X_{t-i} = (X_{t-1} + 4X_{t-2} + 9X_{t-3} + \dots + k^2 X_{t-k})$$

X'in modele en uygun gecikmeli değerlerinden Z_{0t} , Z_{1t} ve Z_{2t} bu şekilde hesaplandıktan sonra 3 nolu denklem şu şekilde yazılabilir:

$$Y_t = \alpha + \alpha_0 Z_{0t} + \alpha_1 Z_{1t} + \alpha_2 Z_{2t} + u_t \quad (4)$$

Böylece Almon dizininde Y'nin X değişkenlerine göre değil, oluşturulan Z değişkenlerine göre regresyonu bulunur. Artık Z değişkenlerine göre SEK yöntemi

³⁶⁶ Ramu RAMANATHAN, **Introductory Econometrics with Applications**, Dördüncü Baskı, ABD: The Dryden Press, 1998, s.497.

uygulanabilir.³⁶⁷ 4 nolu denklemde elde edilen Z değişkenlerinin katsayılarını kullanarak asıl modelin tahmin katsayılarına ulaşılır.

α 'lar tahmin edildikten sonra, β_i 'ler aşağıdaki şekilde tahmin edilir.³⁶⁸

$$\hat{\beta}_0 = \hat{\alpha}_0$$

$$\hat{\beta}_1 = \hat{\alpha}_0 + \hat{\alpha}_1 + \hat{\alpha}_2$$

$$\hat{\beta}_2 = \hat{\alpha}_0 + 2\hat{\alpha}_1 + 4\hat{\alpha}_2$$

$$\hat{\beta}_3 = \hat{\alpha}_0 + 3\hat{\alpha}_1 + 9\hat{\alpha}_2$$

.....

$$\hat{\beta}_k = \hat{\alpha}_0 + k\hat{\alpha}_1 + k^2\hat{\alpha}_2$$

Bu ifadeler seçilen gecikme uzunluğuna göre 3 nolu regresyon modeline yerleştirilir.³⁶⁹

$$Y = \alpha + \hat{\beta}_0 X_t + \hat{\beta}_1 X_{t-1} + \hat{\beta}_2 X_{t-2} + \hat{\beta}_3 X_{t-3} + \dots + \hat{\beta}_k X_{t-k}$$

Böylece Almon dağıtılmış gecikme modeli tahmin edilmiş olur.

4. ANALİZ SONUÇLARI VE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Almon modeli analiz sonuçları Tablo 30'da verilmiştir. Tabloda dış ticaret bağımsız değişkeni ve bu bağımsız değişkenin gecikmeli değerleri ile bağımlı değişkenlerin ayrı ayrı tahmin edilmiş analiz sonuçları yer almaktadır. Yani dışa açılma ve dışa açılmanın gecikmeli değerleri ile rekabet, makro ekonomik istikrar, yatırım, ölçek ekonomileri ve teknoloji değişkenleri tek tek analiz edilerek 5 ayrı

³⁶⁷ A. H. STUDENMUND, *Using a Practical Guide Econometrics*, Üçüncü Baskı, Addison-Wesley Educational Publishers, 1997, s.481.

³⁶⁸ RAMANATHAN, a.g.e., s.497.

³⁶⁹ Funda YURDAKUL, "Pamuk Üretimi ile Pamuk Fiyatı Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Koyck-Almon Yaklaşımı", *Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 1998, s.345.

tahmin denklemi elde edilmiştir. Bağımlı değişkenler rekabet ve makro ekonomik istikrar için birkaç göstergenin kullanılabilir olması nedeniyle iki ayrı gösterge kullanılarak model tahmini yapılmıştır. Nitekim, her iki gösterge de birbirine paralel sonuçlar vermiştir. Böylece toplamda 7 ayrı tahmin denklemi oluşturulmuştur. Bu denklemlerden rekabet (CR_4) – dışa açılma, yatırım – dışa açılma, ölçek ekonomileri – dışa açılma ve teknoloji – dışa açılma denklemleri tam logaritmik; makro ekonomik istikrar (GSMH deflatörü ve tasarruf mevduatı faiz oranı) – dışa açılma denklemleri yarı logaritmik fonksiyon şeklinde iken; rekabet (mark-up fiyatlama) – dışa açılma denkleminin logaritması alınmadan hesaplama yapılmıştır.

Tablo 30. Ekonometrik Tahmin Sonuçları, 1980-2006

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişkenler							
	Rekabet		Makro Ekonomik İstikrar		Yatırım	Ölçek Ekonomileri	Teknoloji	
Dışa Açıklık	CR_4	Mark-up	GSMH Deflatörü	Tasarruf Mev. Faiz Oranı	DYSY / GSMH	Top. Üretim / Firma Sayısı	Toplam Patent Sayısı	
Sabit	5,908	9,035	6,178	5,570	-42,039	-5,644	-15,727	
t Dönemi	-0,336	-0,795	0,037	0,023	10,190	1,887	4,551	
t-1 Dönemi	-0,281	-0,030	-0,014	-0,007	2,024	0,627	1,823	
t-2 Dönemi	-3,401	0,392	-0,042	-0,024	61,036	12,728	27,838	
t-3 Dönemi		0,473	-0,046	-0,027	187,226	38,191	82,595	
t-4 Dönemi		0,213	-0,026	-0,018	380,594	77,014	166,095	
t-5 Dönemi		-0,389	0,017	0,004				
R² Değeri	0,6274	0,4719	0,7321	0,7417	0,6539	0,650	0,7435	
F Değeri (Olasılık)*	11,7892 (0,00009)	5,3615 (0,00814)	16,3979 (0,00002)	17,2334 (0,00001)	11,9707 (0,00012)	11,7868 (0,00013)	18,3629 (0,000008)	
Almon Dizini Standart Hataları	Z_{0t}	0,427	0,218	0,018	0,011	3,816	1,054	2,299
	Z_{1t}	1,947	0,271	0,022	0,013	12,659	3,497	7,629
	Z_{2t}	1,603	0,052	0,004	0,002	9,260	2,558	5,581
	C	0,856	4,547	0,377	0,233	8,379	2,315	5,049

* %1 anlamlılık düzeyi.

Gecikmesi dağıtılmış modellerin standart hataları Almon dizininden elde edilen modelin standart hatalarından bulunmaktadır. Ancak, gecikmesi dağıtılmış model katsayılarının standart hataları Almon dizini standart hatalarından büyük olmayacağı için,³⁷⁰ bu katsayıların anlamlı olması, gecikmesi dağıtılmış model katsayılarının da anlamlı olması demektir. Genel olarak bakıldığında modelin

³⁷⁰ GUJARATI, a.g.e., s.617.

anlamlılık katsayısı F , tüm modellerde istatistiksel olarak $\alpha = 0,01$ anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

İlk olarak dışa açılmanın rekabet üzerinde zaman içerisinde yarattığı etki incelenmiştir. Dışa açılma, çok uluslu şirketlerin de aracılığıyla yabancı ürün ve firmaların ülkeye gelmesi ile birlikte bazı yerli firmaların bir kısmının piyasadan çekilmesine neden olabilecektir. Bu yüzden dışa açılma sonrasında nihai olarak rekabetin artmasının beklenmesine rağmen, başlangıç yıllarında kısmen azalabileceği ancak sonraki yıllarda ise artması beklenmektedir. Rekabet göstergesi olarak aldığımız CR_4 katsayıları ve mark-up fiyatlama gibi iki değişkene göre de, ekonominin dışa açık olmamasının rekabet sürecini zayıflattığı görülmektedir. İki değişkenin sabit katsayılarının CR_4 için 5,908 ve mark-up fiyatlama için 9,035 olması bunu ifade etmektedir. CR_4 değişkeni yoğunlaşma oranlarını ifade etmekte olduğundan bu değişkenin azalıyor olması rekabetin artması şeklinde yorumlanmaktadır. Buna göre, t döneminde dışa açılmadaki %1'lik artış CR_4 (yoğunlaşma oranı) değişkeninin t döneminde %0,336'lık bir azalışa, bir dönem gecikmeyi ifade eden $t-1$ döneminde dışa açılmadaki %1'lik artış CR_4 değişkeninin t döneminde %0,281'lik, dışa açılmanın $t-2$ dönemindeki %1'lik artış ise, CR_4 değişkeninin t döneminde %3,401'lik bir azalışa (rekabetin artmasına) yol açmaktadır. CR_4 değişkenine göre zaman içerisinde yoğunlaşma oranlarındaki azalmanın (rekabette görülen artışın) %63'ü dışa açıklık değişkeni ve dışa açıklık değişkeninin gecikmeli değerleri tarafından açıklanmaktadır.

Aynı şekilde mark-up fiyatlamasının negatif ve azalıyor olması, rekabetin artması olarak yorumlanmalıdır. Değişkenlerin t-istatistiği olasılık değerleri %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Denenen modeller içerisinde en uygun model doğrusal modeldir. Bu yüzden değişkenlerin değişimi birim üzerinden yorumlanmıştır. Dışa açılmadaki 1 birimlik artış mark-up fiyatlamasının t döneminde 0,795 birimlik, $t-1$ döneminde dışa açılmadaki 1 birimlik artış mark-up fiyatlamasının t döneminde 0,030 birimlik bir azalmaya (rekabetin artmasına) yol açmaktadır. Yani bir dönemde serbestleşme yönünde yapılan bir değişiklik rekabet üzerindeki etkisini aynı dönemde yansıtamamaktadır. $t-2$, $t-3$ ve $t-4$ dönemlerinde dışa açılmadaki 1 birimlik artış, mark-up fiyatlamasının t döneminde sırasıyla 0,392, 0,473, 0,213 birim

artmasına, $t-5$ döneminde dışa açılmadaki 1 birimlik artış ise mark-up fiyatlamanın t döneminde 0,389 birimlik azalışa yol açmaktadır. Dışa açılmanın rekabet üzerindeki pozitif etkisi ancak 5 gecikme döneminde görülebilmektedir. Beklentilere göre, piyasaya yeni giren firmaların da etkisiyle tutunamayan yerli firmaların piyasadan çekilmesi sonucu rekabet düzeyinde birkaç dönem azalma görülebilecek; fakat daha sonra rekabet bir artış trendi içerisine girecektir. 1986-1995 döneminde Türk imalat sanayisindeki rekabet oranlarında artış yaşanmış; 1996-1998 arasında ise, yaşanan krizin de etkisiyle bazı firmaların piyasada tutunamaması sonucu rekabet oranlarında bir miktar azalış görülmüştür. Ancak sonraki yıllarda yoğunlaşma oranlarında azalmalarla birlikte rekabet oranları artış trendi içerisine girmiştir. Görüldüğü üzere tahmin sonuçları hem beklentilere hem de Türkiye'deki rekabet sürecinin gelişimine uyumludur. Mark-up fiyatlama açısından incelendiğinde, rekabetteki değişmelerin dışa açılma ve bunun gecikmeli değerleri tarafından açıklanma yüzdesi CR_4 değişkeninkinden biraz daha düşük (%47) çıkmıştır.

İkinci tahmin denklemi olarak alınan makro ekonomik istikrar – dışa açılma ilişkisinde makro ekonomik istikrarın (MEİ) göstergesi olarak iki ayrı değişken (GSMH deflatörü ve tasarruf mevduatı faiz oranı) alınarak tahmin yapılmıştır. Her iki değişkenin de artması ve pozitif değerler göstermesi makro ekonomik istikrarsızlığı ifade edecektir. Makro ekonomik istikrar göstergesi olarak kullandığımız GSMH deflatörü ve tasarruf mevduat faiz oranlarının sabit terim katsayıları sırasıyla 6,178 ve 5,570 şeklinde olup pozitif değerlidir. Bu katsayılar, ekonominin dışa açık olmamasının makro ekonomik istikrarı olumsuz etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Dışa açılımın olduğu dönemdeki değişme sonucu yine o dönemde GSMH deflatörü ve faiz oranları değişkenleri pozitif değerlidir, ancak makro ekonomik istikrarsızlık dışa açılmanın olmadığı dönemle karşılaştırıldığında azalmaktadır. Faiz oranı değişkeninde yarı logaritmik bir fonksiyonda dışa açılımın 5 gecikmeli değeri alınarak model oluşturulmuştur. Buna göre; $t-1$ döneminde dışa açılmadaki 1 birimlik artış faiz oranlarının t döneminde %0,007'lik, $t-2$ dönemindeki dışa açılmadaki 1 birimlik artış faiz oranlarının t döneminde %0,024'lük bir azalmaya yol açarken; $t-3$ ve $t-4$ dönemindeki dışa açılma faiz oranlarının t döneminde sırasıyla %0,027 ve %0,018'lik bir azalmaya yol açmaktadır. Ancak $t-5$

döneminde dışa açılmadaki 1 birimlik artış faiz oranlarının t döneminde %0,004'lük bir artışa yol açtığı görülmektedir.

GSMH deflatörü - dışa açılma ilişkisine bakıldığında faiz oranı değişkeniyle paralel sonuçlar elde edilmiştir (Bkz. Tablo 30). Bu modelde de dışa açılımın 5 dönem gecikmeli değerleri ve yarı logaritmik bir fonksiyon kullanılmıştır. GSMH deflatörü ile MEİ arasında ters orantılı bir ilişkinin varlığından dolayı modelde tahmin katsayısının negatif değerli olması MEİ değişkeninin artması, pozitif değerli olması ise MEİ değişkeninin azalması şeklinde yorumlanacaktır. Dışa açılmanın t dönemindeki 1 birimlik artış, t döneminde GSMH deflatörü değişkeninde %0,037'lik bir artışa yol açmaktadır. $t-1, t-2, t-3$ ve $t-4$ dönemlerinde dışa açılmadaki 1 birimlik artış GSMH deflatörü değişkeninin t döneminde sırasıyla %0,014, %0,042'lik, %0,046 ve %0,026'lık bir azalışa ve $t-5$ döneminde dışa açılmadaki 1 birimlik artış GSMH deflatörü değişkeninin t döneminde %0,017'lik bir artışa yol açmaktadır. Gerek deflatör oranı gerekse de faiz oranı açısından MEİ'deki değişmelerin sırasıyla %73 ve %74'ü dışa açılma ve bunun gecikmeli değerleri tarafından açıklanmaktadır; yani iki değişken birbirine paralel sonuçlar vermiştir.

Makroekonomik istikrar göstergesi olarak kullandığımız gerek GSMH deflatörü gerekse tasarruf mevduat faiz oranı değişkenleri ile dışa açıklık endeksi ilişkisinde, başlangıçta (ilk dört gecikme döneminde) deflatör ve faiz oranı azalıyor (makro ekonomik istikrar artıyor) olmasına rağmen; 5 dönem gecikme değerleri pozitif çıkmakta, dışa açılmanın 5 dönem gecikmeli değerinin makro ekonomik istikrar üzerinde olumsuz etkide bulunduğunu ifade etmektedir. Dışa açılmanın ilk döneminde makro ekonomik istikrarın etkisi görülememekte, fakat daha sonraki gecikme dönemlerinde dışa açılmanın makro ekonomik istikrar üzerinde olumlu etkisi görülebilmektedir. Özellikle dışa açılmanın $t-3$ dönemindeki değişiminin her iki değişken üzerindeki etkisi daha büyük oranlardadır. Yani dışa açılma makro ekonomik istikrar üzerindeki pozitif etkisini en yüksek 3 dönem gecikme ile yansıtılabilmektedir. $t-5$ gecikme döneminde makro ekonomik istikrarın bozuluyor olduğu görülmektedir. Şüphesiz ekonomi dışındaki nedenlerin de yol açmış olabileceği bu tür bir eğilim, dışa açılma sürecinin tek başına makro ekonomik istikrarı sağlamakta yetersiz olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Doğrudan yabancı sermaye değişkenini ifade eden yatırım - dışa açılma ilişkisinde, 4 dönem gecikme ile tam logaritmik bir fonksiyonda etkinin yansımaları daha net görülebilmektedir. Dışa açılmanın olmadığı dönemlerde yatırım değişkeni -42,039 yani negatif değerlidir. t döneminde dışa açılmadaki %1'lik artış DYS yatırımının t döneminde %10,190'lık, $t-1$, $t-2$, $t-3$ ve $t-4$ dönemlerinde dışa açılmadaki %1'lik artış DYS yatırımının t döneminde giderek daha fazla artan oranlarda yani %2,024, %61,036, %187,226 ve %380,594'lük bir artışa neden olmaktadır. Her bir gecikme döneminde katsayıların giderek arttığı görülmektedir. Dışa açılmadaki artışın 4 dönem gecikmede yatırım değişkenini en büyük oranda arttırdığı yani açıklığın yatırım üzerindeki yüksek etkisini 4 dönem içerisinde gösterdiği görülmektedir. Sonuçta, dışa açılma sürecinin DYS girişini olumlu etkilediği net bir biçimde ortaya konulmaktadır.

1980'den 2006 yılına DYSY'de giderek artan oranlarda artışlar görülmüştür. Dışa açılmanın sağlayacağı uzmanlaşma ve makro ekonomik etkilerin yanı sıra DYS yatırımlarının bünyesinde taşıdığı teknoloji, işletmecilik bilgisi ve nitelikli işgücü sayesinde oluşturduğu dışsallıklar ile de ekonomik gelişmeyi pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Modelde R^2 değeri 0,65 bulunmuştur. Bu da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın %65'inin dışa açıklık ve dışa açıklığın gecikmeli değerleri tarafından açıklandığını göstermektedir.

Dördüncü olarak, firma ölçeği - dışa açılma ilişkisinde dışa açılma sonucunda daha geniş bir piyasa ile karşılaşan firmalardan ayakta kalabilenlerin üretim tesis ölçeklerini büyütmeleri beklenmektedir. Ancak, yatırımı üretime dönüştürmelerinin belli bir zamanda olması gerekmektedir. Bu yüzden firmaların sabit sermaye yatırımı yapabilecekleri bir zaman sürecinin ardından ölçeklerinin artması beklenir. Modelin sabit katsayısının -5,644 olması ekonomide dışa kapalılığın firma ölçeği değişkeni üzerinde olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir. Dışa açılımın 4 dönem gecikmesi alınarak tam logaritmik bir denklem kurulmuştur; o yüzden tahmin katsayıları % olarak yorumlanmıştır. t döneminde dışa açılmadaki %1'lik artış firma ölçeğinin t döneminde %1,887'lik ve $t-1$ dönemindeki dışa açılmadaki %1'lik artış firma ölçeğinin t döneminde %0,627'lik bir artışa yol açmaktadır. Dışa açılımın $t-2$ döneminden itibaren ölçek artışının giderek artan

oranlarda olduğu dikkati çekmektedir. Şöyle ki, $t-2$, $t-3$ ve $t-4$ dönemlerinde dışa açılmadaki %1'lik artış ölçek katsayısının t döneminde %12,728, %38,191 ve %77,014'lük bir artışa yol açmaktadır. Modelde ölçek büyüklüğündeki değişmelerin %65'inin dışa açılma ve dışa açılmanın gecikmeli değerleri tarafından açıklandığı görülmektedir. Dışa açılmanın ölçek katsayısı üzerindeki pozitif etkisi bütün dönemlerde görülmekte ancak 4 gecikme dönemi bu pozitif etkiyi daha yüksek oranlarda göstermektedir.

Son olarak teknoloji - dışa açılma ilişkisine bakıldığında, teknolojinin uzun bir zamana yayılarak önce az sonra yüksek oranda artması beklenmektedir. Nitekim model sonuçlarına göre, dışa açılmanın olmadığı dönemlerde teknoloji değişkeni negatif değerli yani -15,727'dir. Modelde dışa açılımın 4 dönem gecikmesi alınmış ve tam logaritmik bir fonksiyon oluşturulmuştur. Dışa açılmanın t dönemindeki %1'lik bir artış teknoloji değişkeninin t döneminde %4,551'lik, $t-1$ ve $t-2$ dönemlerinde dışa açılmadaki %1'lik bir artış teknoloji değişkeninin t döneminde artık daha yüksek oranlarda seyrederek %1,823'lük ve %27,838'lik bir artışa yol açmaktadır. $t-3$ ve $t-4$ dönemlerinde dışa açılmadaki %1'lik artışlar ise yine yüksek oranlarda devam ederek teknoloji değişkeninin t döneminde sırasıyla %82,595 ve %166,095'lik artışlarla sonuçlanmaktadır. Sonuçta, dışa açılma teknoloji üzerindeki yüksek etkisini hemen göstermemekte, bu etki belli bir zaman dilimi içerisinde görülmektedir. Modelin R^2 değeri ise diğer değişkenlere kıyasla yüksek çıkmıştır; teknolojideki değişmelerin %74'ü dışa açılma ve bunun gecikme katsayıları tarafından açıklanmaktadır.

Türkiye'de Gümrük Birliği ve sonrasında yaşanan ekonomik entegrasyon faaliyetlerine ek olarak özellikle 2002 yılından sonra teknolojik yenilik yapan işyeri sayısında artışlar yaşanmıştır. Teknolojik gelişmenin en önemli göstergelerinden biri olan patent sayıları ile teknolojik gelişme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim, modelde teknolojik gelişmenin göstergesi olarak patent başvuru sayıları dikkate alınmıştır. Türkiye'de toplam yerli ve yabancı patent başvuru sayılarının seyrine bakıldığında (Bkz. Şekil 16), 1980'den 1995 yılına kadar küçük oranlarda artışlar, 1995'ten sonra keskin yükselişler gözlemlenmektedir.

Teknoloji - dışa açılma tahmin modelinin sonuçları da bu göstergelere uyumluğu ile teoriyi desteklemektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Uluslararası ticaretin serbestleşme süreci 1870'lerde ithalata uygulanan gümrük oranlarının azaltılması ile ortaya çıkmaya başlamış ve 1870-1914 döneminde ülkeler arasında benzeri görülmemiş bir ekonomik entegrasyon yaşanmıştır. Ancak gerek I. Dünya Savaşı'nın gerekse de 1929 Ekonomik Krizin etkisiyle uluslararası ekonomik ilişkiler kötüleşerek birçok ülke ticaret engelleri ve kambiyo kontrolleri gibi ticareti sınırlayıcı politikalara başvurmuştur. Bu politikaların ülkeleri olumsuz yönde etkilemesi üzerine yeniden ticaretin serbestleştirilmesi yönünde adımlar atılmaya başlanmıştır. Ticaretin serbestleştirilmesi yönünde atılmış bu adımlar ticaretin statik ve dinamik kazançlarını gündeme getirmiştir.

Uluslararası ticaretten sağlanan statik kazançlar, ekonomik yapıda bir değişiklik olmadan, dış ticaret hacmi ve refah düzeyinde ortaya çıkan ve süreklilik göstermeyen değişimleri ifade etmekte ve daha çok klasik ticaret teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Dış ticaretin dinamik yani uzun dönemli kazançları ise, bir defalık olmayan, ülkelerin teknolojik gelişmesine, kalkınmalarına, üretim açıklarının ve kaynak sıkıntılarının giderilmesine, üretimde rekabetin yerleşmesine yol açan uzun süreli etkilerdir ve uzun zamandan beri uygulamalı ticaret modelleri içerisinde yer alan bir kavram olup yeni ticaret teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Literatürde birçok iktisatçının ortak noktası uluslararası ticaretten elde edilen kazançların uzun zamanda daha büyük ve sürekli olacağı yönünde olmuştur. Serbest ticaretin sağladığı bu dinamik kazançlar rekabet artışı, makro ekonomik istikrar, yatırım artışı, uzmanlaşma, ölçek ve dışsal ekonomiler ile teknoloji ve teknik bilginin yayılımı şeklinde sıralanabilir. Dinamik kazanç kanalları, serbestleşmeden verimlilik artışı ve ekonomik büyümeye giden süreçte birbirleri ile eşanlı bir ilişki içerisinde dir.

Türkiye uluslararası ticaretin dinamik kazançlarını elde etme doğrultusunda, ekonomik entegrasyona ancak 1980 sonrası uyguladığı istikrar ve serbest ticaret politikaları ile dahil olabilmıştır. 1984 yılındaki kambiyo rejimi ve 1989 yılındaki 32 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile serbestleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Türkiye 1995'te GATT, 1996 yılı başında ise AB ile Gümrük Birliği'ne katılarak uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı ve böylece üretim

kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refah düzeylerini arttırmayı amaçlamıştır.

Çalışmada, serbestleşme sürecinde yukarıda bahsedilen kanallar aracılığıyla ticaretten sağlanan dinamik kazançların Türkiye üzerindeki etkileri 1980-2006 dönemi için Almon (polinomial) dağıtılmış gecikme modeli kullanılarak E-Views istatistik programı yardımıyla ölçülmüş; uluslararası piyasalara entegrasyon sürecinde Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim gözlemlenmiştir. Modelde dinamik kazanç kanalları bağımlı değişkenler, dışa açıklık ve dışa açılmanın gecikmeli değerleri ise bağımsız değişkenlerdir. Bağımsız değişken ve bunun gecikmeli değerleri ile bağımlı değişkenler ayrı ayrı analiz edilmiş olup toplamda 7 ayrı tahmin denklemi oluşturulmuştur. Veri kısıtı nedeniyle uzmanlaşma ve dışsal ekonomiler değişkenlerine modelde yer verilmemiştir. Genel olarak tüm modellerde F istatistik değeri $\alpha = 0,01$ anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Tahmin sonuçlarına bakıldığında, rekabet - dışa açılma ilişkisinde, rekabetin göstergesi olarak CR₄ yoğunlaşma ve mark-up fiyatlama verileri alınarak iki ayrı tahmin yapılmıştır. CR₄ değişkeni açısından, dışa açılmanın bütün gecikmeli dönemlerinde yoğunlaşmayı azalttığı yani rekabeti arttırdığı görülmektedir. Mark-up fiyatlamada ise, rekabetin önce artan, sonra azalan ve tekrar artmaya başlayan bir eğilimi söz konusudur. Rekabet artışı ile birlikte piyasaya yeni giren firmaların da etkisiyle tutunamayan yerli firmaların piyasadan çekilmek zorunda kalması gözlemlenen rekabet düzeyinde birkaç dönem görülen azalmayı açıklayabilmektedir. Türkiye’de 1986-1995 döneminde Türk imalat sanayindeki rekabet oranlarında artış yaşanmış; 1996-1998 arasında ise, yaşanan krizin de etkisiyle bazı firmaların piyasada tutunamaması sonucu rekabet oranlarında bir miktar azalış görülmüştür. Çalışmada, ayrıca 1980-2001 döneminde Türkiye’deki yoğunlaşma oranlarının seyri de incelenmiş; konfeksiyon, örme sanayi, un ve unlu mamuller gibi emek yoğun sektörlerde yoğunlaşmanın düşük, rafine edilmiş petrol ürünleri, uçak yapım ve onarım gibi daha çok sermaye yoğun sektörlerde fazla olduğu gözlemlenmiştir. Türk imalat sanayinde tekelleşme olgusu kırılmasa da piyasada rekabetçi yapıya doğru bir yönelim ortaya çıkmıştır.

Ticaretten refaha giden süreçte ülkenin makro ekonomik istikrarı da önemli bir etkiye sahiptir. Ülkeler arasında giderek ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve bu ekonomik ilişkilerden doğan karşılıklılık sonucu, ülkeler iç istikrarının yanında dış istikrarını da sağlamaya yönelmektedir. Makro ekonomik istikrarın sağlandığı bir ekonomide dışa açılma süreci, bir taraftan ticari kar marjlarından yararlanmak isteyen yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlayarak sermaye birikimi ihtiyacının karşılanmasına, diğer taraftan yeni ürün ve firmaların piyasaya girmesi ile monopolist eğilimlerin ortadan kalkmasına destek olacaktır.

Makro ekonomik istikrar - dışa açılma ilişkisinin analizinde yine iki ayrı değişken (GSMH deflatörü ve tasarruf mevduatı faiz oranı) alınarak tahmin yapılmıştır. Her iki değişkende de tahmin sonuçları paralel çıkmış ve dışa kapalılığın makro ekonomik istikrarı olumsuz etkilediği görülmüştür. Nitekim, 1980 öncesinde Türkiye ekonomik ve politik istikrarsızlık dönemi içerisindeydi. Dışa açılma sonucu makro ekonomik istikrarın önce azaldığı sonra düşük oranlarda arttığı ve yeniden azaldığı bir trend tahmin edilmiştir. Dışa açılma makro ekonomik istikrar üzerindeki pozitif etkisini en yüksek 3 dönem gecikme ile yansıtabilmektedir.

Gerek dışa açık ekonomi politikalarının piyasayı disipline edici etkisi, gerekse uluslar üstü ekonomik kurumlara üyeliğin gerekleri, serbestleşme sürecinin önemli bir kısmında Türkiye’de istikrarlı bir ekonomi inşa edilmesini sağlayamamıştır. Bu istikrar eksikliğinin ekonomik nedenlerden çok, ekonomi üzerinde etkili olan dışsal faktörlerden kaynaklandığı ve özellikle siyasi alanın, ekonomik alanı bir rant dağıtma aracı olarak kullanmasının bu süreçte etkili olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, ticaretin yatırım kanalı ile büyümeye doğru giden sürecinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY) oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çok uluslu şirketler aracılığıyla DYSY, ülkeye sağladığı döviz transferi ile sermaye birikimini arttırmanın dışında marka, teknoloji ve işletmecilik bilgisi gibi maddi olmayan varlıkların transferini ve yatırımcıya yatırımını kontrol etme yetkisini de içermektedir. Gelişmiş ülkelere öğrenilen teknoloji ve işletmecilik bilgisi üretime katkıda bulunarak daha kaliteli ve ucuz mal ve hizmet üretimi ile verimlilik artışı ve büyümeye katkı sağlamaktadır.

Türkiye'de, 1960'lardan itibaren yaşanan siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar, bürokratik güçlükler, iktisat politikası uygulamaları, yetişkin insan gücü eksikliği ve altyapı noksanlığı gibi nedenlerle, 1980 yılına kadar neredeyse yabancı sermaye yatırımı girişi sağlanamamış ve o yıla kadar verilen toplam yabancı sermaye izinleri sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

İncelediğimiz dönemde Türkiye'de yatırım - dışa açılma ilişkisine bakıldığında ise, bütün gecikmeli dönemlerinde dışa açılmanın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını pozitif etkilemekte yani arttırmakta olduğu görülmektedir. Nitekim 1980 sonrası yabancı sermaye girişi teşvik edilmiş ve yabancı yatırımlarda önemli artışlar olmuştur. Dışa açılma yatırımlar üzerindeki pozitif etkisini en yüksek 4 gecikme dönemi içerisinde göstermiştir. Nitekim 1993–2000 döneminde DYS akışının durgun ve 2001 ekonomik kriz nedeniyle 2002'de azalmakta olduğu görülmüş, sonra tekrar artış trendine girmiştir.

Uluslararası ticaret, doğası gereği işbölümü ve uzmanlaşmayı doğurarak ülkelerin göreceli olarak üstün oldukları mallarda uzmanlaşmaları yönünde ülkeleri yönlendirmektedir. Özellikle Klasik Dış Ticaret Teorisi uluslararası ticarete açıklığın artışının uzmanlaşma artışına öncülük ettiğini ifade etmektedir. Uzmanlaşmanın bu artan getirisi aracılığıyla uluslararası ticaretin uzun dönemde büyüme oranlarını arttırması beklenmektedir. Ülkelerin bir malın üretiminde uzmanlaşması, kaynakların daha etkin kullanımını sağlayarak beraberinde maliyetlerdeki azalma ve fiyatlardaki düşüşü getirmektedir.

Ticaretin önündeki engellerin kalkması sonucu zamanla Türkiye'de malların karşılaştırmalı üstünlüklerinin ne yönde değiştiğini ve hangi sektörlerde karşılaştırmalı üstünlük elde edip etmediğini görebilmek için "Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ)" indeksi yaklaşımı kullanılmıştır. Uzmanlaşmanın bir göstergesi olan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksinin hesaplanabilmesi için gerekli olan verilere 1996 yılı öncesi için ulaşamadığından uzmanlaşma - dışa açılma ilişkisine modelde yer verilememiştir. Ancak dış ticaretin uzmanlaşma aracılığıyla sağladığı dinamik kazançları açıklamak için 1996–2006 döneminde tarafımızca hesaplanan AKÜ indeksi, daha önceki dönemlerde belirli yıllar için yapılmış çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Türkiye'nin

genel itibariyle emek yoğun mallarda karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu; ancak 1980'lerden günümüze canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içki ve tütün ve hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar gibi emek yoğun sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğünün azaldığı; kimyasal sanayi ürünleri ve makine ve ulaştırma araçları gibi sermaye yoğun sektörlerdeki karşılaştırmalı üstünlüğünün ise arttığı hesaplanmıştır. Türkiye'nin emek yoğun mallardaki kaynaklarının bir kısmını sermaye yoğun alanlara aktararak emek yoğun uzmanlaşmadan sermaye yoğun uzmanlaşmaya doğru bir değişim yaşamakta olduğu görülmektedir.

Dinamik kazanç kanallarından bir diğeri olan ölçek ekonomisi, bir firma ya da sanayi dalının içyapısında meydana gelen değişikliklerin o firma ya da sanayi dalına sağlamış olduğu yararlarıdır. Serbestleşme sonucu piyasanın genişlemesi ile üretim hacmindeki genişleme büyük ölçekli üretim yöntemleri ve pazarlama fonksiyonlarını gerektirir. Üretim tesis ölçeği büyüdükçe, bir ürünün üretiminde, hem işgücü, hem de sermaye donanımı açısından uzmanlaşma fırsatları ve avantajları da o denli fazla olacaktır. Zira artan çıktı, firmayı özel yetenekli veya yüksek düzeyde gelişmiş niteliklere sahip olan personel istihdam etme imkânına kavuşturacaktır. Ayrıca, büyük miktarlarda üretime sahip firmalar için, özel amaçlı makine kullanımı da daha ekonomik hale gelecektir.

Türkiye'de ölçek ekonomilerinin zaman içerisindeki seyri Türk imalat sanayi ve alt sektörleri kapsamında incelenmiştir. Türkiye'de imalat sanayi verileri TÜİK tarafından en son 2001 yılı itibariyle yayınlandığı için ölçek ekonomilerinin gelişimi 1980–2001 yılları arasındaki dönemde tarafımızca ele alınabilmektedir. Genel itibariyle imalat sanayindeki gelişme incelenirse 1980'den 2001'e, firma başına düşen toplam üretim ve katma değer oranlarındaki değişimin birbirine paralel olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Toplam üretimdeki artış ile katma değerdeki artışın hemen hemen birbirine paralel bir seyir göstermesi, Türkiye'de üretim ölçeğinin büyüdüğünü ve elde edilen getirinin de buna paralel olduğunu ifade etmektedir.

Modelimizde ölçek ekonomileri - dışa açılma ilişkisi incelenirken Türkiye'de firma ölçeğinin bir göstergesi olarak imalat sanayi toplam üretiminin toplam firma sayısına oranı alınarak; serbestleşme aracılığıyla firma ölçeğindeki büyümenin sonuçta ölçek ekonomilerini doğuracağı düşünülmüştür. Dışa kapalılık

firma ölçeği değişkenini negatif etkilerken dışa açılmanın ileri dönemlerinde ölçeğin giderek arttığı dikkati çekmektedir. Modelde dışa açılmanın firma ölçeği üzerindeki pozitif etkisi 4 gecikme döneminde daha yüksek oranda yansımaktadır. Bu durum firmaların serbestleşme sonrası üretim ölçeklerini büyütmelelerinin belli bir zaman içerisinde olmasından kaynaklanabilmektedir. 1980-2001 döneminde Türk imalat sanayinde firma başına düşen toplam üretim ve katma değer oranlarındaki değişim incelendiğinde, özellikle 31 gıda içki ve tütün sanayi; 32 dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi; 33 orman ürünleri ve mobilya sanayi ile 38 metal eşya-makine sanayinde ölçek büyüklüğü ve katma değer artışı paralel seyir izlerken; 35 kimya-petrol, kömür, kauçuk ve plastik ürünleri sanayi; 36 taş ve toprağa dayalı sanayi ve 39 diğer imalat sanayinde katma değer oranı artış hızı ölçek artış hızından daha fazladır.

Dışsal ekonomiler ise, dinamik kazanç kanallarından biri olarak, işletmenin sırf kendi üretim hacminden değil aynı zamanda onun bağlı olduğu endüstrinin bir bütün olarak genişlemesinden dolayı ortaya çıkan etkilerdir. Bir endüstri dalı geliştikçe ihtiyaç duyulan hammadde, ara malları, nitelikli işgücü gibi faktörler daha kolay ve daha ucuz bir şekilde sağlanabilmekte ve bütün firmalar bundan yararlanmaktadır. Piyasanın büyümesi, sanayinin genişlemesi, nitelikli işgücü ve yetişmiş eleman sağlanması ve teknolojik bilginin yayılması gibi tüm endüstrinin yararlanabileceği olumlu bir ortam dışsal ekonomiler sayesinde ortaya çıkmaktadır. DYSY aracılığıyla ülkeye gelen teknolojik bilginin ev sahibi ülkede yayılımı da dışsallık yaratmakta, bundan tüm endüstri fayda sağlamaktadır. Kitlesele üretim karşısında endüstriye hammadde sağlayan işletmeler ileri teknoloji ve büyük ölçekli üretim yöntemlerini kullanmaya başlarlar. Böylece hammadde ve ara malları bollaşır, kalitesi artar ve fiyatlar düşer. Sonuçta verimlilik artışı ve büyüme üzerindeki pozitif etki kaçınılmazdır.

Uluslararası ticaret, ülkeler ve sektörler arası bilgi akışını kolaylaştırarak teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmakta yani bir anlamda “teknoloji yayma etkisi” yaratmaktadır. Uluslararası ticarete açıldıktan sonra geniş bir piyasa ile karşı karşıya kalan ülkeler teknolojik gelişme sağlama ve üstün bir rekabet gücü elde etme amacıyla hareket etmektedirler. Artan rekabet araştırma ve geliştirmeyi teşvik etmekte, yeni teknolojinin adaptasyonu ve daha iyi yönetim sağlamaktadır.

Uluslararası pazarda yeni teknolojiler geliştirerek rekabet avantajı sağlayan firma ya da ülkelerin bilgi birikimlerini arttırmaları ve bu birikimini uygulamaya koyacak yetişmiş uzmanlara yani nitelikli işgücüne sahip olmaları dinamik bir yenilik sürecini ortaya koymaktadır.

Diğer kazanç kanallarının hepsi ile ilişki içerisinde olan teknoloji - dışa açıklık ilişkisi modelimizde ele alınırken teknolojik gelişimin göstergesi olarak patent başvuru sayıları alınmıştır. Dışa açılmanın 4 gecikme döneminde teknolojiyi daha yüksek oranlarda arttırma eğiliminde olduğu görülmektedir; yani dışa açılma teknoloji üzerindeki yüksek etkisini hemen göstermemekte, bu pozitif etki belli bir zamanda ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 1981-2007 döneminde yapılan yerli ve yabancı patent başvuru sayıları 2000 yılına kadar sürekli istikrarsız bir şekilde dalgalanmaya maruz kalmakta ve 2000 yılından itibaren de her geçen yıl başvurulanan patent sayısı artmaktadır. Ayrıca, Türkiye’de teknolojik gelişimin göstergesi olarak birçok gösterge alınabilmekte olup bu çalışmada, imalat sanayinde yenilik yapan işyeri sayısı, Ar-Ge harcamaları gözlemlenmiştir. Analiz sonuçlarının beklentiler ve Türkiye’deki teknolojik gelişim süreci ile uyumlu olduğu açıktır.

Sonuç olarak, ticaretin serbestleştirilmesinin dinamik kazançlarının; rekabet, makro ekonomik istikrar, doğrudan yabancı sermaye yatırımı, firma ölçeği ve teknolojik gelişme kanalları aracılığıyla, Türkiye ekonomisinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- ACAR, Sadık, **Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika**, Birinci Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2000.
- AKKAYA, Şahin, M. Vedat PAZARLIOĞLU, **Ekonometri II**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Erkam Matbaacılık, 1998.
- AKKOYUNLU-WIGLEY, Arzu, **Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin İmalat Sanayii Üzerindeki Ticaret Yaratıcı Etkileri**, Basılmamış Çalışma, 2005.
- ANDERSON, K, W. MARTIN ve D. Van Der ENSBRUGHHE, **Doha Policies: Where Are the Pay-offs?**, in Richard Newfarmer (ed.), Trade, Doha, and Development: A Window into the Issues, World Bank, Washington, DC, 2006.
- BALLANCE, Robert H., Javed A. ANSARI, Hans W. SINGER, **Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma: Üçüncü Dünyada Dış Ticaret ve Yatırım**, Çev: Canan BALKIR ve Arif ERSOY, Birinci Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1985.
- COX, Simon, **Economics: Making Sense of the Modern Economy**, Second Edition, The Economist Newspaper, 2006.
- ÇELEBİ, Işın, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, Birinci Baskı, Araştırma Dizisi, İstanbul, 1991.
- DUNN, Robert M., John H. MUTTI, **International Economics**, Sixth Edition, Taylor and Francis e-Library: NewYork, 2004.
- DUNNING, J. H., **The Economies of Large Scale Production in British Industry: An Introductory Study**, Edited by C. Pratten; R. M. Dean; A. Silberston Source: The Economic

Journal, Vol. 77, No. 305, 1967, ss.117-118.

- EREN, Aslan, **Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar**, 5.Baskı, Muğla: Muğla Üniversitesi Basımevi, 2002.
- FEENSTRA, Robert C., **Advanced International Trade: Theory and Evidence**, Princeton University Press, 2002.
- FUJITA, M., P.R. KRUGMAN ve A.J. VENEABLES, **The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade**, MIT Pres, Cambridge, Mass., 1997.
- GUJARATI, Damodar N., **Temel Ekonometri**, Çev. Ümit ŞENESEN ve Gülay G. ŞENESEN, Birinci Basım, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1999.
- HALL, Julia ve Grant M. SCOBIE, **The Role of R&D in Productivity Growth: The Case of Agriculture in New Zeland: 1927 to 2001**, NZ Treasury Working Paper, 2006.
- KARLUK, Rıdvan, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB Yayını, Yayına Hazırlayan: Ali Tarhan, Şubat 2001.
- KARLUK, S. Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika**, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1996.
- KEPENEK, Yakup, Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, 10. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- KOUTSOYIANNIS, A., **Modern Mikro İktisat**, Çeviren: Muzaffer Sarımeşeli, Ankara: Teori Yayınları, 1987.
- KRUGMAN, Paul R., Maurice OBSTFELD, **International Economics: Theory and Policy**, Sixth Edition, NewYork: World Student Series,2003.

- KURDOĞLU, Çelik, **Dış Ticaret ve Teknik Seçimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No. 381, 1975.
- KUTLU, Erol, **Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No. 1207, 2000.
- PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Birinci Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- PARK, Soon-chan, **Interdependent Specialization and International Growth Effect of Geographical Agglomeration**, KIEP Working Paper, Korea, Mayıs 2002.
- RAMANATHAN, Ramu, **Introductory Econometrics with Applications**, Dördüncü Baskı, ABD: The Dryden Press, 1998.
- SEYİDOĞLU, Halil, **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007.
- SEYMEN, Dilek Aykut, **Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi**, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:4, Sayı:4, Ekim-Aralık 2002.
- SIGGEL, Eckhard, **Development Economics: A Policy Analysis Approach**, Social Science, Innovative Economics Textbooks, 2005, ss.123-127.
- STUDENMUND, A. H., **Using a Practical Guide Econometrics**, Üçüncü Baskı, Addison-Wesley Educational Publishers, 1997.
- ŞAHİNÖZ, Ahmet, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.

- ŞEN, Ali, Murat
KARAGÖZ,
Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Büyüme ve İhracata Etkisi, Sosyal Siyaset Konferansları, Editör: Halis Yunus ERSÖZ, Ocak 2007, ss.1063-1076.
- TAŞKIN, Harun ve
Mehmet Rıza ADALI,
Teknolojik Zeka ve Rekabet Stratejileri, Birinci Basım, İstanbul: Değişim Yayınları, 2003.
- TAYMAZ, Erol,
Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri, TÜBİTAK, Ankara, Mart 2001.
- TOGAN, Sübidey,
1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi:1, 1993.
- UTKULU, Utku,
Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler, Birinci Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2005.
- WESTERNHAGEN,
Natalja “von”,
Systemic Transformation, Trade and Economic Growth: Developments, Theoretical Analysis and Empirical Results, Business & Economics, Physica-Verlag Company, 2002, ss.110-114.
- YILMAZ, Şiir Erkök,
Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yayın No. 178, 1992.
- YÜCEL, İsmail Hakkı,
Bilim- Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu, DPT Yayınları, Ağustos 1997.

MAKALELER

- ABAYASIRI-SILVA,
Kaludura,
Mark HORRIDGE,
“Economies of Scale and Imperfect Competition in an Applied General Equilibrium Model of the Australian Economy”, **Preliminary Working Paper**, No. OP-84, 1996.
- AÇIKALIN, Sezgin,
Ekrem GÜL,
Ercan YAŞAR,
“Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:16, Aralık 2006, ss.271-282.
- ADES, A.F.,
E.L. GLAESER,
“Evidence on Growth, Increasing Returns, and the Extent of the Market”, **Quarterly Journal of Economics**, 114(3), 1999, ss.1025-1045.
- AKÇOMAK, İ. Semih,
Erol TAYMAZ,
“Assessing the Effectiveness of Incubators: The Case of Turkey”, **ERC Working Papers in Economics**, 04(12), 2004.
- ALBENİ, Mesut,
“Türkiye’de Teknolojik Öğrenmenin Alansal Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, Ocak-Haziran 2004, ss.19-37.
- ANDIA, A. B. Gracia,
M. D. Gadea RIVAS ve
J. M.Serrano SANZ,
“The Effects Of Macroeconomic Stability On Foreign Trade: An Analysis For Spain, 1986-2000”, **Applied Economics**, Vol. 38, No. 17, 2006, ss.2021-2022.
- ANTONUCCI, Daniele,
Stefano MANZOCCHI,
“Does Turkey Have a Special Trade Relation with the EU? A Gravity Model Approach”, **Economic Systems**, 30, 2006, ss.157–169.
- ATAKAN, Mehtap,
“Avrupa Topluluğu Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi Rejimi Ve Türkiye’nin Uyumu”, 2002, <http://www.gumruk.gov.tr/gumruk/dosyaupload/ab/gts.pdf>, (14.04.2008).

- ATİYAS, İzak, “Rekabet Politikasının İktisadi Temelleri Üzerine Düşünceler”, **Rekabet Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, ss.25-46.
- AYDOĞAN, Esenay, “1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:11, Sayı:1, Manisa, 2004.
- BACCHETTA, Philippe, Eric van WINCOOP, “Dynamic Gains from Trade”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 100, No. 1, 1992.
- BALASUBRAMANYA M, V. N., Salisu MOHAMMED ve David SAPSFORD, “Foreign Direct Investment as an Engine of Growth”, **Journal of International Trade and Economic Development**, 8 (1), 1999, 27-40.
- BALDWIN, Richard E., “Measurable Dynamic Gains from Trade”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 100, No. 1, 1992.
- BALDWIN, Robert E., “The Effects of Trade And Foreign Direct Investment On Employment and Relative Wages”, **The OECD Jobs Study: Working Paper Series**, OECD Publishing, No. 4, 1995.
- BAŞAR, Mehmet, Şebnem BAŞARGAN, Nükhet Hotar, “Küreselleşme Sürecinde İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Problemi ve Türkiye”, **TİSK İşveren Dergisi**, Sayı:10, Temmuz 2000.
- BAYRAÇ, Naci, “Yeni Ekonomi’nin Toplumsal, Ekonomik Ve Teknolojik Boyutları”, <http://www.geocities.com/ceteristr/nbayrac.doc>, (14.05.2007).
- BAYRAKTUTAN, Yusuf, “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3398, (12.01.2008).

- BAYRAMOĞLU,
Sonay, “Özelleştirme Döneminde Tekelleşme Eğilimi: Rekabet Kurulu Kararlarına Dayalı Bir Çözümleme”, **KİGEM Araştırma Raporu**, Ankara, 2003.
- BEHRENS, Kristian,
Carl Gaigne,
Gianmarco I.P.
OTTAVIANO and
Jacques-François
THISSE,
BERBER, Metin,
BLEANEY, Andrew
MCKAY,
BOSMA, Niels,
Erik STAM, Veronique
SCHUTJENS,
BOZKURT, Kurtuluş,
BRADA, Josef C.,
Jose A. MENDEZ,
CALDERON, C.,
L. LIU,
- “Interregional and International Trade: Seventy Years after Ohlin”, 2003, www.core.ucl.ac.be/staff/thissePapers/bgot24.pdf, (30.11.2008).
- “Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Kalkınma”, www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/dt.pdf, (22.10.2007).
- “Financial Liberalisation and Private Investment: Evidence from Turkey”, **Journal of Development Economics**, Vol. 57, 1998, ss.443–455.
- “Creative destruction, economic competitiveness and policy”, **International Schumpeter Society Conference**, Research Paper 017, Fransa, 2006.
- “İçsel Büyüme Modelleri Bağlamında Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Gelişme ve Ekonomik Büyüme”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44, Sayı:513, 2007, ss.71-81.
- “An Estimate Of The Dynamic Effects Of Economic Integration”, **The Review Of Economics And Statistics**, Vol. 70, No. 1, 1988.
- “The Direction of Causality Between Financial Development and Economic Growth”, **Journal of Development Economics**, 72, 2003, ss.321-334.

- CAVES, Richard. E., “Multinational Firms, Competition and Productivity in Host-Country Markets”, **Economica**, New Series, Vol. 41, No. 162, 1974, ss.176-193.
- CHAKRABARTI Avik, “Determinants of Foreign Direct Investment, Sensivity of Cross-Country Regressions”, **KYKLOS**, Vol. 54, Part. 1, 2001, ss.89-114.
- CHENG, Leonard K., “Optimal Trade and Technology Policies: Dynamic Linkages”, **International Economic Review**, Vol. 28, No. 3, 1987.
- COE, V. F., “The Gains of Trade”, **The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Econo mique et de Science politique**, Vol. 1, No. 4, 1935, ss.588-598.
- CORNIA, Giovanni
Andrea, “The Impact of Liberalisation And Globalisation on Income Inequality in Developing and Transitional Economies”, **Cesifo Working Paper**, No. 843, 2003.
- ÇAKMAK, Hatice K., “Stratejik Dış Ticaret Politikaları”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (7), 2004, ss.48-66.
- DEAN, Judith M., K.C.
FUNG,
Zhi WANG, “Measuring the Vertical Specialization in Chinese Trade”, **U.S. International Trade Commission**, Office of Economics Working Paper, No. 2007-01-A.
- DEARDORFF, A., “Deardorff's Glossary of International Economics”, 2001, <http://www.personal.umich.edu/~alandear/glossary/>, (17.03.2007).
- DEMİRCAN, Esra S.,
Meliha ENER, “IMF'nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri”, **Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt:1, No:1-2, 2003-2004.

- DESSUS, S., K. FUKASAKU and R. SAFADI, “Multilateral Tariff Liberalisation and the Developing Countries”, **Policy Brief**, No. 18, OECD Development Centre, Paris, 1999.
- DEVEREUX, Michael B., “Growth, Specialization, and Trade Liberalization”, **International Economic Review**, Vol. 38, No. 3, Ağustos 1997, ss.565-585.
- DEVEREUX, Michael B., Khang Min LEE, “Dynamic Gains form International Trade With Imperfect Competition and Market Power”, **Development Economics**, 5(2), 2001.
- DEVLIN, Robert, A. ESTEVADEORDAL, Paolo GIORDANO, J. MONTEAGUDO ve R. SAEZ, “Macroeconomic Stability, Trade and Integration”, **IDB/INTAL-CEBRI**, 2000, ss.35-96.
- DIAO, X, T. ROE, ve A. SOMWARU, “Developing Country Interests in Agricultural Reforms Under the World Trade Organization,” **American Journal of Agricultural Economics**, 84, 2002, ss.782–790.
- DİBOOĞLU, Sel, Aykut KİBRİTÇİOĞLU, “Inflation, Output Growth, and Stabilization in Turkey, 1980–2002”, **Journal of Economics and Business**, 56, 2004, ss.43–61.
- DİKMEN, Nedim, “Koyck-Almon Yaklaşımı ile Tütün Üretimi ve Fiyat İlişkisi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:15, Sayı:2, 2006.
- DOĞAN, Özlem İpekgil, Mehmet MARANGOZ, Mert TOPOYAN, “İşletmelerin İç ve Dış Pazarda Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler ve Bir Uygulama”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, 2003.
- DORNBUSCH, Rudiger, “PPP Exchange-Rate Rules and Macroeconomic Stability”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 90, No. 1, Şubat 1982, ss.158-165.

- DOUGLAS E. Rosenthal, Phedon NICOLAIDES, “Harmonizing Antitrust: The Less Effective Way to Promote International Competition”, **Global Competition Policy** edited by J. David Richardson and Edward M. Graham, 1997.
- DOWRICK, Steve, “Trade and Growth: A Survey”, **Technology and International Trade**, Edited by J. Fagerberg et. all., Edvard Elgar Publishing Company, 1997, ss.107-126.
- DUYGULU, Aylin Abuk, “Döviz Kuru İstikrarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi”, <http://www.ekodialog.com/Makaleler/dovizkuruistikrari.html>, (17.01.2008).
- EDEY, Malcolm, “Costs and Benefits of Moving from Low Inflation to Price Stability”, **OECD Economic Studies**, No. 23, 1994, ss.109-130.
- EGELİ, Hüseyin Avni, “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No. 2, 2001, ss.149-161.
- EJDER, Haydar Lütfü, Özgür ŞAHAN, “Türkiye’de 1980’den Günümüze Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükünün Değerlendirilmesi”, **Türk Harb-İş Araştırma-İnceleme**, Aralık 2004.
- EREN, Aslan, Bora SÜSLÜ, “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye**, Sayı:41, Yıl:7, Eylül-Ekim 2001, ss.662-674.
- ERYILMAZ, Ünal, “Parasal Birliğin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Muhtemel Etkileri”, **The University of Kansas**, people.ku.edu/~eryilmaz/EuronunTurkiye.pdf, (25.07.2008).

- ERZAN, Refik, Alpay FİLİZTEKİN ve Ünal ZENGİNOBUZ, “Customs Union with EU and the Impact of Foreign Competition on the Structure and Performance of Turkish Manufacturing Industry”, **MPRA Paper**, No. 381, 2003.
- ESİN, Hamit, “Impact of the GATT Uruguay Round Negotiations on Turkish Agriculture”, **CIHEAM**, No: 30, 1995.
- ETHIER, W., “National and International Returns to Scale in the Modern Theory of International Trade”, **American Economic Review**, 72(3), 1982, ss.389-405.
- FİLİZTEKİN, Alpay, “Türkiye’de Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Evrimi”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Yıl:1, Sayı:1, 2006, ss.101-116.
- FİLİZTEKİN, Alpay, “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayi Üzerindeki Etkileri”, **Kalder 12. Ulusal Kalite Kongresi**, İstanbul, 14 Ekim 2003.
- FLAM, Harry, “Product Markets and 1992: Full Integration, Large Gains?”, **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 6, No. 4, 1992, ss.7-30.
- GLASS, Amy Jocelyn, Kamal SAGGI, “Foreign Direct Investment and the Nature of R&D”, **The Canadian Journal of Economics / Revue Canadienne d'Economique**, Vol. 32, No. 1, 1999, ss.92-117.
- GÖKAL, İsmail, “Global Değişim, Stratejik Ticaret Politikası ve Türkiye İçin Bir Ticaret Senaryosu”, www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/4.htm-81k, (12.05.2007).
- GÖKOVALI, Ummuhan, “Trends in Patenting Activities: Worldwide Evidence and Turkish Case”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 15, Sayı: 50, 2004, ss.13-29.

- GÖKOVALI,
Ummuhan,
Kurtuluş BOZKURT,
GRAUWE, Paul De,
Gunther SCHNABL,
GÜLOĞLU, Bülent, A.
Ender ALTUNOĞLU,
GÜNALP, Burak,
Hüseyin, ÖZEL,
GÜNÇAVDI, Öner,
Michael BLEANEY,
Andrew MCKAY,
HANSEN, J. Drud,
HELPMAN, Elhanan,
HENDERSON, David,
- “Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakkı Olarak Patentler: Dünya ve Türkiye Açısından Tarihsel Bir Bakış”, **M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:17, 2006, ss.135-146.
- “Exchange Rate Stability, Inflation and Growth in (South) Eastern and Central Europe”, **Review of Development Economics**, 2006.
- “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:27, Ekim 2002
- “Rekabet Politikalarının Esasları”, **ESİAD, Siyasa**, Yıl:1, Sayı:1, 2005.
- “Financial Liberalisation and Private Investment: Evidence from Turkey”, **Journal of Development Economics**, Vol. 57, 1998, ss.443–455.
- “Dynamic Comparative Advantages in a Ricardian Model”, **Technology and International Trade**, Edited by J. Fagerberg et. all., Edvard Elgar Publishing Company, 1997, ss.91-106.
- “The Structure of Foreign Trade”, **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 13, No. 2, 1999, ss.121-144.
- “International Economic Integration: Progress, Prospects and Implications”, **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944), Vol. 68, No. 4, Ocak, 1992, ss.633-653.

- HUMMELS, David, ,
Dana RAPOPORT ve
Kei-Mu YI, “Vertical Specialization and the Changing Nature of World Trade”, **FRBNY Economic Policy Review**, Haziran 1998, ss. 79-99.
- JONSSON, Gunnar,
Arvind
SUBRAMANIAN, “Dynamic Gains from Trade: Evidence from South Africa”, **IMF Staff Papers**, Vol. 48, No. 1, 2001.
- KABASAKAL, Ali,
Şakir GÖRMÜŞ, “Ölçek Ekonomileri ve Sanayi Sektöründe İhracat Başarısı”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:9, 2007.
- KARACASULU,
Nilüfer, “Türkiye’deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Sayı: 15, 2000, ss.39-53.
- KARAKAYA, Etem,
Ferhat Başkan ÖZGEN, “Economic Feasibility of Turkey’s Economic Integration With The EU: Perspectives From Trade Creation And Trade Diversion”, **International Economics Research Conference**, September 11-14, 2002, s.7.
- KARAÖZ, Murat, “İmalat Sanayiinde Teknolojik Öğrenme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6(3), 2004, ss.97-112.
- KARAÖZ, Murat,
Mesut ALBENİ “Türkiye’de Teknoloji Çabalarına İlişkin Bir Değerlendirme: Türkiye’de Patent Aktivitesi”, **Pamukkale Üniversitesi, III. Bilgi Teknolojileri Kongresi, BİLGİTEK**, Denizli, 2004.
- KARATAŞ,
Muhammed, Selahattin
BEKMEZ, “Türkiye’nin İktisadi Gelişmesinin Dış Ticaret ve Teknolojik İlerleme Açısından Değerlendirilmesi”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:12, Sayı:2, Manisa, 2005.
- KARLUK, Rıdvan, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, Yayına Hazırlayan: Ali Tarhan, TCMB Yayını, Şubat 2001.

- KAYA, A. Ayşen, “İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma: Türkiye-Avrupa Birliği Analizi (1991–2003)”, **Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler Ve Siyaset Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, 2006.
- KELLER, Wolfgang, “International Technology Diffusion”, **Journal of Economic Literature**, Vol. 42, No. 3, 2004.
- KIANI, Adıqa Kausar, “TFP and MIRR Using Almon Distributed Lag Model: A Case Study of Balochanistan (1970-2004)”, **European Journal of Scientific Research**, Vol. 23, No. 1, 2008, ss.49-60.
- KILINÇ, Nurcan, “Yeni Ekonomi: Piyasa, Rekabet ve Ar-Ge”, <http://paribus.tr.googlepages.com/kilinc.doc>, (21.09.2008).
- KOTAN, Zelal, Mesut SAYGILI, “Estimating an Import Function for Turkey”, **The Central Bank of The Republic of Turkey Discussion Paper**, No. 9909, 1999.
- KREININ, Mordechai E., “On the Dynamic Effects of a Customs Union”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 72, No. 2, 1964, ss.193-195.
- KÖSE, Salih, “On the Dynamic Effects of a Customs Union”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 72, No. 2, 1964, ss.193-195.
- KULA, Ferit, “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2003.
- KUMRAL, Neşe, “Bölgesel Rekabet Gücünü Arttırmaya Yönelik Politikalar”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV|EPRI), Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu**, İzmir, 2006.

- LAGRO, Esra, “Avrupa Birliği ve Türkiye Rekabet Politikası Açısından Bankacılık Sektörüne Genel Bir Bakış”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:36, 2001.
- LAURSEN, Keld, “The Impact of Technological Opportunity on the Dynamics of Trade Performance”, **DRUID Working Paper**, No.12, 1996.
- LEVINSOHN, James, “Testing The Imports-As-Market-Discipline Hypothesis”, **Journal of International Economics**, 35, North-Holland, 1993, ss.1-22.
- LI, Dajin, “The Welfare Effect of Trade in the Endogenous Growth Model”, **The Canadian Journal Of Economics / Revue Canadienne d'Economie**, Vol. 29, Special Issue: Part 2, 1996.
- LOHRMANN, Astrid-Marina, “Development Effects of the Customs Union Between Turkey and the European Union: Catching up -or the Heckscher Ohlin- Trap”, **Russian and East European Finance and Trade**, 36(4), 2000, ss.26-44.
- MANGIR, Fatih, “Finansal Deregölasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri”, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CFatih%20MANGIR.pdf, (27.04.2008).
- MARTIN, Philippe, Farid TOUBAL, “International Trade”, 2005, <http://www.enpc.fr/ceras/martin/session1-2005.pdf>, (25.04.2008).
- MAZUMDAR, Joy, “Do Static Gains From Trade Lead to Medium-Run Growth?”, **The Journal of Political Economy**, Vol. 104, No. 16, 1996, ss.1328-1337.

- MCKINNON, R. L., “Optimum Currency Areas”, **International Economic Integration: Critical Perspectives on the World Economy** Edited by Miroslav N. JOVANOVIĆ, Taylor & Francis, 1998, ss.49-58.
- MELVIN, James R., “Trade and Investment with Constant and Increasing Returns to Scale”, **The Canadian Journal of Economics / Revue canadienne d'Economie**, Vol. 29, Special Issue: Part 2, 1996, ss.361-365.
- MIHÇI, Sevinç ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY, “Effects of the Customs Union with the European Union on the Market Structure and Pricing Behavior of the Turkish Manufacturing Industry”, **Applied Economics**, 2005.
- MIHÇI, Sevinç ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY, “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin Türk İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Kârlılık Etkileri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 5(3), 2003, ss. 77-91.
- MIHÇI, Sevinç ve Arzu AKKOYUNLU-WIGLEY, “Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'nin Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörleri Üzerindeki Yoğunlaşma ve Kârlılık Etkileri”, **ERC/METU International Conference in Economics VI**, Ankara, 2002.
- MOKYR, Joel, “Knowledge, Technology and Economic Growth During the Industrial Revolution”, **Productivity, Technology and Economic Growth** Edited by Bart van Ark and et al., Kluwer Academic Publishers, 2000.
- MORROW, James D., Randolph M. SIVERSON, Tressa E. TABARES, “The Political Determinants of International Trade: The Major Powers, 1907-90”, **The American Political Science Review**, Vol. 92, No. 3, 1998, ss.649-661.

- MUENDLER, Marc-
Andreas, “Balassa (1965) Comparative Advantage by Sector of Industry, Brazil 1986-2001”, 2007, www.econ.ucsd.edu/muendler/docs/brazil/brcompadv.pdf, (07.09.2008).
- MUKOYAMA, T., “A Theory of Technology Diffusion.” **Mimeo**, University of Rochester PhD, Dissertation, Chapter 1, 2002.
- NORDAS, Hildegunn,
Sebastien
MIROUDOTand
Przemyslaw
KOWALSKI, “Causality Tests For Cross-Country Panels: New Look at FDI and Economic Growth in Developing Countries”, **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 63 (2), 2001, ss.153-171.
- NAIR-REICHERT,
Usha, Diana
WEINHOLD, “Dynamic Gains From Trade”, **OECD Trade Policy Working Paper**, No. 43, 2006.
- NOURZAD, Farrokh,
Jennifer J. POWELL, “Openness, Growth, and Development: Evidence from a Panel of Developing Countries”, **Scientific Journal of Administrative Development**, Vol. 1, No.1, 2003, ss.72-94.
- OKSAY, Suna, “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi”, **DTM**, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/cokulussayi8.doc, (10.08.2008).
- OKUR, Ahmet, “Türkiye'de İzlenen Esnek Kur Politikasının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkileri”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt 9, Say :1-2, Manisa, 2002.
- ÖZAĞ, Filiz,
Murat ATAN, “Sanayi Sektöründe Yoğunlaşma ve İhracat İlişkisi”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt. 15, Sayı.50, 2004.

- ÖZMUCUR, Süleyman, “Liberalization and Concentration: Case of Turkey”, **The Quarterly Review of Economics and Finance**, 46, 2007, ss.762–777.
- PAVCNIK, Nina, “Trade Liberalization, Exit, and Productivity Improvements: Evidence from Chilean Plants”, **NBER Working Paper**, No. 7852, 2000.
- PINDYCK, Robert S., Andres SOLIMANO, “Economic Instability and Aggregate Investment”, **Policy Research Working Paper**, No. WPS1148, 1993.
- POSNER, M. V., “International Trade and Technical Change”, **Oxford Economic Papers, New Series**, Vol. 13, No. 3, 1961.
- PRENDERGAST, Renée, “Marshallian External Economies”, **The Economic Journal**, Vol. 103, No. 417, 1993, ss.454-458
- RENSMAN, Marieke, Gerard H. KUPER, “Do Technology Spillovers Matter for Growth?”, **Productivity, Technology and Economic Growth**, Edited by Bart van Ark and et all., Kluwer Academic Publishers, 2000.
- REY, Patrick, “Competition Policy and Economic Development”, 1997, <http://idei.fr/doc/by/re/competition.pdf>, (26.11.2007).
- RICHARDSON, J. David, “Empirical Research on Trade Liberalization with Imperfect Competition: A Survey”, **NBER Working Paper**, No. W2883, 1990.
- RIVERA-BATIZ, Luis A., Paul M. ROMER, “Economic Integration and Endogenous Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, No. 2. Mayıs 1991, ss.531-555.
- SAATÇIOĞLU, Cem, “Doğrudan Dış Yatırımlar ve Türkiye”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı:61, Ekim Kasım Aralık 2002.

- SARAÇOĞLU,
Bedriye, Halit
SUIÇMEZ,
“Verimlilik Raporu 2006: Türkiye’de İmalat Sanayinde Verimlilik, Teknolojik Gelişme, Yapısal Özellikler ve 2001 Krizi Sonrası Reel Değişimler (1980-2005)”, www.tek.org.tr/dosyalar/SARACOGLUSUICMEZ.doc(05.07.2008).
- SCITOVSKY, T.,
“Two Concepts of External Economies”, **Journal of Political Economy**, Vol. 62, 1954, ss.143-151.
- SEKİ, İsmail,
“Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Net İhracatı Üzerine Etkileri, 1985–2003”, 2005, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf, (17.05.2007).
- SINGH, Ajit,
“Capital Account Liberalization, Free Long-Term Capital Flows, Financial Crises and Economic Development”, **Eastern Economic Journal**, Vol. 29, 2003.
- SJÖHOLM, Fredrik,
“Knowledge Inflow to Sweden: Does Geography and International Trade Matter?”, **Technology and International Trade**, Edited by J. Fagerberg et. all., Edvard Elgar Publishing Company, 1997, ss.127-139.
- SÖYLEMEZ, S. Alev,
“Türkiye’de Teknoloji ve Eğitim Yatırımları: Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısı”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:1, 2004, ss.63-80.
- SRINIVASAN, P. V.,
Shikha JHA,
“Liberalized Trade And Domestic Price Stability: The Case Of Rice And Wheat In India”, **Journal of Development Economics**, Vol. 65, 2001, s.426.
- ŞENSES, Fikret, Erol
TAYMAZ,
“Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?”, **ERC Working Papers in Economics**, 2001.

- TAYMAZ, Erol, “Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişme ve İstihdam”, <http://www.inovasyon.org/pdf/et.mm.istihdam.pdf>, (15.10.2008).
- TEO, Chadwick, “Competition Policy and Economic Growth”, **ASEAN Conference on Fair Competition Law and Policy**, Mart 2003.
- TİRYAKİOĞLU, Bilgin, “Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, **TCMB Yayınları**, <http://tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitap2/dogrudyabyatirimci.doc>, (20.01.2008).
- TİRYAKİOĞLU, Murat, “Yenilikçi Rekabet Stratejileri Açısından Türk İmalat Sanayii ve Yenilikçilik”, **3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kasım 2004, ss.503-516.
- TOSUNOĞLU, Şebnem, Mehmet BAŞAR, “EU Integration Process: Will Turkey Overcome the FDI Obstacles?”, **Managing Global Transitions**, Vol. 4, No. 2, 2006.
- TURHAN, Ali, “Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)”, Devlet Planlama Teşkilatı, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mart 1997, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc>, (17.04.2008).
- TÜMER, S. T., “Türk Bilim ve Teknoloji Politikasının Dünü, Bugünü ve Yarını”, **1.Ulusal Mühendislik Kongresi**, İzmir, 20-21 Mayıs 2004, <http://web.deu.edu.tr/umk/bildiriler/a11.doc>, (27.09.2008).
- TÜREL, Oktar, “Türkiye’de Sanayi Politikalarının Dünü Ve Bugünü”, TMMOB Makine Mühendisleri Odası 2007 Sanayi Kongresi, 2008, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler>

[.org/Yazilar_Uye/TurelJan08.pdf](#), (21.08.2008).

- TYBOUT, James R., “Internal Returns to Scale as a Source of Comparative Advantage: The Evidence”, **The American Economic Review**, Vol. 83, No. 2, Papers and Proceedings of the Hundred and Fifth Annual Meeting of the American Economic Association, Mayıs 1993, ss.440-444.
- UYAR, Süleyman, “Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:19, Ekim 2000, http://www.dtm.gov.tr/dt_madmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ekonomik%20b.doc, (10.03.2008).
- UYAR, Süleyman, “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **DTM Dış Ticaret Dergisi**, Sayı:20, Ocak2001, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/gumruk.doc>, (10.03.2008).
- VARLIK, Cemil, “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Akımlarındaki Geri Dönüşler ve Ani Durmalar”, **Ege Akademik Bakış**, 7(1) 2007, ss.193–216.
- VERGİL, Hasan, Ertuğrul YILDIRIM, “AB-Türkiye Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Haziran 2006.
- VERNON, Raymond, “International Investment and International Trade in the Product Cycle”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 80, No. 2. May, 1966, ss.190-207.
- WACZIARG, Romain, “Measuring the Dynamic Gains from Trade”, **World Bank Policy Research Working Paper**, No. 2001, Mayıs 1998.
- WHITE, William R., “Is Price Stability Enough?”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:59, 2006.

- WÖRZ, Julia, “Dynamics of Trade Specialization in Developed and Less Developed Countries”, **Emerging Markets Finance and Trade**, Vol. 41, No. 3, 2005, ss.92-111.
- XU, Gang, Ruifang
WANG, “The Effect of Foreign Direct Investment on Domestic Capital Formation, Trade, and Economic Growth in a Transition Economy: Evidence from China”, **Global Economy Journal**, Vol. 7, No. 2, 2007.
- YALÇIN, Cihan, “Price-Cost Margins and Trade Liberalization in Turkish Manufacturing Industry: A Panel Data Analysis”, **TCMB**, Mart 2000.
- YAPRAKLI, Sevda, “Ticari Ve Finansal Dışa Açıklık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:5,2007.
- YAVUZ, Hasan
Bilgehan, “Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme”, **Türk İdare Dergisi**, www.icisleri.gov.tr/icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/HasanBilgehanYavuz%2089-105.doc, (02.04.2008).
- YI, Kei-Mu, “Can Vertical Specialization Explain The Growth of World Trade?”, **FRB of New York Staff Report**, No. 96, 2000.
- YI, Kei-Mu, “Vertical Specialization And The Border Effect Puzzle”, **Working Paper**, No. 24, 2005.
- YILMAZ, Özlem G., “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, **Ekonometri ve İstatistik**, Sayı:2, 2005, ss.11-29.
- YOLAÇ, Sema, “Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma”, **DİE**, 2000.

- YURDAKUL, Funda, “Pamuk Üretimi ile Pamuk Fiyatı Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Koyck-Almon Yaklaşımı”, **Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, 1998, ss.341-354.
- ZORSKA, Anna, “Foreign Direct Investment and Transformation: Evolution and Impacts in the Polish Economy”, **Eastern European Economics**, Vol. 43, No. 4, 2005, ss.52-78.

TEZLER VE RAPORLAR

- ADAK, Mehmet, **AR-GE ve Ekonomik Büyüme**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.
- AKAN, Yusuf, **Ölçek Ekonomileri Açısından Türk İmalat Sanayii'nin Ampirik Bir Analizi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997.
- ASLAN, Alper, **Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma ve Ölçümü**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.
- ÇETİNKAYA, Murat, **Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007.
- DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2006**.
- DTM, “1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upoad/EA D/KonjokturIzlemeDb/1980so.doc>, (12.04.2008).

- DTM, “1923'den Günümüze Türkiye Ekonomisi”, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlem_eDb/Trkekon.doc, (30.07.2008).
- EYYÜBOĞLU, B. **Teknoloji Transferi ve Dış Ticaret**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.
- GÖKALP, M. Faysal, **Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmenin Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998.
- GÜRBÜZ, Rana, **Finansal Serbestleşme Sürecinde Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2006.
- HAZİNE
MÜSTEŞARLIĞI, 2001, 2007, 2008 Yılı Raporları.
- HAZİNE
MÜSTEŞARLIĞI, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Yabancı Sermaye Raporu, 2005.
- HAZİNE
MÜSTEŞARLIĞI, Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni, 2008.
- İNANÇ, Özlem, **Dikey Uzmanlaşmanın Türkiye’nin İmalat Sanayi Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- İSTANBUL SANAYİ
ODASI, Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2007, Temmuz 2008.

- KADIOĞLU, Ferya, **Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye Örneğinin Yapısal Model Çerçevesinde Analizi**, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2006.
- KIYMALIOĞLU, Ümit, **Dışsalıklar, Yığılma Ekonomileri Türkiye’de Kentlere Göre Yığılmaların Belirlenmesi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.
- MET, Ömer Lütfi, **Sanayi İşletmelerinde Uzmanlaşmanın İşle İlgili Tutumlar Üzerine Etkileri**, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 1984.
- OECD, **Main Economic Indicators**, 2007.
- ÖZENÇ, Mustafa, **Türkiye’de AR-GE Çalışmaları ve AR-GE’nin Türkiye Ekonomisine Etkisi**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998.
- SOYDAL, Haldun, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Verimlilik Analizi: Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Uygulama**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007.
- ŞAHİN, Levent, **Teknolojinin Uluslararası Yayılma Kanalları**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.
- T.C. BAŞBAKANLIK
HAZİNE
MÜSTEŞARLIĞI, **Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni**, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ağustos 2008.

- TAĞRAF, Hasan, **İşletmelerde Büyüme Amacının Gerçekleştirilmesinde Teknolojik Değişimin Rolü**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1997.
- TCMB, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İlk Basım, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara, 2002.
- THE WORLD BANK, “Global Economic Prospects: Managing the Next Wave of Globalization”, **The International Bank for Reconstruction and Development**, 2007.
- TPE, Patent ve Faydalı Model, İstatistikler, http://www.turkpatent.gov.tr/dosyalar/istatistik/patent/Patent_basvuru_yillara_gore_dagilim.xls, (30.09.2008).
- TSPAKB, “Türkiye Ekonomisi”, Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2001, Temmuz 2002.
- TÜİK, Teknolojik Yenilik Anketi, 1995-1997, 1998-2000, 2002-2004.
- TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O., **Küreselleşme Sürecinde Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Sektörel Yapıdaki Dönüşüm Üzerine Bir İnceleme**, Ekonomik Araştırmalar Müdürlüğü Sektör Araştırmaları, 2007.
- ÜZÜMCÜ, Adem, **İçsel Büyüme Modelleri ve Dış Ticaret Kazançları**, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2002.

- YASED, Dünyada ve Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımlarda Son Dönem Gelişmeler ve 2006 yılı Değerlendirmesi, **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu**, Temmuz 2007.
- ZEYBEK, Alpay, **Türkiye Sanayiinin Yoğunlaşma Verileri Kapsamında İrdelenmesi**, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü Hazine Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Gonca AKGÜN

Doğum Yeri : Muğla

Doğum Yılı : 06-08-1982

Medeni Hali : Bekar

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1996 – 2000 : Muğla Turgut Reis Süper Lise

Lisans 2000 - 2005 : Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü

Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2006- : Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Araştırma Görevlisi